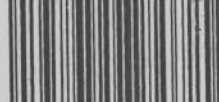

85 кап.

5011-2752

ГЪАНИ МУРАТ
Театр
санъатымызнынъ
саифелеринден

85,33 крмтот.
М 91

ГЪАНИ МУРАТ

*Театр
санъатимизнинг
саифелеринден*

Крт 1680

кр 14

кр 12

кр-ен

кр-99

п 32-98

Ташкент
Гъафур Гъулам адына эдебият ве санъат нешрияты

И. Г. Г. адына
кыргызстан
Джумхурияты
К. Ташкент

Мурат, Гъани.

Театр санъатымызнынъ саифелеринден. — Т.: Эдебият ве санъат нешрияты. — 152 б.

Мезкюр китапта Улу Октябрь социалист революциясынынъ махсулы оларакъ дюньягъа кельген профессиональ миллий театр коллективнининъ аятындан базы левхалар, кърымтатар театрининъ мейдангъа келюв ве юкселювине аит хатырлавлар бериле. Бундан да башкъа о театр эрбапларынынъ ресимлеринен, спектаклдернинъ айры левхаларынынъ фото-суретлеринен донатылгъандыр.

Мурад. Гани. Полвека в искусстве.

ББК 85.334.3(2)7

М 4702800100—105
М 352 (04) — 90 71-90

© Гъани Мурат, 1990 с.

ISBN 5-635-00553-5

АВТОР АКЪКЪЫНДА БИР КЪАЧ СЕЗ

Къарасув шеэри эвель-эзельден Кърымнынъ медений меркезлеринден бири олгъан. Ондан чыккъан чокътан-чокъ зиялылар — языджылар, алимлер, артистлер, рессамлар кърымтатар эдебияты, медениети, санъатынынъ ифтихары олдылар. Бугунъ биз иште олардан бири — белли артист ве режиссёр Гъани Мурат акъкъында икяе этмек истеймиз. Гъани агъа озюнинъ балалыкъ девيري акъкъында шойле яза:

— Мен, Къарасувбазар шеэрининъ энъ метинли «Йылдырым» мааллесининъ отузынджы эвинде догъдым... Бабам о ерлерде нам чыкъаргъан мутебер мутехассыс багъчеван Мурат, анам исе, алты баланынъ анасы — Гульнар, акъикый кърымтатар къадыны эди.

Анам тикиш тиккенде, я да башкъа эв ишлеринен огърашкъанда, йырласа пек бегене эдик. Бугунъ киби акъылымда онынъ пек севген йырларындан бири, «Ус-кюдардан» эди:

Ускюдардан энер эдим
тутты бир ягъмур.
Кятибемнинъ козьлери маъмур,
этеги чамур...

Онынъ гъает хош аэнкли — мецосопрана сеси аля даа къулакъларымда чынълай. Анам 1945 сенеси урал дагъында тифтен вефат этти.

Та яшлыкъта, яз татили вакъытларында, Къарасув-базар дживарындаки багъчаларда чалышып, бабама ярдым этмеге тырыша эдим. Бойлеликле, 1921 сенесине къадар аилемизде аят кечирдим.

1921 сенесининъ къара сазагъанны анъдыргъан дешетли ачлыкъгы озюнинъ эджель кетирген панджаларынен Кърым ярымадасынынъ богъазыны къатты сыкъты. Бу дешет Къарасувбазар ве онынъ этрафында зияде укюм сюрди.

Иште бойле бир вазнетте, анам догъмуш-аптеси Ава тизанама — Акъмесджитке бир мектюп ёллады, — дей Гъани агъа, — о мектюпте: «Бир эв баланы энди башаралмаймыз — имдат!» — денильген эди.

Арадан бир афта кечер-кечмез Акъмесджиттен Ава енгенинъ буюк огълу — Амди Абдуллатиф (о мешур шаир Амди Герайбай оларакъ беллидир) келип:

— Мурат энъиште, эгер къаршы олмасанъыз балалардан бирини анам бизге ёлланманъызны риджа этти, — дей. Бойлеликле, 1921 сенеси мен Акъмесджитли олдым. Яш, гъает истидатлы шаир Амди Абдуллатиф огълу (Герайбай) мени озъ тербиесине алды. Олар аилесинен (дёрт огълан ве бир къыз, ана исе — Ава тизанам) Кладбищенская сокъагъындаки 27 номерли эвде яшай эдилер. Ёлнынъ дигер тарафында, сонъундан М. Субхи адына кинотеатр олгъан ерде, Сайдахани деген къадыннынъ къаралтысы бар эди. О, бир десятинадан зияде топрагъы олгъан, юксек диварнен къоралангъан азбарынынъ тёрюнде джелътирменнен сув чыкъарып ерлерини суvara ве ондан яхшы берекет ала эди. Иште бу ханым эвинде яры хызметкярлыкъ укъукъы иле кунъ кечирген, сонъундан белли артист олып етишкен Айше ханым Тайганская яшай эди.

Къомшу эвлерде яшагъанлары ве табиятларынынъ уйгъаны ичюн бу учъ атик къадын пек дост олып, бири-биринден айырылмаз эдилер. Айше ханым Ава тизанама кунъара келип, чешит хаберлер айта эди. Олардан бири пек акъылымда къалгъан. Айше ханым:

— Ава къакъай (о Ава тизанамны бойле деп чагъыра эди), дюнь рушдиели муаллимлернен зиялыларымызнынъ темашасыны сейир эттим, куле-куле бир олдым, пьесанынъ ады «Аджы эфенди эвленеята» экен...

Ава: — Утанмазлар, энди аджыларны мыскъыллап башладылармы...

Айше: — О аджылыкъкъа барып кельген бир ярамаз экен, зенгин, джанбаз бир къарт акъкъында. Артист спектакльни ойле меракълы икяе этти ки, агъызым ачылгъанмы, я да шакъа ичюнми, манъа хитабен: «Яп агъызынъны, балкъурт кирмесин»... деп бизни кульдирди... Ибраим ве Анафи деген эки артистнен таныштым, севдасы олып юрген — оладжакъ театримизге чагъырдым, сёзюмни къайтармай разы олдылар, лякин муамелелеринден сезем ки, бойле бир укюмет театри мейдангъа келеджегине инанмагъан киби корюнелер... Зарары ёкъ, куню келир инандырымыз...

Ава: — Айше хани, эсли-башлы къадын гамардия ойнамагъа утанмайсынъмы?

Айше: — Ава къакъай, эгер шу «Айше хани «деген сёзюмни кене текрарласан, мен де санъа «Ава тотай» дерим, чюнки сенинъ раметли хоразынъ да молла эди...

Ава: — Айше, тилинъе шейтан тюкюрген, санъа сёз къатты джевабыны алмамакъ мумкюнми?

Иште бойле пек чокъ корюшювлернинъ истер-истемез шааты ола эдим... О вакъытта Амди агъам Халкъ марифи комиссарлыкъында чалыша эди. Биркунъ иштен кельген сонъ:

— Акъмесджитте къая баштаки сабыкъ бай биналарында, ачлыкътан ана-бабалары вефат этип, етим къалгъан балалар ичюн «Етим балалар эви» ачыладжакъкъа ошай. О ерде бу балалар ичюн орта мектеп де тешкиль этиледжек, Гъанийимизни о ерге ерлештирсек насыл олур экен? — деп анасындан меслеат сорагъан эди ве къатты тазир ешитти де, манъа бакъып:

— Къыскасы, бу меселени озюнъе къалдырам, мектеп тешкиль олгъан сонъ барып бакъарсынъ, бегенсенъ кирерсинъ, — деди.

Арадан кене учъ ай вакъыт кечти. Эр кунъ саат учъ дёрт къарарларында о девирдеки яш ве мешур шаирлеримиз, языджыларымыз ве эдебият мухлиси олгъан базы артистлеримиз, ширкет къавесине топлана, озъара фикир алышып-берише, субетлеше эдилер, мен де бу саатлерде эт, отъмек ве башкъа керек шейлерни алып кельмек ичюн Амди агъама бара ве саатлернен отуруп,

эр шейни унутаракъ, иджат адамларынынъ сёзлерине эсир ола эдим...

Эр алда Гъани «Етим балалар эви» мектебине къатнап башлады. Кърым укюмети Амди Абдулатифни Истамбулга окъумагъа ёллагъан сонъ, Гъани де Акъмесджитни терк этип, кене Къарасувбазаргъа къайтты. 1925 сенеси анда еди йыллыкъ татар мектеби ачылды. Гъанини шу мектепнинъ бешинджи сыныфына алдылар, чюнки о, Акъмесджитте янъы европа усул докъуз йыллыкъ мектепнинъ дёртюджи сыныфына къадар окъугъан эди. Къарасувда еди йыллыкъ татар мектебини битирген сонъ, докъуз йыллыкъ рус мектебинде окъуп, оны да битирди.

1928 сенеси газеталарда, Акъмесджитте театр студиясы ачыладжагъы акъкъындаки хаберни окъугъан сонъ, та балалыкътан севдасы олгъан театр Гъанини кене Акъмесджитке кетмеге къозгъады. Бу вакъытта о орта мектепни битирген эди. Акъмесджитте оны кене Амди Абдулатиф къаршылап алды. Энди олар Къадыаскер сокъагындаки йигирми бешинджи эвде яшай эдилер. Гъани кене Ава тизанасынынъ эвинде яшап башлады.

— Экинджи куню Амди агъам мени Управление зрелищпредприятиями (УЗП) деген идареге алып бараракъ, онынъ ёлбашчыларындан бири Умер Ипчи ве Абдулла Лятиф-заднен таныш этти, — деп хатырлай Гъани агъа. — Бир вакъианы ич унутмайым, Акъмесджитте олгъан ильки кунълеримнинъ биринде кок гудюрдеп ягъгъан буюк ягъмурдан аягъымдаки излыкъ чабалар джиби, чарыкъ киби олгъаныны корьген Ипчи, фукъарелигимни сезген олса керек, Пушкин сокъагынынъ кошесиндеки аякъкъап тюкянына алып бараракъ, бир чифт сары потик алып берген эди...

Бир ай девам эткен азырлыкътан сонъ, имтианлардан мувафакъиетле кечип, студиягъа талебе ве айны вакъытта, театрге артистликке къабул олундым... Умер агъа эр акъшам студиянынъ ятакъханесине келип, талелелернинъ яшайышларыны тешкере, мухтаджларгъа ярдым эте эди. Кунълерининъ биринде о бир дефтер кетирип, бутюн талелелерге бирер табакъ берип чыкъты ве сербест мевзуда инша язмамызны теклиф этип, эки кунъ муддет берди. О девирде имля арап язысында эди. Эки кунъден сонъ Умер агъанынъ балдызы — студиянынъ талелеси Алиме Мукъаддесова иншаларны джыйыштырып алып кетти. Шу куню акъшам Алиме ятакъханеге келип, мени ве Маинур Ичниязованы эвине мусафир-

ликке чагъыргъаныны айтты. Бардыкъ, софрагъа сарма къоюлды, Умер агъа «буюрынъыз» деди де, лаф арасы бизге мерамыны анълата башлады. О шу девирде очерк, повесть, пьеса, шиирлер язувдан гъайры, Серафимович, Демьян Бедный, Шолохов ве насылдыр дигер языджыларнынъ буюк-буюк эсерлерини кърымтатар тилине терджиме этеяткъаныны ве бу иште озъ эли темизге чекювде къыскалыкъ этеяткъаны, озъ имлясынынъ гъает чиркин олып — Насреддин оджанынъ мектюбини анъдыргъаныны айтып, бизни кульдирди ве: — «риджа этем, манъа терджимелеримни темизге чекювде ярдым этинъиз», — деди. О девирде арапча арифлернен язылгъаны себебинден машинкада басылмай эди. Маинур маначыкъ тапып, бирден ред этти. Мен ред этмеге утандым. «Демир ташкыны» романынынъ азыр терджимесини алып кеттим. Гедже-кунъдюз отуруп, еди кунъде темизге чекип битирдим ве алып барып бердим.

— Бутюн гедже отуруп окъудым, пек дюльбер имлянь бар экен, — деди Умер агъа. Бойделикле, та студиянынъ учюнджи курсуна къадар мен Ипчиге ярдым этип турдым. О, театрден кеткен сонъ да, бир къач буюк эсерлерини темизге чекмекни манъа авале эткен эди...

Театр студияда дерслер кет-кете муреккепleshти, талап эп артты, мында студиянынъ ребери Умер Ипчи, РСФСРде нам къазангъан режиссёр Борис Александрович Бертельс, Петр Александрович Полевой, Умер Галимович Девишевнен бир сырада, мешур тарихчылар, эдебиятчылар, санъат усталары — Осман Акъчокъракълы, академик Никонъ Николаевич Болдырев, Усеин Боданинский, академик Самокиш, композиторлардан — профессор И. И. Чернов, Асан Рефатов, эдебиятчы Умер Аджиасан, Абдулла Лятифзаде, доцент Алим Фетислямов, Эюп Дерменджи, Зиядин Джавтобели ве башкъалары студия талелелерине санъат ве эдебият сырларыны ашлай эдилер. Бутюн булар яшларгъа театр санъатыны — актёрлыкъ меаретини, тиль усталыгъыны менимсевде гъает буюк ярдым этти.

Студиянынъ дигер талелелери киби Гъани де 1930 сенеси окъувны битирип, Кърым Девлет татар театринде артист оларакъ чалышты. Сонъундан исе, айны вакъытта труппа башы да олды.

Аджайип оджа ве устазлардан темелли бильги алгъан истидат саиби Гъ. Мурат тез арада театрининъ етекчи актёрлары сырасындан мунасил ер алды, 1929 сенесининъ театр мевсиминде ильк саналаштырылгъан

Ресимде (солда): Гъани Мурат (1937 с.), сагъда (юкъарыдан ашагъы): Гъ. Мурат, — Кассио («Отелло»), Гильденштерн («Гамлет»), Староста («Бешбуляк»), Нусрет («Яшар»), Берет («Аристократлар»), Гарсия Лорка («Альказар»), Шуфтерля («Айдутлар»), Костя («Алтайскийлер») ве инженер Кёниг («Душман») роллеринде.

С. Левитинанынъ «Укюм» пьесасында беш яш артист сырасында биринджи кере санагъа чыкъкъан яш актёр Гъани Мурат бир къач йыл ичинде Вильям Шекспирнинъ «Гамлет» эсериндеки — Горацио ве Гильденштерни, «Отелло»да — Кассио, Жан Батист Мольернинъ — «Задекяннынъ дворянлыгъы» эсериндеки фельсфе оджасы ролюни, Фирдаусининъ — «Шахнамеси»ндеки — Гургин, А. Ширванзаденинъ — «Намус» эсериндеки Джихангир, Карло Гоццининъ — «Хан кызы Турандот» эсериндеки — Тарталья, Вс. Вишневскининъ — Оптимистик фаджиа»сындаки крейсер капитаны, Фурмановнынъ «Чапаев»инде — Петя, Умер Ипчининъ «Душман» пьесасындаки инженер Кёниг, Ильяс Тарханнынъ «Уджюм» эсеринде ревком реиси, партизан командири Ибраим, Юсуф Болатнынъ «Той девам эте» пьесасында — Мурад, «Сонъки геджеси»нде — Ротмистер, Раим Тынчеровнынъ «Алтайскилер»инде — Костя, Ф. Шиллернинъ «Айдутлар»ында Шуфтерлер, Георги Мдиванининъ — «Альказар» эсеринде — Испан шаири Гарсия Лорка, Таджи Гиззатнынъ — «Бешбуляк» эсеринде — Ахтеритин Ахтериттинович, Николай Пагодининъ «Аристократлар»ында — генерал ве Берет роллерини, Азербайджан драматургы Джафар Джаббарлынынъ «Яшар» эсеринде — Нусрет образыны ве яраткъан чокътан-чокъ образлары галереясынынъ кучюк бир кысмыдыр...

Эльбетте, эр бир роль артисттен усталыкъ, иджадий араштырувлар талап эте. Биз Гъани агъанынъ отузынджы сенелердеки театр омюри хатырлавларына далгъанымызда, мен онъа:

— Гъани агъа, артистлерде рольге кирюв деген лаф бар. Бойле аллар сизде де чокъ керелер олгъандыр, шу мунасебетнен бир де бир левханы хатырлап олмасынъызмы? — дедим.

— Анъладым, — деди кулип субетдешим ве шойле бир вакъианы икяе этти:

— Ильяс Тарханнынъ «Уджюм» эсериндеки ревком реиси Ибраим ролюни меним энъ якъын достума бердилер. Ойле олды ки, бу эсерде мен рольсиз къалдым. Бу рольни яраткъан артист, оны адий кой ревкомынынъ реиси сыфатында — костюм, чызма, къаракуль къалпакълы эсир алынгъан партизан командири, эсирликте тили кесильген, оны санагъа котерип алып чыкъкъан офицерлернен тартышып, юмрукълашып, шаматалы вазияте арекет этсе де, темаша залына ич бир тюрюлю тесир эталмай эди, «Уджюм»ни саналаштыргъан режиссёр

Умер Ипчи, шу спектакль ойналган куньлерде меним мазюн вазнетте актёрлар ложасында тамшанып отурганымны корьген экен, бир кунь мени озь одасына чагьырды да, «Уджюм» спектаклинден озь юрегиме яткан бир рольни сайлап алмамны теклиф этти. Мен чокь тюшюнип отурмадан «тили кесилген Ибраимни» сайладым. Эки спектакльни дикькьатле бакъаракъ, шу рольни озюм азырладым. Ибраимнинь ички ве тышкы образыны бутюнлей денъиштирдим. Биринджиден онынъ тышкы образы — усьтюндеки бем-безд колымекнинь кокреги ве енълери парча-кесек олып, ал кангъа боялган, ешил галифесини кан тамгалары былаштырган, энъ муим исе, агъызындан, узун канлы тили саркып тура, сачлары чыбалган, кенъ ачылган козълери парылдай, бу вазнеттеки инсан эки кийик офицерге кьаршылыкъ косьтерип олурмы? Бойледже ички образда денъише, яни инъранув-окюрювден башкьа не япа биле?! Иште бу трактовка нетиджесинде роль энъ меркез образлардан бирине чевирильди. Бу персонажнынъ эр сефер санагъа чыкьуву, темаша залыны мудхиш бир вазнетке кетире эди. Артист исе танылмаз дереджеде денъишкен эди...

1934 сенеси театримиз Ташкент гастролине кельгенде белли Озьбек шаири Гьафур Гьулам «Къызыл Озьбекстон» газетасынынъ июль секиз номеринде бастырган «Уджюм» спектаклине язган рецензиясында шойле деген эди:

— «Инкылапчылардан Ибрахим (артист Гьани Мурадов) кой ревкомынынъ реиси безларнен урушып, оларнынъ элине эсир тюшкенде достларыны акъикый большевик достлугъынен ве эилгенлер менфаатыны юректен мудафаа этюв нумюнелерини косьтере, иштиракчилер арасында артист Мурадов аркъадашны ве Джелилованы айрыджа кьайд этмек керек...»

О девирлерде Гьани Мурат — Ибадулла Грабов, Халид Гюрджи, Ибраим Халилев, Эмир-Амет Парыков, Сервер Джетере, Билял Парыков, Асан Джелялов, Решид Асанов, Али Теминдар, Эмине Фейзуллаева, Сара Байкина, Исмаил Абдураимов, Махинур Ишниязова, Ава Кычева, Нурие Джетере, Зоре Билялова, Мурад Измайлов, Айше Пармакъсызова ве даа бир чокьлары иле аджайип чокьтан-чокь озгюн, текрарланмайджакъ буюк сана усталарынен кьрымтатар санъатыны буюк юкселикке котергенлерден бири олды. Гьани агъа о девирде театрде чалышувынен бир вакъытта республика радио-

сынынъ эдебий-драматик эшиттирювлер болюгинде режиссёрлыкъ да япты ве бу вазифеде де он йыл семерели чалышты, чокьтан-чокь ерли драматург ве эдилернинь, рус эм де кьардаш республикалар язиджыларынынъ эсерлеринден онларнен радио спектакллер азырлады. Айны вакъытта озь театри ичюн «Намус» (А. Ширванзаде), «Альказар» (Г. Мдивани), «Сокъур кеманеджи» (Ш. Дадияни), «Айболит Эким» (Корней Чуковский) киби пьесаларны кьрымтатар тилине терджиме этти ве олар санада буюк мувафакъиятнен ойналдылар.

1939 сенеси Финляндия дженки башлагъанда Акъмесджит рус ве татар театрлеринден де бир канч адам ордугъа алынды. Оларнынъ арасында Гьани Мурат да бар эди. О Къараденъиз флотунунъ 36-нджы авиабазасына — Сарабуз шеэринде ёлланма ала ве анда аджеле азырлыкъ кечкен сонъ, джебэге кете, дженк биткен сонъ кене Кърымгъа кьайта. Гьани Мурат ордуда олгъанда кьардашы — шаир Решид Мурад онъа багъышлап шиир яза:

Мен бу гедже пост бекледим,
Хатырыма кельди ярем,
Сени азым эркеледим,
Комсомолкам, шайлы Сарем.

Бу шиирге композиторымыз Яя Шерфединов музыка язган ве о йылларда бу йыр пек мот олган эди. Финляндиядан кьайтып кене озь севимли ишинен огърашып башлагъанынынъ экинджи йылы кене дженк башланды, бу энди чокькьа созулган амансыз-фаджиялы дженк олды.

1941 сенеси театрининъ бутюн эркеклери ордугъа алындылар, о куньлерни Гьани Мурат бойле хатырлай:

— Мен Акъмесджитте мейдангъа кетирилген экинджи моторлаштырылган окъчулар полкуна тюштим, бу полкнынъ штаб башы шимди Ферганада сагъ-селямет олган Халилов аркъадаш эди. Бу ерде он кунь кьадар девам эткен тешкилятий ишлерден сонъ бизлерни Оркъапу тарафкьа ёлладылар. Бир куню бросок илян эткенде, шималий Кърым тарафкьа джаяв-джалпы кеттик. Полкумызнынъ ярысында исе тюфек биле ёкъ эди. Ниает, отуз километр ёл алган сонъ, чёль ичиндеки

Аджыатман деген бир койдё ял алмакны илян эттилер, бу койнинъ дживарында сары къабурчакъ таш чыкъкъан шахталар бар экен, о шахталардан айдаланып, шу къобалар ичинде сия амбарлары арсеналлары те-скилятландыргъан экенлер. Бир къач адамнынъ сыра-сында мени де о ердеки взводкъа тайин эттилер. Бу девирде мен взвод командирининъ ярдымджысы эдим, бойлеликнен, мен мында хызмет этип башладым. Эр кунъ бир чокъ юк машиналары мындан джебёге къуршун, снаряд, мина ве башкъа шейлер алып кете эдилер. Бир кунъ шу машиналарнынъ биринде шофер олгъан Ресуль деген бир ногъай яшы къуршун алмагъа кельгенде, машинасындан тюшкенинен «Мурадов» деп багъырды, мен сеслендим. Кокрек джебинден бир кягъытчыкъ чыкъарып манъа туттырды да: «Ог ёлакъта сени сагъынгъанлар» — деп кульди. Кягъытчыкъта: «С получением сего немедленно явитесь в штаб. Промком полка Приходько» — деп язылгъан эди. Мен деръаль шинелим ве эшъя торбамны алып, Ресульнинъ машинасынынъ кабинасына кирдим. Таин этильген ерге барып, Приходьконы къыдырып таптым, о мени шу ердеки бир къатлы эвнинъ кучюк бир одачыгъына алып кирди де, чанта-сындан бир табакъ кягъыт чыкъарып:

— «Ма, окъу да, ёлгъа азырлан, — деди. О кягъытта республика партия комитетининъ экинджи секретары Менщиков деген адамнынъ Акъмесджит арбий комиссарлыгъына язгъан кягъытынынъ бир кошесине арбий комиссариат башынынъ резолюциясынен шулар язылгъан эди:

«Джебёде медений ярыкъландырув ишлери алып бармакъ ичюн Акъмесджит офицерлер эви янында мейдангъа кетирилеяткъан иджадий зиялылар командасына къошмакъ ичюн, Акъмесджит офицерлер эвининъ башы майор Мухиддиновнынъ узурына ёллансын — Менщиков».

Мухиддиновнынъ узурына кельгенде: «Не ичюн бойле кеч йибердилер, о команданынъ Днепропетровскке ёллангъанына докъуз кунъ олды, — деди де, — сиз театрнъизге бар да бакъынъыз, бельки о ерге де керектирсинъиз», — деди.

Бойлеликле, мен Акъмесджитке къайтып кельдим. Арадан дёрт-беш кунъ кечмеден кене шу Менщиков ве санъат ишлери боюнджа баш идаренинъ башы Амет Камиллов ве бир къач адам даа Акъмесджиттеки бутюн ар-

тистлер, чалгъыджылар, къыскъасы, бутюн иджадий адамларны «Дом крестьян» ады берильген мусафирханенинъ буюк залына топладылар да шойле дедилер:

— Урьметли достлар! Бизлер мувакъкъат оларакъ, Акъмесджитни ташлап кетемиз, тез кунълерде кене къайтып келирмиз!...

Фашистлер кельген сонъ беш кунъ кечер-кечмез рус ве татар театрининъ артистлерини «ёкъладылар», театрде режиссёрлар идаресининъ башы Станислав Адамович Томский ярдымынен бутюн артистлер, чалгъыджылар ве дигер зиялыларны театрге топлап, ким де чалышмай собатаж япса, гъает агъыр гестапо джезасына огъратыладжакъларыны илян эттилер, эки театрни де чалыштыра башладылар. Арадан бир аз вакъыт кечкен сонъ артислерни ве дигер мутехассысларны жандармериянынъ полислери мотоциклетлернен эв-эвден юрип, джыйыштырып театрининъ азбарына къападылар, автобусларгъа юклеп, эр бир автобус къапысынынъ ич тарафындан бирер автоматчы ерлештиререк, Қърымдан Румыниягъа алып кеттилер. Театрнинъ бир чокъ артистлери яры ёлда къачып етиштирдилер. Совет ордусы Констанца шеэрини ишгъаль эткенлери киби, бутюн труппамыз репатриантлар сыфатында, комендантыннынъ ярдымы иле Ватангъа къайтарылды.

Гъани агъа шу ерде икяесини кесип, документлери сакълангъан папкадан 1945 сенеси январь 21 де Украинанынъ Измаил областына бакъкъан ЛКСМ Белград район комитетининъ секретары Қалашников аркъадашнынъ имзасы ве муиринен тасдиқлангъан къолнен язылы «отзыв»ны алып, манъа узатты. Онда шойле денильген:

«Немселер тарафындан СССРден тышкъа кочюрильген сабыкъ кърымтатар театрининъ таркъап кеткен труппасыны тиклемек ичюн гъает буюк тешеббюс ве гъайрет талап олуна эди, театр СССРге къайтарылгъан сонъ, Белград шеэринде ансамбльнинъ ёлбашчылары тарафындан тикленди. Қыскъа муддет ичинде, эки айда, олар толу программалы 14 концерт бердилер, бунынъ ичюн ЛКСМ район комитети мезкюр йыр ве оюн ансамблининъ ёлбашчыларына тешеккюр бильдире».

Шундан сонъ Гъани Мурат бутюн ансамбльнен Таджикстаннынъ Ленинабад шеэринге келип тюше, мында да Ленинабад, Исписар ве Чкалов шеэрлери черчивесинде Гъани Мурат реберлигинде концертлер берелер, айны ва-

КЪЫТТА бу тарафларгъа сюртюн олунгъан догъмушларыны араштырып башлай. Ниае, оларнынъ Озбекстанда олгъанларыны бильген сонъ, комендатурадан рухсет алып, 1946 сенеси Янъыёл шеэрини келе, ве анда Усман Юсупов адына Ташкент область музыкалы драма ве комедия театринде режиссёр олып чалышып башлай. Мында Акъмесджиттен таныш бир группа артистлеримизни—Аким Джемилев, Эдие Топчы, Шерифе Ислямова, Алиме Акимова, Шевкет Мамутов, Рустем Муеудинов, Эюп Эминов ве дигерлерини топлап, шу театрининъ репертуарыны Узеир Гаджибековнынъ «Аршин малалан» пьесасыны саналаштыра.

Гъани Мурат бунда экинджи оларакъ Озбек драматургы Ахмад Бабаджановнынъ «Армугъан» музыкалы драмасыны режиссёр Джура Къолдашев иле бирликте саналаштырды ве айны вакъытта озю де уйкен лейтенант ролюни иджра этти.

Спектакльни сейир эткен ве бегенген Ташкент область санъат ишлери идаресининъ башы Семин Н. Ф. область реперткомы вазифесине ишке теклиф эте, лякин арадан чокъ кечмеден Гъани Муратны Ташкенттеки Мукъимий адына республика музыкалы драма ве комедия театринде режиссёрлар идаресининъ башы вазифесине тайинлейлер. Мында о, биринджи оларакъ, туркмен яызджысы Хусайин Мухтарнынъ «Аиле намусы» эсерини саналаштыра. Бу театрде эки йыл чалышыр-чалышмаз оны Навоий адына академик опера ве балет театри режиссёрлар идаресининъ башы вазифесине тайинлейлер. Лякин Гъани Мурадны та 1934 сенеси Ташкентке гастрольнен кельген вакъыттан яхшы бильген, Хамза адына озбек Девлет академик драма театрининъ етекчи режиссёрлары Етим Бабаджанов ве Маннон Уйгъур, онынъ ери Хамза адына театрде олгъаныны айтып, анда кельмеге къандыралар. Бойлеликле, Гъани Мурат 1951 сенесинден 33 сене девамында шу театрде чалышты.

Догъру, 1961—1962 сенелери республика медениет министрлиги ярдым этмек ичюн оны «Къайтарма» ансамблине ёллады. Гъани агъа бу коллективде Ю. Болатнынъ ве И. Бахшишининъ «Арзы кыыз» пьесасыны, Маджит Шамхаловнынъ «Къайнана» комедиясыны, Илья Финкнинъ «Яланджыгъа бир илядж» памфлетини, кене Юсуф Болатнынъ «Зораки келин» комедиясыны саналаштырды, конференсьелик япты ве пьесаларда роллер иджра этти. Бу ерде шуны да айтмакъ керек ки,

Гъани Мурат озюни драматург ве яызджы оларакъ да косътерди. Кечкен йыллар девамында «Ленин байрагъы» газетасынынъ саифелеринде онынъ онларнен пьесалары, икяелери, очерклери басылды. Гъафур Гъулам адына эдебият ве санъат нешриятинда китаплары чыкты ве чыкъмакъта. Сонъки вакъытта Гъани агъа кене бир пек муим иш япты.

Мешур драма артистлеримизнинъ иджадий портретлерини яратты. Олар «Ленин байрагъы» газетасынынъ саифелеринде мунтазам басылды ве окъуйджылар тарафындан пек буюк сыджакълыкъ ве миннетдарлыкънен къаршыланып алынды.

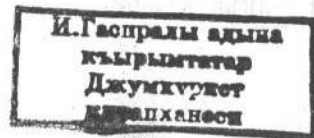
Гъани агъа озюни ишсиз тасавур этип оламай. О, чокъ йыллар девамында Хамза театрининъ 70-йыллыкъ тарихини топлавнен огърашты ве онынъ дёрт залдан ибарет олгъан зенгин музейини тешкиль этти. О бугунъ де театрининъ ифтихары сайыла.

Академик театрининъ коллективи Гъани агъаны буюк урьметнен акълы раатлыкъкъа озгъарды. Эмек ветераны медалинен мукафатланды. Лякин онынъ ишлерини торуны, алий бильгили Гульнара Муратова девам этмекте. Ат изинден тай басар деп нафиле айтмагъанлар.

Мен Гъани агъагъа сукъланам. Онынъ шашыладжакъ дереджеде тазе афизасына, гъайретине, чалышкырлыгына шашып къалам ве бинъ бир кере эвалла айтып, онъа узун омюрлер арзы этем.

АБЛЯЗИЗ ВЕЛИЕВ.

Крт-1680

«Тарих текрар дегиль. О себептен инсанда, хайли вакъытлар кечкен сонъ, фикрен кери къайтып, озюнинъ къалдыргъан хайриетини къайтадан бакъкъан адет бар...» дедик: О анълады. Разы олды, икяесини башлады.

1922 сенесининъ июль айы. Мен йигирми яшындам. Къасым агъа деген саат устасынынъ элинде къалфалыкъ этем.

Бугунъ сабалеин кунеш, сакъланмакъ ойнар киби, де булутлар арасындан чыкъа, де текрар гизлене. Маалле серин, темиз авада уйкъудан уянды. Ель гонъюльни охшай, рухны котере. Ннает, кунъдюз саат он экилерде кок гудюръдеди, йылдырым ойнады, сагъанакъ кельди, дешетли ягъмур ягъды. Софада пенджерере якъын миндерчикте янбашлап таянгъан эдим, юкъугъа кеттим. Баягъы вакъыт олса керек, уяндым. Софада табаннынъ ортасында созулып яткъан мышыкъ, кунешнинъ зияларындан кейфленип назлана, агъызыны кенъ ачып эсней. Эгиллип, пенджеренден тышкъа бакътым, азбардаки къоранынъ агъач пармакълары артындан ве къуюнынъ тахта къапагъындан був котериле.

Бойледже, назарым, о якъкъа-бу якъкъа доланып тургъан вакъытта, ачыкъ сокъакъ къапыгъа янашып токътагъан эки атлы фыйтонгъа тюшти. Абдырап кеттим. Мен азбаргъа чыкъкъандже фыйтондан тюшкен къыркъ беш яшларындаки гульбеден, ири, кок козьлю, орта бойлу, кулер юзьлю къадын азбаргъа кирди. Бойле адамны озюмни бильгенимден бери, бу азбарда биринджи кере коръдим. «Къадын бу ерге хатанен тюшти, гъалиба!» — деп тюшюндим мен. Онъа козь этип тургъанда, къадын манъа элини узатты:

— Селям алейкум, йигит!

— Алейкум селям, къаний апте!

— Бир даа манъа къаний апте деме! Меним адым

Айше ханым Тайганская. Театрынъ тенкилятысы. Артистка, режиссер ве фольклоржы. Онынъ репертуарында беш юзге якъын чынь, текерлеме, тапмаджа ве масал бар эди.

Айше. Незакетли олмакъ истесенъ, Айше ханум дие билесинъ. Фамилиям Тайганская. Мен саатчы Усеннинъ къыдырам.

— Саатчы Усенн меним. Лякин эвде саатчылыкъ этмейим. Бугунъ джума, раатлыкъ кунюм.

— Екъ... мени бу ерге саатчылыгъынъыз дегиль, артистлигинъыз кетирди. Артистлик къабилиетинъыз акъкъында чокъ макътавлар эшиттим.

— Янълыш эшиткенсинъыз. Омюримде ич артистлик этмедим. Тойларда аякъчылыкъ этем, ойнайым, адамлары шенълендирмек ичюн кимерде кулюнчли сокъакъ ве базар хаберлерни икяе этем. Сизге шуны айткъандырлар.

— Шунунъ озю, шубэсиз, артистлик... истидатсыз

адам юзьләрнен адамлар ортасына тйюшип, оларны эглендирип, кульдюрип олурмы?

— Артистлигим ёкъ. Ибраим Халиль деген бир достум бар. О да саатчы, ана о акъикъий артист. Муаллимлерге, зиялыларга къошулып, темашаларда ойнай. Якъында татарстанлы бир языджынынъ «Адъжы эфенди эвлене» пек зевкълы комедиясыны ойнады...

— Бу яхшы... — деди Айше ханым, — лякин бизим макъсадымыз озь профессиональ театримизни тешкиль этюв. Сиз ве Ибраим киби генчлерни топлап, театр мейданга кетирюв ниетиндемир. Истидатлы къызлардан Эмине ханум Челебиева, Ава ханум Кълычева, Эмине ханум Фейзуллаева разылыкъ бердилер. Оджалардан Ибраим Бешевли, Ибраим Хатипзаде, Якъуп Керимов... бу адамлар да театрге ишлемеге разылар. Ялта авескярларындан — Хайри Эмирзаде, Халид Куркчи.. Ялтадаки муаллим озю Багъчасарайлы Умер Бекир де къошулмакъ истей. Умер Бекирнинъ шайрлик, эдиплик къабилиети де бар, Уфада медресе битирген. Багъчасарайнынъ озюнде Джелял Меинов, юрист, Къарасувлы муаллим ве рессам Решит Челебиев, кезлеви Асан Ногъаев, къуюмджы Ибадулла Грабов... пек истидатлы адамлар. Кезлев шеэринде сахнага «Лейля ве Меджунун»ны къойганлар. Ибадулла Къайс — Меджунун ролюни ойле-юксек усталыкънен иджра эткен ки, корьгенлер макътап битирамайлар. Къыскасы, сизлерни ве мени де эсапка алсакъ, он беш-он алты кишилик труппа тизип, ишни Низамийнинъ — «Лейля ве Меджунун», Аджибековнынъ «Аршын мал-алан», Умер Бекирнинъ «Джигит Алим», Ибадулла Грабовнынъ «Байрам геджеси» эсерлеринен башламакъ мумкюн. «Театр тою яхут Къудалар геджеси» деген пьеса язып башладым, ярдым этсенъиз о да бир шей олып чыкъар.

— Азырлыгъынъыз буюк экен, лякин, Айше ханум, мен сизге ярдым этювден аджизим. Окъумакъ-язмакъ къолумдан кельмей.

— Зарары ёкъ. Тойлардаки урф-адетлерни, аьанелерни, халкъ лятифелерини сёйлерсинъиз, мен язарым.

Бойле, миллий театримиз шахсий тешеббюс ве тешвикъат саесинде, санъат авескярлары, языджылар ве муаллимлернинъ ярдымы нетиджесинде 1923 сенеси халкъ маариф комиссарлыгъынынъ къарарына бинаэн мейданга кельди.

* * *

1924 сенеси август айы. Кунеш къыздыра, ава пек сыджакъ. Пенджерелери ачыкъ оданынъ ичи тынчыкъ. Буюк пенджереге асылы юфакъ, сары йнпек перделер асыл да тельгенмейлер. Текяран ель эссе экен. Абдулла Лятифзаде маариф комиссарлыгъында санъат ишлери болюгининъ мудири. О, енъсиз кольмек кийген, амма оданынъ сыджагъындан тынчыктып, ара-сыра, маса устюндеки газетаны алып, саллап еллене. Бу эснада, эки къанаты да ачыкъ къапыдан, бири-дигерининъ артындан дёрт адам кире, Абдулла маса артындан чыктып, оларны къаршылап ала. Беяз костюмлы, къасыр шляпалы Джелял Меинов, элинде къыйыш саплы таягъы, эеджанлы алда:

— Хайыр ола, Абдулла? Не олды? — деп сорай, башындаки шляпасыны чыкъарып, явлугъынен манълайынынъ терини сюрте, бу арада экинджи киши, якъасы нагъышлы, бол кольмегини къапычлап турган къушагъыны тюзете, маса устюндеки графинден стаканга сув къоюп иче.

— Бу аджеле чагъыртувнынъ себеби не? Янгъын бармы?

Маариф халкъ комиссарлыгъы санай-нефисе болюгининъ мудири, кельгенлернинъ гонъюллерини йымшатмакъ макъсадынен, кулюмсиреди, отурмакъ ичюн оларга ер теклиф этти.

— Риджа этем, отурынъыз. Ич бир тюрлю янгъын ёкъ. Базы меселелер акъкъында сизинънен фикирлешмек истейим.

Алчагъча бойлу, къалынджа кевдели, сыджакътан меджалсызланып, юзю къызарган, токътамай боюнынъ ве бетининъ терини явлукънен силе берген адам:

— Акъшам устю топланган олсакъ, фена олмаз эди, — деди мудирге.

— Акъшам устю... Халкъ Комиссарлары Советининъ реиси Осман Дерен-Айырлынынъ узуринда олмакъ керекмиз. Девлет театрининъ келеджеги акъкъында меселе бакъыладжакъ. О ерге сёз бирлиги ве айдын фикирнен барсакъ, эйи олур, — дедим.

— Биз не япмакъ керекмиз?

— Театрнинъ кечкен мевсимдеки ишлери акъкъында сиз, Джелял ага, яхут сиз, Умер, бир къач сёз айтырсынъыз.

Беяз костюмлы, муляйим юзлю, узун бойлу адам, юкъудан уьгнур киби, сескенди, Умерге ишмар этти,

Ресимде: отургъанлар (солдан): Осман Акчокъракълы, Усени Боданинский; аякъ устюндекилер (солдан): Джелал Меинов, Асан Рефатов.

— Директор Умер, фикиримдже о айтмакъ керек, — демекте олды, Умер деръал итираз этти.

— Джелал агъа, мен директор олсам, сиз баш режиссёрсынъыз! — деди о. — Даа кеченлерде, театрнинъ биринджи мевсимини екюнлеп аджайип марузада булундынъыз. Шу марузаны къыскадан текрарларсынъыз. Ондан да башкъа озюньиз юристсинъиз, сёзге менден кемалатлыджасынъыз, Дерен-Айырлы огюнде сёзни сиз айтарсынъыз.

Мудир, элиндеки къалемнен графинни тыкъылдатып, Умерге: отур! — деген манада ишарет этти.

— Театрнинъ бу ильки мевсимини темашаджылар юксек меракънен къаршылап алдылар. Мувафакъиетсонъ дередже буюк олды. Темаша кунълери байрамларгъа чевирилди, кассада билет тапылмады. Юзьлердже темашаджылар залгъа кирип оламадылар, бир мевсимде «Лейля ве Меджнун» къыркъ кере косътерилди. Бу, эльбетте, яхшы. Лякин, умумен, театрнинъ вазияти яхшы дегиль.

Отургъанлар онынъ сёзлерини тасдыкълап: «Э! Догъру!» дедилер.

— Чареси олса, труппанынъ эркъянындан беш-алты адамны чыкъармакъ, олардан тамамынен къуртулмакъ керек, — деди мудир, — чюнки олар труппа ичинде фитне, ошек, ишанчсызлыкъ таркъаталар.

Умернинъ юзю къызарды, ичтен сыкълетленип, якъасыны чезди.

— Акъайлар, бутюн труппамыз йигирми эки кишиден ибарет. Олардан беш-алтысыны чыкъарып йиберсек, театрде ким къаладжакъ? Сабыр этмек керекмиз, — деди.

— Огюмиздеки 1924 сенеси мевсимине истидатлы, билимли учь артист давет этеджек эдинъиз, — деди Абдулла, — о насыл олды?

Бу сёзлер Усени Баданинскийни зияде меракъландырды.

— Кимлерни? — деп сорады, — ойле истидатлы, илимли яшлар къайда? Умер манълайындаки терни сюртерек, бироз шенъ давушнен деди:

— Авескъарлыкъ саналарында темашаджыларнынъ урьметини къазангъан адамлар. Бири Багъчасарайда санай-нефисе техникумыны битирип, Кезлевде милиция идаресинде ишлемекте олгъан Эмирамет Парыков, — адамлар зевкъланып, кулюштилер. Умер Ипчи сёзюни девам этти. — Экинджиси муаллим ве рессам Решид Челебиев. Учюнджисине ишанчымыз буюк — бу Абдураман Ибраимов. О бизде Хайри Эмир-заденинъ еринде ишлейджек.

— Эмирзадеге не олды?

— Бир шей олмады... лякин тезден кинофильмде Алим ролюни иджра этеджекке бенъзей. Театр сенелернен къарамансыз къалып оламаз. Иште, Абдураман Ибраимов бу ишни озь узерине аладжакъ. Догъру, труппада фитне, ошек ола. Бунынъ огюни алмакъ къыйын шей дегиль. Энъ къыйыны репертуар. Пьесаларымыз заиф, «Лейля ве Меджнун»дан ве композитор Асан Рефатовнынъ онъа язгъан музыкасындан башкъа, бутюн темашаларымыз авескъарлар тегереги иши севиесинделер. Аджеле суретте репертуар меселесини чезмек, онынъ ичюн де конкурс илян этмек керек. Шимдики репертуарда эсас ерни тарихий ве эфсаневий пьесалар тута. Санада социалист гъаелерни, къардаш республикалардаки халкъларнынъ аятларыны акс этиджи пьесалар

Ава ханым Кълычева.

кошьтермек, дейджегим, репертуарны гъаевий ве бедий джеэттен зенгинлештирмек керекмиз.

— Я озюнъиз? «Фаише» эсерини бу мевсимге битиреджексинъизми?

— Бильмейим. Меним ишлерим шимди муреккепше. Киев кинофабрикасы манъа «Алим» фильми ичюн сценарий сымарлады. Шимди Ава ханум Кълычева иле сценарий устюнде чалышам, бир къач дефа Копюрли койге бармакъ керек олды. Бир якътан «Фаише»ни язам, дигер якътан... баре сизге бир сыр ачайым, эки йылдан берли «Пичен базары» эсери устюнде чекишем, дигер якътан «Фаише», яхуд «Почта аралыгъы» эсерини язам. Бельки бу мевсимнинъ экинджи ярысында битирим. Я озюнъиз, Осман агъа? «Ненкеджан ханум»ны теитрге не вакъыт кетирип такъдим этеджексинъиз?

— Тезден, — деди Осман Акъчокъракълы, дюльбур

кулюмсиреп. — Ишим пек чокъ. Къол тиймей, — ве лафны чевирмек ичюн, — енъи мевсимни насыл эсернен башлайджакъсынъыз? — деп сорады театр директоры Умер Ипчиден.

— «Боз йигит» эсеринен, — деп джевап берди Ипчи. — Окъудым, Осман агъа?

— Окъудым. Баш къадын ролуни иджра этеджек артистка театрде ёкъ. Эмине ханум Челебиева гъает истидатлы артистка, лякин о бу рольни котерип оламаз.

— О рольге Татарстандан метинли артистка давет эттик, — деди Абдулла.

Айтылгъан бутюн сёзлерге эмиет берип, дикъкъатнен динълеген Джелал Меинов, лаф тежаран ятышкъан сонъ озъ фикирини айтты.

— Бизде бир риджа бар, — деди о мудирге. — Усеинни театрде баш рессам вазифесине тайин этинъиз. Биздеки баш рессам Никон Болдырев пек яхшы, лякин иш къайнагъан вакъытта ракъы иче, сархуш ола, ишмиз токътап къала.

— Екъ, Усеин агъаны сизге берип оламаймыз, — деди Абдулла, — чюнки музейде муим ишнен бант. Ондан да башкъа, чыкъарыладжакъ «Алим-Кърым йигити» фильминен баш рессам олмасыны Киев кинофабрикасы риджа этти.

— Бир риджамыз даа бар, — деди Умер Ипчи. — Мени Москва, Ленинград, Къазан, Уфа шеэрлерине ёлласанъыз, андаки театрлернинъ ишлеринен, хадимлеринен, репертуарларынен таныш олуп, бир къач спектаклдерини корюп, бельки бизге келишликли бир-эки пьеса алып келир эдим. Тек мени дегиль, Джелал агъаны да ёлламакъ керек.

— Джелал агъа къайда бармакъ истей?

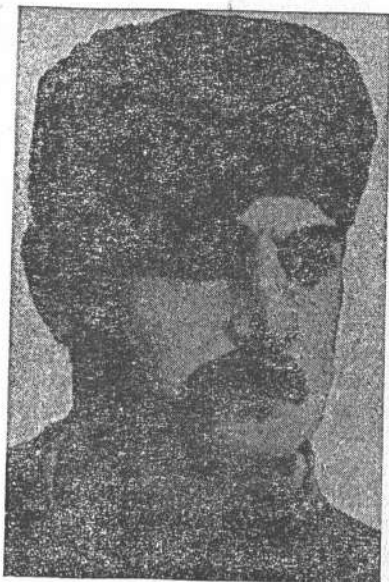
— Мен Баку, Тифлис, Ереван шеэрлерини айланып, оларнынъ театрлеринен таныш олуп кельсем, дейим.

Абдулла айтылгъан теклифлерни дикъкъатнен динъледи, маса устюндеки дефтерде къайд этип къойды, сонъра Ипчиден сорады:

— Эр алда, енъи артистлер, режиссёрлар меселесини насыл аль этмек истейсинъиз?

— Фикримдже, Къазангъа баргъанда санъат идаресине бир мектюп язып берсенъиз, мен лакъырды этерим. Сонъунда андаки театр техникумына бельки дёртбеш талебе ёлламакъ мумкюн олур.

Осман Акъчокъракълы бу теклифни бегенди. О озъ фикирини ифаде этти:

Умер Ипчининъ сценариясы эсасында къоюлгъан «Алим-кърым йигити» кинофильмдеки Алим ролюнде Хайри Эмир-заде

оданы мис къокъусы толдырды. Онынъ артындан тегерек ешилъ къадифе такъиели корюнди. Одада булунгъанлар аякъкъа турды, тааджилленип Абдуллагъа бакъыштылар.

— Достлар! Бу Татарстан халкъ артисткасы Сара ханум Байкина. Оны биринджи къадын роллерини иджра этмек ичюн чагъырып кетирдик. Бу адам исе Джалал Байкин, бизде невбетчи режиссёр вазифесини эда этеджек, яни Джелял Меиновкъа ярдымджы режиссёр оладжакъ. Мевсим ачылгъайдже Ялтада истираат этеджклер.

Адамлар хошнутлыкънен кулюмсиреди, селямлаштылар.

Мушавере биткен сонъ, акъшам Халкъ Комиссарлары Советинде текрар корюшеджек олуп, таркъадылар.

Кунъдюз маариф комиссарлыгъы санъат болюгинде котерильген меселелер акъшам Халкъ Комиссарлары Советинде музакере олунды, чокъкъа бармай, олар бу къарарлар эсасында татар девлет театрининъ яратыд-

— Асылында озъ театримиз янынъда бир студия ачсакъ, яхшы олмазмы?

— Екъ, Осман агъа, — деди болюк мудири, — бунунъ ичюн бир-эки йыл даа сабыр этмек керек.

Ачыкъ къапынынъ перделери арасында къадын башы пейда олды.

— Мумкюнми? — деп сорады о ачыкъ, отъюр давушнен. Ичериде субет кетейткъаныны анълагъан сонъ. — Афу этинъиз! — деп, кери чекильди.

Мудир тез-тез еринден турып къапыгъа догъру кетти.

— Мумкюн! Мумкюн! — деп къычырды коридор бетке. — Риджа этем, буюрынъыз!

Сачлары бурулгъан, незакетли, кулер юзлю къадын ичери кирди,

Ибадулла Грабов

жылыкъ ве кадрларнен темин ёлунда муим ишлер япылды.

Умер Ипчи, ниает, «Фаише» пьесасыны язып битирди. Санагъа къоюлды. Арадан чокъ кечмеден, А. Н. Островскийнинъ «Яшин» ве «Джиезсиз къыз» эсерлери, Н. В. Гогольнинъ «Эвленюв» пьесасы, къазан татар драматургы Фахти Бурнашнынъ «Мавы шал», Азербайджан драматургы Ширванзаденинъ «Намус» эсерлери кърымтатар темашаджысына косьтерильди.

1926 сенеси «Алим-Кърым йигити» фильми узеринде иш башланды. Режиссёр Тасин Алим ролюне Хайри Эмир-задени алды, ондан сонъ Эмирзаде театрде ишлемеди, бутюнлей Одесса ве Ялта кино фабрикаларына ишке авушты.

Халкъымызда профессиональ театр санъатынынъ догъувында ве инкишафында Айше Тайганскаянынъ, Джелял Меиновнынъ, Умер Ипчининъ, Абдулла Ляtifзаденинъ хызметлери гъает буюк олды. Ульке партия теш-

киляты театрни маддий ве маневий джеэттен пекитюв ишине буюк дикъкъат косътерди. Нетиджеде, муим мыкъдарда истидатлы актёрлар, режиссёрлар, драматурглар осип чыкъты, санъатнынъ юксельмесинде яр-дым этилер.

ДРАМАТУРГИЯМЫЗ АКЪКЪЫНДА

Рус театрининъ мешур эрбабы Константин Сергеевич Станиславский «Драматургия-театрининъ эсасы, юреги, темелидир» деген эди.

Театр санъатымызнынъ ильки девиринде (1923—1926 сс.), о девир ичюн белли олгъан драматургларымыз бир сыра тарихий ве эфсаневий сана эсерлер яраттылар, бу джумледен Осман Акъчокъракълы «Ненкеджан ханым», Умер Ипчи «Шангерай хан», «Алим айдамакъ», «Айлян-айлян, джелътирмен», Айше Тайганская «Татар тою», Ибадулла Грабов А. С. Пушкиннинъ эсери эсасында «Чингенелер», «Байрам геджеси» эсерлерини издылар. Буларнен бир сырада о девирге аит земаневий эсерлер де язылды. Умер Ипчининъ «Къа-кълыкъ базары», «Назифе», «Айыныкълар», «Файше» ве башкъа эсерлери бу джумледендир.

Юкъарыда айтылгъан ве даа бир сыра терджиме эсерлер о девирде театримизининъ инкишафына озъ тесирлерини яптылар. Темашаджылар огюнде театрининъ итибары кунъ-кунъден артты. 1923—1926 театр мевсимлеринде театр буюк мувафакъиетлер эльде этти.

1927—1928 сенелери мевсиминде мундеридже ве форма джеэтинден эскирип башлагъан — ханлар, феодаллар, мырзалар ве эски турмуш вакъиаларыны акс эттирген пьесалар девирининъ талапларына джевап бермегенлеринден, театр озъ темашаджыларыны джоя башлагъан эди. Совет драматургиясынынъ баш къараманы совет халкъы олмасы керек эди. Онсыз азырки заманны, сербестликни, социалистик гъаени ифаделемек мумкюн дегиль эди. Драма санъатымызда мытлакъа денъишиклик япмакъ, оны «хасталыкътан» къуртармакъ керек олып къалды. Актёрлар эркяныны, драматургияны темелинден янъартмакъ керек эди. Бу мунасебетнен театр студиясы тешкиль олунды. Драматургияны инкишаф эттирюв саасында башта Умер Ипчи «бель баглады», о янъы омюр, колхоз мевзусында «Трактор» эсеринен мейдангъа чыкъты. Бираз вакъыттан сонъ Ильяс Тархан «Уджюм» пьесасынен пейда ол-

ды. Театримиз тарихында бу эсер энъ яхшы, энъ кучълю эсер олып чыкъты. Эсерде халкънынъ революцион ролю там манасында тасвирленди. «Уджюм» спектакли бири-бири артындан чокъ вакъыткъадже санадан тюшмеди ве бутюн театр мевсимлеринде дефаларджа ойналды. Бу эсерлер саесинде темашаджылар кене театрге сарылдылар.

Лякин репертуар ачлыгъы аля девам этмекте эди. Кене Умер Ипчи ишчи сыныфы ве истисал мевзусында «Мотор» ве колхоз къуруджылыгъы акъкъында «Душман» эсерлерини яратты.

Мына бу вакъытта Юсуф Болатнынъ «Той девам эте» комедиясы пейда олды. Бираздан сонъ онынъ соавторлыкъта язгъан «Арзы къыз» пьесасы театрге кетирильди. Артистлер арасында «драматургиянынъ янъы формасы экен, музыкалы драма экен, эсер бутюнлей шиирнен язылгъан» деген хаберлер даркъалды. Театрининъ тарихында янъы музыкалы драма формасында бу биринджи эсер эди...

Авторлар «Арзы къыз»-ны коллективде озълери окъудылар, эсер саналаштырылгъаны киби, темашаджылар спектакльни о дередже бегендилер ки, бутюн театр мевсимлерининъ ярысыны «Арзы къыз» спектакллери тешкиль этти. Онынъ гъает аэнкли йырлары (музыкасынынъ композиторлары Яя Шерфединов ве Ильяс Бахшыш) тез арада халкъ арасында даркъалды, эсер исе эфсаневий халкъ классик эсери шекилини алды.

«Той девам эте» ве «Арзы къыз» эсерлеринден башлап, татар драматургиясынынъ янъы девир башланды. Театрге яш, истидатлы драматурглар Юсуф Болат «Ишлеген тишлер», «Арзы къыз», «Той девам эте», «Сонъки гедже», «Алим», «Яшамакъ истейим», «Денъиз далгъасыз олмаз», Раим Тынчеров «Алтайскийлер», «Айнынъ он дёрди», Ильяс Тархан «Уджюм», «Москва айта», Решит Асанов «Къара къыз», Москвадаки Луначарский адына театр институтынынъ режиссёрлар факультетини битирип кельген истидатлы режиссёр ве студиянынъ ребери, баш къараманларнынъ роллерини иджра этиджи артист Сервер Джетере «Ким — кимни», «Эки къардаш» пьесаларынен кельдилер.

Театрге яш ве чебер терджиманлар джелъп этильдилер. Шамиль Алядин Шалва Дадиянининъ «Учкъундан алев» пьесасыны терджиме этти. Бу эсерде В. И. Лениннинъ образы театр санъатымызда биринджи олып джан-

йандырылды. Амди Алим Вильям Шекспирнинг «Отелло», «Гамлет», Джон Флетчернинг «Испанёл папазы», Осман Амит Георгий Адиванининг «Альказар», Узеир Гаджибековнинг «Мешедиабад» эсерлерини терджиме эттилер. Эшреф Шемъи-заде Беньяшнинг «Багъчасарай чешмеси» эсерине бир сыра янъи йырларнинг текстлерини язды. Бойлеликле, театр драматургиясына къавий темель тешельди.

Театрлерде чешит драматургларнинг эсерлери саналаштырыла, бир сыра драматурглар келелер, лякин эр бир театр озюнинг эсас драматургына малик ола. Меселя, Москвадаки «Малый театр»ге А. Н. Островскийнинг театри дейлер, чюнки онын эсерлери рампа ярыгыны эсасен бу театрде корьдилер. Мешур рус языджысы И. Гончаров Островскийге язган бир мектюбинде: «Биз, руслар, сизге ифтихарле — «Озь миллий театримиз бар дие билемиз, догърусыны айткъанда, бу театрни «Островский театри» деп адландырмакъ керек», деген эди. Мейерхольд театрин «Маяковскийнинг театри», дей эдилер. Октябрь инкылябы йылларында мейданга кетирилген бу театрде эсасен «Мистерия буфф», «Штанлы акт булут», «Амам», «Къандалай» ве В. Маяковскийнинг даа бир чокъ эсерлери аят корьдилер. Горький адына Москва бедий драма театринде А. П. Чехов театри, дейлер. Бу театрининг пердеси устюнде А. П. Чеховнын эсеринден алынган «Акъ чакъала» эмблемасы бар. Эгер бойле козынен бакъылса, бизим театримиз Умер Ипчи театри олган олса, ондан эстафетаны алып, театрининг эсас драматургы Юсуф Болат олып къалды. О, къыска бир девир ичинде (1935—1941 сс.) театрде еди пьеса багъышлады. Бутюн бу эсерлерининг монументаллиги, аджим джеэтинден буюклиги козьге алына, алты сенеде Юсуф Болат халкъымыз ве театримиз ичюн буюк ве муреккеп хызметлер эда эткени анълашылыр. К. С. Станиславский «Ана баланы озъ къарынында докъуз ай ташый, ниает, дюньяга кетире, оны бинъ мешакъатларнен, йыллар девамында асрай, беслей, осьтюре. Иште, пьеса бала олса, драматург онынъ анасыдыр», деген эди.

Юсуф Болат ара-сыра кене драматургия эсерлеринен мейданга чыкъа. 1977—1978 сенелери театр мевсимлеринде Наманган, Джизакъ, Сурхандарья Узбек область театрлери онынъ «Дубаралы той» эсерини мувафакъиетле саналаштырдылар.

«Къайтармъ»нынъ чалышып башлагъан ильки йыл-

ларындан та 60-нджи йылларнынъ сонъуна къадар бизим ансамбльде бир сыра эсерлер саналаштырылды, бу джумледен, Юсуф Болатнынъ «Арзы къыз», «Зораки келин», Азербайджан драматургы Меджит Шамхаловнынъ «Къайнана», Илья Финкнинъ «Яланджыга илядж», П. Загребельныйнынъ «Киев йигит» эсерлери ансамбльнинъ рампа ярыгыны корьдилер. Бу спектакл-лер темашаджыларымызнынъ алгышларыны къазанып, буюк мувафакъиетлернен ойналган эдилер. Лякин сонъки йылларда ансамбль темашаджыларга драматургия эсерлери косьтерювде борджлы къалды, текст материаллары бир тамам эстен чыкъарылды. Меселе тап шу дереджеге бырды ки, ансамбльде шаирлеримизнинъ шиирлерине, языджыларымызнынъ эсерлерине, бу джумледен сатирик эсерлерине биле къулакъ асылмады.

Зан этсек, ансамбльнинъ янъи ёлбашчылыгы невбеттеки дигер иджадий ишлеринен бир сырада, бу меселеге де озюнинг назар диккъатыны джелъп этер.

УМЕР ИПЧИ — ТЕАТР ЭРБАБЫ

Аятта ойле бир вакъиалар ола ки, оларда белли бир шахсларнынъ ролю айрыджа сезилип тура. «Тарих айры шахсларга таби дегильдир, тарихны девир, о девирде яшаган джемиет ве онынъ мешур векиллери аль эте» — дейлер. Бу догъру. Иште, бизим театр санъатымызнынъ тарихында бойле адамлардан бири Умер Ипчидир. Драматург ве режиссёр Умер Ипчининъ фаалиетини ялынъыз эдип, драматург деп кечмек етерлик дегильдир, чюнки о эм уста режиссёр, эм меаретли актёр, эм де истидатлы театршнас эди.

Кърымтатар совет театрининг эсасчыларындан бири олган Умер Ипчи театримиз там профессионалыккъа ильки адым аткъанда, 1923 сенеси онынъ биринджи директоры олды.

Театр санъатымызнынъ тарихы Октябрь революциясындан звель башлагъан олса да, о заман авескъарлыкъ шекилинде эди. Там профессиональ шекилини исе 1923 сенеси алды ве девлетнинг имасине кечти. Биринджи тешкилятчылар — Умер Ипчи, Джелал Меинов, Айше Тайганскаяларнынъ иссесине агъыр вазифе тюшти, чюнки бу саада теджрибемиз, драматургларымыз, профессиональ режиссёрларымыз ёкъ эди.

Кърым Девлет татар театринде чевирилген Симферополь драма группасына, районлардаки драма груп-

Умер Ипчи.
Театрның биринджи директоры, ре-
жиссёры, артисти ве драматургы.

паларынынъ энъ яхшы актёрлары джелъп этильдилер, оларнынъ арасында Умер Ипчи, Джелял Меинов, Хайри Эмир-заде, Халид Гурджи, Асан Ногъаев, Айше Тайганская, Ава Кълычева, Эмине Челебиева, Эмине Фейзуллаева, Ибраим Халилов, Усеин Бакъкъал, Анафи Барамыков, Ибраим Бешевли, Ибраим Хатипзаде ве бираз сонъ исе Эмирамет Парыков, Абдураман Ибраимов ве дигер теджрибели актёрлар бар эдилер. Айны шу вакъыт, Умер Ипчининъ тешеббюсинең, Татарстанда нам къазангъан артист Сара Байкина, Джелял Байкин ве режиссёр Сульва Валиев чагъырылып алынган эдилер.

Мешур рус режиссёры К. С. Станиславский: — «Тешеббюс ёкъ ерде театр де ёкъ» — деген эди. 1923 сене-

си театрнинъ биринджи директоры, режиссёр ве эдебият ишлери мудир Умер Ипчи, биринджи режиссёр Джелял Меинов театрни инкишаф эттирювде ве оны профессионаллыкъ дереджесине котерювде буюк тешеббюс косьтердилер, Умер Ипчи Москва, Къазан, Уфа шеэрлерине барды, о ердеки театрлернинъ ишлеринен ве театр санъаты эрбапларынен таныш олды, оларнынъ репертуарындан бир къач пьесалар алды.

1923-24 сенелери театрнинъ репертуарында эсас ерни тарихий ве эфсаневий пьесалар алды. Санада социалист гъаелерни акс эттирмек ичюн 1924 сенесинден башлап, Умер Ипчи къардаш миллий республикаларнынъ энъ яхшы пьесаларыны кирсетмеге наиль олды, репертуарны гъаевий ве бедий джеэттен зенгинлештирювде буюк ишлер япты. О, даима заманның актуаль проблемаларыны акс эттириджи эсерлер къыдырды ве озю де янъы эсерлер яратты. Нетиджеде, о он бештен зияде пьеса язды. Онынъ «Файше» эсери 1925 сенеси пейда олды. Арадан чокъ вакъыт кечмеден Джелял Меинов, Умер Ипчи, Сульва Валиев режиссёрлыгъында классик рус драматургы А. Н. Островскийнинъ «Яшын», «Джизезиз къыз» эсерлери, Н. В. Гогольнинъ «Эвленюв» пьесасы, Къазан татар, Азербайджан, Эрменстан драматургларынынъ энъ яхшы эсерлери саналаштырылган эди. Шуны да къайд этмек керек ки, Умер Ипчи театрдеки буюк ишинен бир сырада, эдебий иджадыны да зайыфлатмады. Айны вакъытта республика газеталарындан биринде чалышты.

1926 сенесининъ башларында Умер Ипчи «Алим — Кърым йигити» адлы пьеса язган эди, бу пьеса театр коллективине окъулды, театрде саналаштырмакъ къарарлаштырылды ве «Алим айдамакъ» адынен санада ойналды. Театрнинъ актёры Ава Кълычева пьесаны русчагъа терджиме эткен сонъ, Киев киностудиясынынъ режиссёры Тасин пьесаны окъуп чыкъаракъ, оны сценариягъа чевирип, яхшы бир фильм чыкъармакъны теклиф этти. Бойлеликнен, Умер Ипчи, Кърым санъаты ве эдебиятында биринджи оларакъ, салмакълы киносценария язды. Бу фильмде Алим образындаки баш рольни театрнинъ артисти Хайри Эмир-заде иджра этти. Алим ролюни Хайри о дередже меарет ве мувафакъиет иле ойнады ки, «Алим» киносы чыкъып битер-битмез о, «Украинфильм» киностудиясында даимий киноактёр оларакъ, къалмагъа теклиф алды. 1926 сенесинден сонъ Хайри театрге къайтып кельмеди. Гъает истидатлы ак-

«Уджюм» пьесасында Аджиамет ролюнде
артист Эмирамет Парыков.

триса Эмине Челебиева исе вефат этти. Умер Ипчи Хайрининъ театрге къайтмайджагыны эшиткенде: — «Озь аягыма балта урдым», — деген эди, чюнки Алим ролу-не Хайрини Умер Ипчи озю теклиф эткен эди... Умер Ипчи авескярлар арасындан Эмине Челебиеванынъ ерини тутаджакъ киби истидатлы бир кыз кыдырып, конди-тер фабрикасы авескярларынынъ драма тегерегинден Лютфие Чалбашны тапып алып кельди. О бу иште янъылмады, бир сене театрде чалышкъандан сонъ, Лют-фие Чалбаш Эмине Челебиеванынъ ойнайджакъ ролле-рини буюк мувафакъиетнен иджа этти. Онынъ энъ корюмли, буюк усталыкънен яраткъан образлары — С. Левитинанынъ «Укюм» пьесасындаки комиссар Азоль ве Ипчининъ «Шайнгерай»ындаки Экинджи Екатерина образларыдыр. Хайри кеткен сонъ театрининъ эсас ар-тисти Ибадулла Грабов олып къалды.

1926-27 сенелери маариф комиссарлыгынынъ къосъ-теришинен, театри кадрларнен темин этмек ве 1928 се-неси театр мевсимини вакъытында башламакъ ичюн онынъ янында студия тешкилятландырылды.

Студиягъа истидатлы яшлар ве кызларны джелъп этювни активлештирмек макъсадынен, Умер Ипчи шах-сен озю шеър ве район тешкиятлары реберлерининъ ярдымынен, авескярларны озъ ерлеринде козьден кечи-рип, келишкенлерини сентябрь айына Симферопольге имтиангъа чагъырды. Бу иште о вакъыт Къарасувбазар мектебинде оджалыкъ япкъан Ыргъат Къадыр да актив иштирак эткен эди.

Тешкиль олунгъан студиягъа районлардан кельген 35—40 яшнынъ арасындан 21 киши сечилип алынды ве олар куннинъ ярысыны дерслерге, эки-учъ саатини исе репетицияларгъа сарф этип, исрарлыкънен азырлана башладылар. Умер Ипчи студиягъа энъ яхшы муаллим-лерни джелъп этти. Осман Акъчокъракълы, П. А. Поле-вой, Асан Рефатов, Б. А. Бертельс, Усеин Баданинский, профессор И. И. Чернов, Абдулла Лятиф-заде ве баш-къалары шу джумледендр...

Шу театр мевсимининъ биринджи спектакли С. Ле-витинанынъ «Укюм» пьесасынен ачылды. Иштиракчи-лернинъ арасында студиягъа алынган яшлардан да беш киши бар эди. Мевсимнинъ ортасында исе, янъы сана-лаштырылган спектакллернинъ эписининъ иштиракчи-лери яры-ярыгъа Умер Ипчи азырлагъан кадрлар эди.

Умер Ипчи эр кунъ студиягъа келе, студентлернен субетлеше, бутюн репетицияларда иштирак эте, атта акъшамлары биле студентлернинъ умумий ятакъхане-сине келип, оларнынъ вазиятлеринен шахсен озю таныш олур эди. О, театр ве студиянынъ ишлерине о дередже чокъ вакъыт сарф этсе де, афтада эки кунъ эвден чыкъ-маз, терджиме ве пьеса язувнен мешгъуль олур эди.

Театр эркъанына студияда азырланган яшлардан Исмаил Абдураимов, Алиме Мукъаддесова, Али Темин-дар, Гъани Мурат, Билял Парыков, Махинур Ишниязо-ва, Зоре Билялова, Нурие Джетере, Эдем Ниметулла ве башкъалар (21 киши) къошулдылар. Театр совет санъаты ве эдебиятыннынъ юреги олган социалист ре-ализм методы ёлуна минди. Озюнинъ бутюн иджадий фаалиетини онъа таби этти. Театр истидатлы актёр кадр-ларынен темин этильген сонъ, Умер Ипчи театрдеки ва-зифелеринден бираз енгиллешмек макъсадынен, 1929 се-несининъ театр мевсимине, реберлерининъ разылыгынен

театрге баш режиссёр, студиягъа ильмий мудир вазифесине Умер Девишев чагъыртылды. Директорлыкъ вазифесинден де азат олунды. Театрде ялынъыз небетий режиссёр вазифесинде къалды. Театрдеки ишлеринден бираз енгиллешкенинен, «Мотор» пьесасыны язып башлады.

1930 сенеси Умер Ипчи Ильяс Тарханнынъ «Уджум» пьесасыны саналаштырды. Ниает, бу спектакльден сонъ, Умер Ипчи озюнинъ сонъки драма эсерини — «Душман» пьесасыны язды. Эсерни озю саналаштырды.

1932 сенеси Умер Ипчи театрден кетсе де, онынънен алякъасыны узьмеди, ара-сыра театрге кирип чыкъа, бир чокъ меселелерде ярдым косътере, репертуар сайлавда режиссёрлар онен меслеатлашыр эдилер.

Театр биринджи кере тешкиль этильген куньлерден башлап, ерли драматургияны мейдангъа кетирюв, драматург кадрлары осьтюрювни Умер Ипчи озюнинъ энъ биринджи вазифеси олгъаныны ич бир вакъыт акъылдан чыкъармады. Умер Ипчи сепкен урлукълар пек яхшы берекет бердилер. Театр Абдулла Лятиф-заде, Юсуф Болат, Раим Тынчеров, Сервер Джетере киби актив драматург кадрларына малик олды. Бу джезттен Юсуф Болатны айрыджа къайд этмек керек, чюнки о, Ипчиден эстафетаны алгъан эсас драматург олып къалды.

Театр рус ве гъарбий Авропа драматургиясынынъ энъ мешур эсерлерини тешвикъат этти, оларнен озъ темашаджыларыны таныштырыджы меркезге чевирильди. Театр вастасынен халкъымыз В. Шекспир, М. Горький, Карло Гоцци, А. Н. Островский, Ф. Шиллер, Н. В. Гоголь, Ж. Б. Мольер, Лопе де Вега, Джон Флетчер, Бомарше, Карло Гольдони ве башкъаларынынъ яратыджылыгынен танышты. Рус ве гъарбий Авропа классиклерининъ: «Шах къызы Турандот», «Отелло», «Ревизор», «Яшын», «Джизезиз къыз», «Эвленюв», «Эки байнынъ хызметчиси», «Айдулар», «Мещаннынъ дворянлыгы», «Гамлет» ве башкъаларыны; мешур рус совет драматурглары Н. Погодин, А. Корнейчук, Киршон, Л. Славин, С. Левитина, Б. Лавренёв, В. Вишневский, К. Тренёв ве башкъаларынынъ бир чокъ эсерлерини; ерли драматургларымыздан И. Тарханнынъ «Уджум», «Москва айта», Юсуф Болатнынъ «Арзы къыз», «Ишлеген тишлер», «Той девам эте», «Сонъки гедже», «Яшамакъ истейим», «Денъиз далгъасыз олмаз», Раим Тынчеровнынъ «Алтайскилер», «Бугунъ айнынъ он дёрди».

Сервер Джетеренинъ «Эки къардаш», «Ким кимни?» пьесаларыны юксек профессионалыкъ seviесинде саналаштырды.

Кърымтатар театр санъатынынъ 1932 сенесине къадар олгъан бу девирини акъикъатен Умер Ипчи девир десек янъылмамыз.

ТЕАТР ТАРИХЫНЫ АРТИСТЛЕР ЯРАТА

Актив иштиракчилери олдыгъымыз шимдики девир, меракълы сенелер, айлар, атта куньлер явашлагъан кечмиши сурьатле денъиштиререк, кениш адымларнен, демократия, янъыдан къурув — Советлер диярындаки революцион арекет бутюн джианнынъ дикъкъат меркезинде. Шимди бутюн сааларда олгъаны киби, театрлеримизде де, янъыдан къурув, тезлештирюв процесслери джанланмакъта. Буннынъ ичюн мевджут эксикликлер ве келишксизлерни демократия эснасында ёлуна къоймакъ, яхшы ойлап видждан сезгиси иле аль этмек борджлумыз.

Шимди Советлер Бирлигиндеки театр санъатыны кениш ёлгъа миндирмек, онынъ иджадий арекетини бедиегле сурьатландырмакъ макъсады иле бир сыра чарелер корюльмекте. Меракълы чарелерден бири, бу вакъыткъа къадар театр эрбапларынынъ иджадий бирлиги «театр джемиети» намыны ташыгъан гонъюлли бир джемиет олгъан исе, шимди языджылар бирлиги, композиторлар бирлиги, архитекторлар бирлиги киби, театр эрбаплары бирлиги де мейдангъа кетирильди.

Шимдики революцион денъишюв процесслери девиринде, тыныкъкъан, атта афатлы кечмишке бир назар ташласакъ, агъыр ойларгъа даламыз. Умумен Советлер Бирлиги театрлерининъ иджадий арекетлери сёниккен, тыныкъкъан исе, бизим миллий театримиз 1941 сенесинден сонъ токъталувгъа меджбур олды.

Кърымтатар театрининъ энъ гурьдели — иджадий семерели девир, генч иджаткъярлар девиримиз «шахска сыгъынув»нынъ дешетли, агъыр девринде олса да, бунъа бакъмадан энъ берекетли иджадиятны о агъыр сенелерде эльде эттик... Бу девир Вильям Шекспирнинъ «Отелло», «Гамлет» эсерлери, дюньяджа белли фарс алими, мутефеккир, фельсефеджи шаир Фирдаусийнинъ «Шахнаме»си, Лев Толстойнынъ «Аджымурат»ы, С. Третьяковнынъ «Окюр Кытай», Лев Славиннинъ «Интервенция» эсерлери, Ильяс Тарханнынъ «Уджум» пьесасы,

Вс. Вишневскийның «Оптимистик трагедия»сы, Карло Гоццининың «Шах кызы Турандот»ы, М. Ю. Лермонтовның «Маскарад» эсерлери, немсе классик языджысы Фридрих Шиллерның «Хасислик ве севги» эсери, испан классик языджысы Лопе де Веганың «Пичен устюндеки копек» эсери ве даа онларнен спектаклдериниң репертуары яратылды.

Бу девирде театримизниң иджадий коллективинде бутюн Советлер Бирлигинде малюм олгъан иджаткярларымыз — Ибадулла Грабов, РСФСРде нам къазангъан артистлер — Сара Байкина, Сервер Джетере, нам къазангъан артистлер Ибраим Халилев, Халид Гюрджи, Махинур Ишниязова, Али Теминдар, артистлер — Зоре Билялова, Мурад Измайлов, Сеидали Мустафаев, Нурие Джетере, театримиз эркиянында несиль къургъан агъа-къардаш Эмирамет, Сеитбилял, Эмирусейн Париковлар, Алиме Мукъаддесова, Эмине Фейзуллаева, Эдем Ниметулла, Якъуп Дибакъ ве кене алтмыш кишиден ибарет иджадий бедий коллектив мевджут эди. Биз бу макъалемизде иджадий коллектив азаларында айтмакъ истеймиз, олар экиси де шимди сагъ-селяметлер, Ленинабад шеэринде яшайлар. Бойлеликле:

ЗОРЕ БИЛЯЛОВА

1928 сенесиниң сонъларында «Янъы дюнья» газетасында пейда олгъан «Симферопольде театр студиясы ачыладжакъ» деген хабер бутюн кърымтатар авескяр генчлерини арекетке кетирди. Кърымның бутюн шеэрлеринден ве бир чокъ койлеринден кельген эллиден зияде генч — артистлик севдасы иле Симферопольдеки Кантарная сокъагында ерлешкен татар клубына йыгъылды. Бу ерде конкурста иштирак этеджек яшларны имтиангъа азырлав дерслери оладжакъ, имтиангъа азырлыкъны о вакъытның мешур кърымтатар артистлери алып бараджакълар. Осман Турков, Халид Гюрджи, Умер Ипчи, Ибраим Халилев дерс береджеклер. 1929 сенесиниң июль-август айларында азырлыкъ дерслериниң программасы биткен сонъ, сентябрьниң башларында конкурс имтианлары нетиджеленди...

Кърымтатар театр алеминде биринджи театр окъув юрту мейдангъа кетирильди. Кельген яшлар-кызлар арасындаки орта бойлу бираз толуджа вуджутлы олса да, гъает арекетчен, тильбаз, шакъый, ал янакълы кызының ады Зоре эди...

Зоре Билялова.

Зорениң кокрегини алий, яхут да орта дереджели малюматы бар деген нишан яраштырмаса да, кельген кызлар арасында екяне эди... Дюньяджа нам къазангъан театр алими, СССР халкъ артисти Константин Сергеевич Станиславский «Артист анадан артист олып догъмакъ керек, адамны окъутып, тасиль берип артист япмакъ мумкюн дегиль — окъув инсангъа медениет, илим, бильги бере, дюньябакъышыны кенишлете, лякин онъа артистлик истидатыны бералмай», — деген эди... Иште Зоре Билялова Станиславский айткъан догъма артист эди. Бойле олса да, озюндеки «шапырып-копюрип» тургъан истидатыны окъув, бильги иле текмиллемек ниетинде студияның имтианларына кельген эди... Лякин оны сораусыз-имтиансыз, комиссия азаларының эльчырпмалары иле студиягъа талебе, театрге артист оларакъ къабул этилер.

Зоре Билялова драматург Бенъяшнынъ «Багъ-часарай чешмеси» эсериндеки Ханча (Ханнынъ биринджи къадыны) ролюнде.

Зоре озюнинъ бу театрдеки он эки сенелик къайнакъ — иджадий йыллары девринде, онларнен муреккеп, бедий джеэттен мукеммель образлар яратты. Бенъяшнынъ «Багъчасарай чешмеси» инсценировкасында — Ханча ролю, Фридрих Шиллернинъ «Хасислик ве севги» эсеринде — Луизанынъ анасы, Ибраим Бахшыш ве Юсуф Болатнынъ «Арзы кыыз» пьесасындаки — Къудача, Константин Тренёвнынъ «Любовь Яровая» эсеринде — Дунька, Киршоннынъ «Рельслер гурюльдей» пьесасында — Мотя хала, В. Шекспирнинъ «Отелло» эсеринде — Эмилия, булардан башкъа кене онларнен роллернинъ образларыны меаретле яратты.

Зоре Билялова — «Севда Муса» эсеринде идаре къаравулы ролюнде.

Дженктен сонъки йылларда да (1944—1987) санъаткярларымыз бош вакъыт кечирмедилер. Эдебиятымыз ве санъатымыз тар бир черчиведе исе де, девам этти. «Къайтарма» ансамбли (1957 с.) мейдангъа кельген вакъытта бир сыра минналаргъа огърады. Буюк агъырылыкълар олды, эльбет де, атта ансамбльнинъ биринджи ёлбашчысы композитор Ильяс Бахшыш, ансамбльнинъ итибарыны котермек макъсады иле, репертуаргъа «Арзы кыыз», Азербайджан драматургы Меджит Шамхаловнынъ «Къайнана» киби муреккеп буюк аджимдеки пьесаларыны къошты... Иште бу эснада иджадий джеэттен гъает муреккеп «Къайнана» ролюни иджра эте биледжек меаретли уста артист араштырылгъанда, Зоре Билялова анъылды... «Хастадан сагълыкъ истейсинъми?» деп, сорамакъ олурмы? — театр санъатынынъ хастасы Зоре Билялова, Ильяс Бахшышнынъ да-

Мурад Измаилов.

ветине деръал сесленди, нетиджеде озюнинъ баягъы яшта олгъанына бакъмадан, гъадаплы, арекетчен, базы кульминация нокъталарында «къутургъан» зеэр сачкъан кийик пардошны анъдыргъан — унутылмаз къайнана образыны яратты. Бу роль иле Зоре республикада атта онынъ сынъырларындан тыш улькелерде биле къайд этильди.

МУРАД ИЗМАЙЛОВ

Кърымтатар театр санъаты озюнинъ экинджи адымыны сакъынмадан башлагъан девирде, (1930 сенеси) Мурад Измаилов театрге кельди... Артистнинъ генчлиги кърымтатар театр санъатынынъ генчлигине уйгъун бир девирде кечти...

Симферопольдеки кърымтатар клубы янында драма авескърлары санасынынъ иштиракчиси олгъан Мурад Измаилов, кърымтатар драма театрининъ спектаклери бир къалдырмай залдан сейир этеркен, даима, шу санагъа чыкъмакъ, мешур классик ве ерли драматург-

ларнынъ яраткъан образларына санада джан бермек — оларны даа да байытып косътермек, севимли халкъына хызмет этмек — онынъ медений севиеси даа да кенишлемесине озъ иссесини къошмакъ акъкъында хаяллана эди. Бу девир иджадий кучълер иле баягъы темин этилип, иджадий кадрлар ачлыгъыны бираз тойдургъан исе де, театр Мурад киби корюмли, истидатлы яш артистлерге аля даа мухтадж эди. Театрнинъ баш режиссёры Умер Девишев биринджи сынав конкурсындан сонъ, Мурадны деръал труппанынъ эркъанына давет этти. 1930 сенеси догъма истидат санби Мурад Измаилов профессиональ театр санасына къабул этильди. О, озюнинъ буюк иджадий яратыджылыккъа там манасы иле азыр — гуръдели истидатыны профессиональ санагъа, озъ халкъына багъышлады.

О девир театримиз сыналгъан, юксек севиели рус театр медениетининъ инкишафыны менимсев огърунда араштырув ёлунда олып, белли дереджеде бунъа нанль олмакъта эди. Театр озюнинъ иджадий ички дюньясыны ачып, онынъ муреккеп гъаесини пекитип башлагъанда, иджадий коллектив иле берабер бир якъадан баш чыкъарып, Мурадда театр санъатында озюнинъ иджадий ёлуны, иненен къую къазар киби къыдыра, кет-кете санада адымыны къавийдже баса эди...

Мурад орта бойдан къалкъынджа, дюльбер юнан сымалы, котеринки кокюсли, кениш омузлы, юрюштурушлары, эль ве кевдесининъ кениш арекетлери, юзюндеки мимикасынынъ гъает ойнакълыгъы иле, эр янғы спектакльдеки янғы роллер образларынынъ ички дюньясыны догъру ача билюви, кеттикче темашаджыларнынъ назар дикъкъатыны джелъп этти.

Мешур режиссёр К. С. Станиславский «Къабулсыз иджадий ифаде олмаз» деген эди, яни, санада олайткъан арекетлерни темашаджылар активликнен къабул этмеселер, санадаки иджадий арекет джансыз, сувукъ ола... Лякин темаша залыны эеджангъа кетирип, озъ джиддий арекетининъ активликнен къабул этильмеси, артистнинъ усталыгъы-меарети, темаша залына синъдирген теэссулатындадыр. Иште бу теэссурат Мурадынъ унерининъ кучълюлигинде эди. О санада олгъанда темаша залыны даима озъ иджадий эсири алтында тутта эди.

Александр Корнейчукнынъ «Эскадранынъ эляк олувы» эсеринде крейсер капитаны, испан классик драматургы Лопе де Веганынъ «Пичен устюндеки копек»

Мурад Измаилов испан классик драматургы Лопе де Вегаһынъ «Пичен устюндеки копек» эсеринде Кавалер ролюнде.

драмасында — Кавалер, Третьяковһынъ «Окюр Къытай» эсеринде — инкылябий Къытай студенти, Фридрих Шиллерһинъ «Хасислик ве севги» драмасында — Фердинанд образыны, Александр Ширванзаденинъ «Намус» трагедиясында — Рустам образыны, Файзийһинъ «Алие Бану» музыкалы драмасында — Къопай мусафир ролюни, Узеир Аджибековһынъ «Аршын мал алан» музыкалы комедиясында — Сулейман, Константин Тренёвһынъ — «Любовь Яровая» эсеринде — Кутов ве дигер онларджа баш къараманлар образларынынъ ички дюньясыны, гъаевий юзюни яратып, акъикъий къараманлары севгили темашаджыларымызнынъ назар дикъкъатына такъдим этти...

Кърым радиокомитетинде саналаштырылгъан инсценировка ве пьесаларда Мурад даима шу эсерлернинъ баш къараманларынынъ роллерини иджра эте эди. Михаил Шолоховһынъ «Акътарылгъан къыртыш»

романындаки Нагульнов образыны, «Сакин Дон»даки — Григорий Мелиховһы, Фурмановһынъ «Чапаев» эсериндеки — Фурманов образыны ве буларгъа бенъзер бир чокъ эсерлернинъ баш къараманларыны Мурад иджра этер эди...

Махсус, балалар ичюн иджат эткен инглиз яызджысы Киплингһинъ «Маугли» эфсаневий эсеринде, Мурад Маугли ролюни о дередже усталыкънен иджра этти ки, радиодинълейиджи балалар ве ана-бабаларнынъ язгъан юзлернен мектюплерининъ эсасында «Маугли» дефаларджа радиояйымларда текрарланды.

Муреккеп иджадий ишлерге ярарлыкъ косътереджек киби кучю къалгъан, буюк теджрибели кърымтатар санъат усталары даа барлар. Олар онларнен яш истидатларны озъ этрафларына топлар, оларгъа озъ сырларыны огретир, севимли халкъымызгъа тезлештирюв демократиялаштырув ве янъыдан къурув джерьянында — театр санъатымызны, эвелькисинден де юксек иджадий басамакъкъа котерир, гуллендирирлер деген умуьттемиз.

МЕШУРЛИК — ЭМЕК ВЕ ИСТИДАТТЫР

Тебертили Парык Сеитхалиль агъанынъ аилесинде учъ огълан дюньягъа кельди. Къашыкъларыны баба къазанындан узъмек вакъыты етип кельгени киби, учю де озъ отъмеклерини къаерде экенини къыдырмагъа атландылар... Энъ буюклери Эмир-Амет Багъчасарайда ачылгъан санъат нефисе техникумына окъумагъа кирди. О девирнинъ мешур рессамы СССР Рессамлар академиясынынъ мухбир азасы Усеин Боданинскийнинъ къолунда тасиль ала башлады... Арадан кечип кеткен дёрт сене Эмир-Аметке рессамджылыкъ ве кемик устьюне нагъыш оймакъ зенаатыны огретти, дипломлы рессам олды.

Малюм ки, Усеин агъа Боданинский сонъ дередже медениетли зиялы, муневвер адам эди, озюнинъ севимли шегирти Парыковгъа зенаатынен бирге медениетини де ашлады. Парыков эм ички, эм де тышкъы корюнишинен юксек медениетли олып, этрафтаки адамлардан даима айырылып тура эди... Онынъ ольчю-бичиминдеки костюм, пальто, аякъкъап ич бир тюкянда тапылмагъанындан себеп даима сонъки модалы урба эскизни озю чызып тикиджиге сымарыш бере эди... Огреньен

Эмир-Амет Париков.

зенааты ичюн озь юртунда иш тапалмай — «Босагъадан атлап чыкмасанъ кысметинъи тапалмазсынъ!» — деген аталар сёзюни хатырлап, озь юртуны терк этерек, кысметини кыдыргъан энишли-ёкышлы ёл оны Кезлев шеэрини алып кельди.

Таныш-билиши олмагъан ябанджы шеэрде, бир къач вакытлар атта ятмагъа биле ери олмагъан мусафир, вокзал — базарларнынъ озь адамы олып къалды. Киседеки беш-он капик эльден кетти, озю айткъаны киби «джепке сюме тюшти». Ниает, денъиз ялысында далгъаларнен къайралып джюлялангъан ташчыкъларны топлаяракъ, оларнынъ устюне Кърым кипарислери ёлакъларыны, денъиз сайлиндеки чименликлерни, денъиз сатхынынъ уфукъларындаки беяз пароход ве даа башкъа манзараларны акварель иле чызаракъ, картон кутуны денъиз къабурчакъларынен зийнетлеп, боялап-ялдызлап курортчыларгъа сатты... Нетиджеде яшайыш

баягъы озь ёлуна минди. Кисе исе кене шалтырай башлады.

Шу 1924 сенеси, театрнинъ бир айлыкъ яз раатлыгъында озю кезлеви олгъан, Кърым Девлет татар театрининъ актёры Ибадулла Грабов Кезлев пляжында бу рессам йигитнен эр кунъ ян-янаша язнынъ къайнакъ кунешини аркъасыны якъкъанда, дост олды. Рессамнынъ тильбазлыгъы, сёзлериндеки гъаёт джиддий ваъкиалар биле кулькю кюзгъагъаны, лятифе ве аятйи сергузештлер сонъ дередже меракълы икяе этильгени, раатлыкътан къайтып кельген Ибадулланы, баш режиссёр — Джелал Меиновгъа кениш изаат бермеге меджбур этти... Бу август айында эди, лякин штатта ер олмагъанындан себеп Парыковны театрге давет эталмадылар. Курортчылар озь юртларына къайттылар. Келеткъан кузь ве кыш Эмир-Аметнинъ башыны къайгъылы эскенджеге сыкъты. Джеп кене бошады, джансыз кисеге айланды, янъы кысмет араштырув ёлу оны Кезлев милициясынынъ паспорт болюгине етекледди. 1924-25 сенелерининъ театр мевсими озь иджадиятыны башлап беш ай кечкен сонъ, декабрыннъ сонъларында артистлерден бири режиссёр иле сыгъышалмай, иддалашаракъ театрни терк этти. Деръал онынъ ерине Парыковны давет эттилер. Бойлеликле Кезлев паспорт болюгинде беш ай инспектор олгъан Эмир-Аметнинъ театр фаалиетинден эвельки язылмагъан терджимейялы битти.

Бир-эки ай девамында Парыковны, театрден кеткен актёрнынъ бутюн роллерине дублёрлыккъа ерлештирдилер... Онынъ санада атта бутюн иджадий коллективни де козьлеринден яшлары чыбыргъандже кульдире эди. Ялынъыз комедия роллеринде дегиль, атта психологик, драматик роллерининъ иджрасында биле, сейриджилер кулип башлагъанда, баш режиссёр, бу актёрнынъ гъаёт парлакъ истикъбалге малик олгъаныны анълап, озь фикирини «комик!» деп изхар этти. Бундан сонъ Эмир-Аметке драматик образлы роль тайин этильмесин — деди.

Эмир-Аметнинъ сёзлери ве арекетлеринде даима «Насреддинлик ве Ахмет ахайлыкъ» тесири сонъ дередже кучлю эди... Театрге кельген сонъ, биринджи якъын досту Халид Гюрджи олды. Бу эки дост табиаат джеэтинден пек уйгъун олып чыктылар. Парыковгъа «Дон кихот Крымский» лагъабыны да Халид къойгъан эди. Лякин лагъап тайинлевде Парыков да борджлу

к'алмады, о Халидни «Али баба» деп адландырды. Бунъа Халиднинъ бир икяеси себеп олды. О, даа яш чагъларында бир бай тюркнинъ вапурында механик ярдымджысы олгъаныны тарифлегенде, Парыков буны деръал мана этип, Халидке «Айдут Али баба» деди...

Умер Ипчи «Фаише» эсерини 1923 сенеси язып башлагъан эди... «Фаише яхут да почта аралыгъы» деп адландырылгъан о девирде адден зияде зарур олгъан бу мевзунынъ башлангъыч вариантында молла образы ёкъ эди. О сенелерде Емельян Ярославский атеизм акъкъында сыкъ-сыкъ ильмий макъалелер язып, бу саада эдебият ве санъат векиллерини юзлеерек «Атеизмни бутюнлей акъылдан чыкъардылар!» — дер эди... Бир кунъ актёр Анафий Барамыков репетициягъа кельгенде, «Джемаат, почтадан чыкъаяткъанымда бир молла адамнынъ фаишенен базарлыкъ этип тургъаныны коръдим!» — деди.

— Бу сенелерде не ичюн фаишелик баштан чыкъып кетти? Меселе шунда ки, олеяткъан сыныф ве непмандардан к'алгъан зенгин — ишсевмез ханымлар, эллериндеки бутюн байлыкълары ве алтын, кумюшлерини торгсин*ге тёккен сонъ, ачлыкъ оларны почта аралыгъына топлады, о девир милиция незарети бираз йымшагъаны ичюн бу ханымларнынъ базары почта аралыгъы олды. Чалышмайып енгиль яшав ёлунда бу тенназлар озъ беденлерини сата эдилер. Бу вазиет укюмет тешкилятларыны гъает раатсызлай башлагъанда, Умер Ипчи «Фаише» эсерини язмагъа ниетленди.

Барамыковнынъ фаише иле базарлыкъ этеяткъан молла акъкъында алып кельген хабер, Эмир-Аметни деръал ильхамландырды. О, Ипчиге «Умер, атеизм — атеизм деп бинъ кере текрарлагъанда биле, атеизм си-зге озю чапып кельмез, «фаише» эсеринъде махсус мен ичюн бир молла образы уйдур, атеизм меселеси кысмен аль олур!», деди. Бу меслеат Ипчининъ фантазиясыны да кёзгъады... Бир ай кечер-кечмез Ипчи бозукъ ниетли молла образыны язып кетирди. Бу эсерни Умер Ипчи учь сене девамында яратты (1923—1925). «Фаише» эсерини Умер Ипчининъ озю саналаштырды. Иштиракчилерге урба сымарышы берильгенде Умер Эмир-Аметке: «Озюнъ дипломлы рессамсынъ, озъ молланъа

* Торгсин — эджнебий мемлекетлернинъ векиллеринен валюта, яхут алтын эсабына алыш-вериш эткен тюкяндар. Бу ерде энъ тансыкъ маллар тапыла эди.

урба эскизини озюнъ яшып алып кельсе!» — деди. Биркъач кунден сонъ Эмир молланынъ киеджек урбаларынынъ эскизини алып кельди...

Парыков гъает юксек бойлу — эки метр он сантиметр эди, онъа достларынынъ «Дон Кихот Крымский» дегенлерининъ себеби де бар эди. Эскиз шундан ибарет эди — башына кызыл тюрк феси, усьтюнден ешилъ йипек сарыкъ саргъан, аркъасындаки джюббе де сарыгъы тюсте, джюббе тюбюнде кызыл бешмет, аякъларында йылтыравукъ мест ве калош, бойнуна сарылгъан йипек явлукъ къатламларындан бир къач къапыста япрагъы корюнип тура (сифилис алямети). Иште бу сырыкъ киби узун молланынъ образында 45 саниелик бир парча бар эди... Молла почта бинасынынъ кошесинден пысып-чёкип башыны чыкъараракъ, якъынында диваргъа таянып тургъан къадынны пармакъ ышмарынен озюне чагъыараракъ, мал базарында сыгъыр сайлагъан киби, къадыннынъ этрафында джевлян дёнерек, онынъ беденине козь ташлап:

— «Барышна, руп дам!... Руп, руп пешин! идом там» — дегенинде онынъ иджрасыны ич бир уста къалем язып тасвир эталмаз, буны ялынъыз коръмек лязим эди. Темаша залындаки къадын-къызларны эвель ичлери къаткъан дереджегедже кульдиререк, ахыры эпсини агълатыр, нефретлендирер эди... Иште санъат устасы деп буны айталар...

Бу образдан сонъ, Эмир-Амет театр санъатындаки озюнинъ иджадий услуби ве шекилини къатиен тасдикълады... О, ялынъыз театр коллективи колеминдеки кутълевийликтен, республика колемине адым атты. Бир сыра гъает муреккеп образлар яратты. «Лейля ве Меджнун» спектаклинде Науфаль образыны иджра этеркен, энди залда кулькю дегиль де, къайгъы аляметлерини догъурды. Бойлеликле Джелял Меиновнынъ «О, комик драма роллерине тайинленмесин!», — деген «прогнозы» тасдикъланмады... Экинджи кениш диапазонлы — психологик драма образыны Э. Парыков А. Ширванзаденинъ «Намус» эсеринде Сусаннанынъ бабасы — Айрапет образыны яраткъанда тасдикълады. Бу рольде терен фельсефий-психологик гъае мевджут эди, буны Эмир озъ «микроскоп»ындан кечирип, энъ назик инджеликлерини ве корюнишлерини ашкар этти...

1927 сенеси Ялтада дешётли зельзеле олып, «Кърым ярым адасынынъ ярысыны харабеге чевирди... Бутюн завод-фабрикалар, муэссисе ве окъув юртлары, гонъюл-

Халид Гюрджи Умер Ипчининъ «Шанн Гирей хан»
эсериндеки Шанн Гирей ролюнде.

ли хайрие эсабы ачып, зельзеленинъ зарарларыны тюзетмек ичюн, акъча ярдымы топлагъанда Э. Парыков — «Менде шаштым, апакъай!» — яхутта — «Залда къалабалыкъ» адлы бир комедия язды, Ипчининъ тахрири иле, комедияны озю саналаштырды... Комедияда мевджут эки образ — Эри, Къадыны. Яни Эмир-Амет — эри, Эмине Фейзуллаева къадыны (бу да пек чебер комедия устасы)... Эсернинъ гонорары ве спектакльге сатылгъан билетлернинъ келири, зельзеледен зарарлангъанлар файдасына берилген эди...

Къары-къоджа, о сенелерде мевджут олгъан джаиль заваллылар, театрге кельгенлер. Сюрюлишип залгъа киреяткъан темашаджылар, эрини биринджи къатнынъ

партёринё, къадыныны исё учюнджи къатнынъ амфитеатринё алып киргенлер. Бу эки аджеми заваллы бири-бирлерине къавушмакъ ичюн куреш процессинде, темаша залындаки къалабалыкъ — кулькю, темашаджылар ерлерине отуралмай, «ичеклери узюльгендже» кульгенлерининъ озю, кулькю дегиль де, мытлакъа ызгъырув эди... Бу комедияда ялынъыз эки актёр дегиль де бутюн темаша залындаки сейирджилер озьлери дуймадан иштиракчи олдылар.

Э. Парыковнынъ яраткъан эсас ве мешур образлары: У. Ипчининъ «Фанше» эсеринде — Молла, Фатхий Бурунашнынъ «Алия Бану» эсериндеки — Хазрат, Шекспирнинъ «Гамлет» эсеринде — Полоний, Фридрих Шиллернинъ «Айдутилар» эсеринде — Патер, И. Тарханнынъ «Уджюм» эсеринде — Аджи-Амет бай ве Пиянса Сейдамет, Джаббар Джаббарлынынъ «Севиль» эсеринде — Абдул Али бей, Лопе де Веганынъ «Къой чокърагъы» эсеринде — Эстиван, Карло Гоццининъ «Шах къызы Турандот» эсеринде — Альтаум, Бомаршенинъ «Фигаронынъ эвленюви» эсеринде — Фигаро, мешур Фирдаусийнинъ «Шахнаме»-синде — Мюнаджджим ве даа бир чокъ эсерлердеки муреккеп образлардан ибареттир.

1929-30 сенелернинъ театр мевсими, Кърым Девлет татар театринде баш режиссёрлыкъ вазифесини башлагъан гъает зекки ве зенгин фантазиялы режиссёр Умер Девишев, коллективимизнинъ Эмир-Аметке «Дон Кихот» деп асыл унута башлагъанларыны сезерек бегенди де, Испания классик языджысы ве драматургы Сервантес Мигель де Сааведранынъ, джиан колеминде мешур «Дон Кихот Ламанческий» романындан — эки дост Парыков ве Гюрджиге багъышлап, балалар ичюн инсценировка тертип этти... Дон Кихот — Э. Парыков, Санчо Панса — Гюрджи (Халиднинъ бою бир метр элли сантиметр эди). Парыков ичюн юксек, Халид ичюн алчагъыкъ учъ тегерчикли велосипедлер сымарлап, юксегининъ дюмени алдына «Россенанто» — ат башы, алчагъынынъ дюмени алдына — эшек башы яптырды... Бу спектакль балалар ичюн тиллерде дестан, аджайип фантастик кулюнчли бир сейир-сейран олды... Спектакльнинъ мувафакъиети йылдырым тезлигинен буюклерни де озюне чекти, ниаёт буюк темашаджылар да бир спектакль къалдырмай, кассада билет давасы котере башладылар...

Кърымтатар театр санъатынынъ мешур ве энъ му-
тебер актёрларындан бири, уста рессам, мешур Усеин
Боданинскийнынъ шегирти Эмир Парыков 1935 сенеси
Кезлев гастроллери вакътында грипп хасталыгына
огърады. Сонъундан узылюкти. 1936 сенеси февраль
15-те Симферопольде вефат этти. Февраль 17-де «Янъы
дюнъя» газетасында пейда олгъан некролог кърымтатар
театр санъатынынъ ве шахсен мешур артист Эмир Па-
рыковнынъ санъат усталыгы мухлислерининъ эеджа-
ныны къозгъады... Февраль 18-де саба саат докъуздан
саат 15-ке къадар, Парыковнынъ табути этрафындаки
арекет акъымы, театрнинъ метинли кузъгюли фойесин-
де адамларнынъ тазие джерьяны укъом сюрди. Февраль
18-де саат 15-те Симферопольнинъ Субхи джаддесининъ
юкъары башындаки шеэр дживарына ерлешкен татар
къабристанында дефн этильди.

САНА УСТАЛАРЫ

Джума кунълери ширкет къавеханеси ве онынъ ха-
назбары пек къалабалыкъ ола. Этраф койлерден ба-
заргъа кельген бутюн арабалар бу ерге толалар. Та-
ныш-билишлернен корюшмек ичюн кельген шеэрлилер
де къавеханеден кире, ханазбардан чыкъалар. Иште,
бойле кунъде, 1927 сенесининъ кузюнде, Абибулла бир
танышыны къыдырып къавеханеге кельгенде Ногъаев-
ке козю тюше къалды, бир фильджан къаве сымарлап,
онынъ янына келип отурды.

— Артистлер истирааттан къайтып кельдилерми? —
деп сорады ондан.

— Келе башладылар, тезден репетициялар башлай-
джакъ, — деп джевап берди Асан. — Лякин насыл баш-
лайджакъына ве не иле нетиджеленеджегине акъылым
етмей.

— Хайырлы ола, не ичюн ойле тюшюнесинъиз?

— Шакъагъа чевирме, Абибулла! Иш, акъикъатен
джиддий. Койдешинъ театрнинъ астындан кирди, устюн-
ден чыкъты. Гъайып олаятамыз!

— Койдешинъ дейсинъми? Насыл койдешим?

— Насыл оладжакъ... Умер Бекир даа. Озюнинъ
Алим эсерининъ намы кетсин деп, энъ яхшы актёрла-
рымызнынъ бири — театрнинъ баш къараманы Хайри
Эмирзадени киногъа берди. Театр къарамансыз къал-
ды. Айше ханым Тайганская энди ёкъ, вефат этти.
Эмине Челебиева вефат этти, Якъуп Керимов театрден

кетти, Фатма Чубарова медицина институтына окъума-
гъа кирген; о да театрни быракъты. Ибраим Бешевли
де кетти, Ибраим Хатибзаде саат елькъуванына бенъ-
зей — «Кетейимми, къалайыммы?!» — деп, сагъгъа-сол-
гъа салланып тура. Къадынлардан ялынъыз Ава Кълы-
чева иле Эмине Фейзуллаева къалдылар. Бу не демек?
Аятмы? Гъайып олуммы?

— Бираз уфюртесинъ, гъалиба, Асан агъа. Кинода
Алимни ойнайджакъ екъяне бир артист, къараман хаси-
етли, эльбетте, Хайри Эмирзаде. Тайганская ве Челе-
биеванынъ олюминде койдешимнинъ къабааты ёкъ. Би-
ревлер театрни ташлап кетейткъан экен, оларны зорнен
тутып къалдырмакъ мумкюнми? Барсын, кетсинлер.
Осман Турков, Заид Бекубеев, Ибраим Халилев, Решид
Асанов, Сервер Джетере, Зейнеб Кубаева, Акиме Ча-
маевалар Къазан шеэриндеки театр техникумыны би-
тирип, театримизге къайтып кельдилер, фикиримдже, бу
театрге тазе ве яш несиль арарети кетирир.

Лакъырды къызышып башлагъан сонъ Асан агъа,
юрегиндеки дертлерини ашкяр этмек макъсадынен, эки
фильджан къаве даа сымарлады, череси бираз агъарды,
озю эеджангъа кельди.

— Театрге еди яш артист кельди, он учъ теджрибе-
ли артист кетти, бу не демек — инкишафмы, ёкъса,
инкъыразмы?!

Асан агъанынъ бу сёзлеринде, эльбетте, мана бар,
чюнки театрнинъ 1927—1928 сенеси мевсюми телюке
алтында эди. Ойле олса да, театрнинъ умум къайгъы-
сында вазгечип, озюнинъ шахсий дердини тёке баш-
лады:

— Кинода Алимни мен ойнап оламаз эдимми? —
деди о, Абибуллагъа. — Былтырки мевсимде Джелял
Меиновнынъ эсеринде Алимнинъ озюни ярамай ойна-
дыммы?

— Яхшы ойнадынъыз... лякин кинода тек ойнамакъ
дегиль, Алим образыны яратмакъ та керек.

— Я мен не яптым? Алимни ойнадым, образыны
яратып оламадым, ойле анъламакъ керекми?

Абибулла индемени, тек башыны четке буруп,
кульди.

— Не ичюн кулесинъ?

— Алим образына сиз, Асан агъа, келишмейси-
нъиз.

— Э! Сен де койдешинънинъ фикирини къорчалай-
сынъ!

Эмине Челебиева

Асан Ногъаев къавесини абул-къубул ичти де, сагълыкълашып чыкъты. Абибулла исе о якъкъа — бу якъкъа бакъынды, керек адамыны тапмады, къаведен чыкъаяткъанда, сокъакънынъ обир якъында къалдырым бойлап кетейткъан Умер Ипчини коръди, кычырып оны токътатты, селям-келямдан сонъ, Асан агъанен бана олгъан субетни девам этер киби:

Театрнинъ ишлери насыл? — деп сорады Абибулла.

— Фена дегиль... Он учъ артист бирден театрни терк этип, бизни бираз абдыраткъан эдилер, энди ишлеримиз тюзеле башлады.

— Насыл янъылыкълар бар?

— Къазан театр техникумыны битирип кельген яш артистлеримиз акъкъында эшиткендирсинъ! Олардан да башкъа, мерхум Челебиевагъа дегерли — теңъдеш ёкълугъыны сездирмейджек истидатлы, дюльбер, гульбеден Люtfие Чалбашны театрге къабул эттик.

— Асан Ногъаев: «театримиз олеята, ишлеримиз яман» деди... бу догърымы?

— Вазьет енгиль дегиль, лякин биз, Асан агъанъ киби, эль къавуштырып, сейир бакъып отурмаймыз.

Умер Ипчининъ Люtfие Чалбашкъа кескен кый-мети, бир сене кечер-кечмез, озюни акълады. Люtfие Чалбаш Эмине Челебиеванынъ ерини яхшы пекитти. Энъ муреккеп образлары буюк мувафакъиетле яратты, буюк усталыкънен яраткъан, энъ корюмли образлары, Светлана Левитинанынъ «Укюм» эсериндеки комиссар Азоль, У. Ипчининъ «Шайнгерай»ындаки Экинджи Екатерина образлары эди. Бу мевсимден башлап спектакллернинъ эсас баш къараманлары роллерини Абдураман Ибраимов ве Ибадулла Грабовлар иджра эттилер.

1927 сенесининъ театр мевсими екюнленгендже артистлернинъ сафы сийреклезе берди. Мевсимнинъ сонъу якъынлагъанда Асан Ногъаев, Джелял Меинов, Ибраим Бешевли, Эмине Милушева театрден кеттилер. Решид Челебиев вефат этти. Театр къуракъшыкъ вазьетке кельди. Бу ишнинъ сонъу экенлигине къатий делиль эди. Театрни йыктылуудан къуртарув онынъ ичюн де яш-меаретли мутехассис кадрлар азырлав гъает зарур меселе олды. Бойлеликле, келеджек театр мевсими алдындан, 1928 сенеси театр янында студия ачмакъ, онъа истидатлы яшларны ве кызларны къабул этмек акъкъында укюметнинъ къарары чыкъты. Оны омюрге кечирмек ичюн Умер Ипчи шахсен озю шеэр ве район тешиклятлары реберлерининъ ярдымынен, авескярларны озъ ерлеринде козьден кечирип, бегенильгенлерни сентябрь айына имтиангъа чагъырды.

* * *

1928 сенесининъ кузю. Сабыкъ задекян эвининъ сокъакъ къапысындан азбаргъа кирдик. Этрафы таш дивар ве демир пармакълыкънен къораланып алынган кучюк азбарчыкъны дёрт чам тереги, юксек, дюльбер эки кипарис, сельби тереклери, туркмен килимини анъдырыджы чешит тюрк чичеклер яраштырып туралар. Бир къатлы мухкем эвнинъ баш къапысы дёрт къалып багъана устуне къурулган. Коридор бою кеткен ва-кытта аякъдашым учюнджи къапыны косътерди.

— Олар, иште, бу ода ичинде чалышалар, — деди манъа, — озюнь киресинъми, ёкъса мен де кирейимми?

— Мен насыл... — бираз тюшюнджеге далгъанымны сезген аякъдашым омузымны таптады, кулюмсиреди.

— Яхшы! Экимиз кирейик! — О къапыны аралыкъ этип, — Мумкюнми? — деп сорады, джевап алгъанынен, къапыны кенъ ачты: — Кир! — деди манъа.

Диварларына къырмазы орынкели къыгъыт япыштырылгъан, табаны сары тюсте боялы, юксек таванлы ода. Буюк килим устюнде кениш язы масасы, вишне ренкли исля сокъмакънен орютюли. Маса башындаки адамнынъ безъ кольмегининъ якъасы мавы быджагъы устюне чыкъарылгъан, хош черели киши. Масанынъ огюнде отургъан экинджи адамнынъ къара черчивели козлюги устюнде ири козълери тааджипленип бакъмакъталар. О, маса башындаки адамгъа нисбетен садедже кийинген, сѣзлери, арекетлери, атта отурушы пек сербест. Биз ичериге киргенимиз киби, бу адамлар аякъдашымны эслеп, аякъкъа турдылар, оны яхшы къаршылап алдылар.

— Хош сефагъа кельдинъ, Амди! — дедилер олар. Учи де креслолар узеринде ерлештилер.

— Буюр, достум! Сени корьмегеним он беш кунъ олды, сагъыным... — деди онъа безъ якъалы.

Къара ири козлю зифт киби къара, йылтыравукъ сачларына юфкъа къырав ургъан киби, сезилир-сезильмез алда агъарып башлагъан, кулер юзлю, къалынджа ѳесли адам масанынъ огъ якъындаки адамгъа сѣз къатты.

— Сагълыгъынъыз насыл, яхшымы, Умер агъа? — деп сорады ондан.

— Амди, незакет ичюн олмалы, манъа даима Умер агъа дей. Озюнъ къач яшындасынъ, «къадем»?!

Умер Ипчи яры шакъа—яры мыскъылнен кульди.

— Мен сизден яшым деп юрем. Озюм 1898-нинъ адамым. Абибулланен экимизнинъ яшымыз якъын, гъалиба.

Умер кулюмсиреди.

— Ойле олса, мени де озъ иттифагъынъызгъа къабул этинъиз. Мен де шу яшлардам — учи де кулюштилер.

Мен киргенимизден берли бу учъ адамнынъ биринине муамелесининъ шаады олып, индемей, аякъ устюнде турдым. Оларнынъ самимий достлар, акъыйкъий меслекдешлер экенине шубѳм къалмады.

Козлюкли адам Амдиге ишмар этип, мени косътерди.

— Бу ким?

— Къардашым... тийземнинъ огълу, — деди Амди, — артист олмакъ истей.

Козлюкли адам, девамлы бакъышлардан сонъ:

— Райондан кельдинъми? — деп сорады.

Мен къызардым, сакъавландым.

— Эбет, райондан кельдим, — дедим.

— Маариф шубесинден весикъанъ бармы?

Къалтырап къалгъан эллеримнен сандыгъымны ачтым, ичинде, омузы кучюк ямавлы, къар киби ап-акъ ювулып утюленмеген бир кольмек, эки «Илери» журналы, бир чифт чорапдан башкъа, докъузынджы сыныфны битиргениме даир шаадетнаме ве маариф идаресининъ къыгъыты бар эди. Къыгъытларны козлюкли адамнынъ огюне къойдым, озюм арткъа чекильдим. Узун суюкнеттен сонъ о, меракъланып манъа бакъты, къыгъытларны маса аркъасындаки адамгъа узатты.

— Там орта малюматлы, — деп иляве этти, сонъра мени баштан аякъ козден кечирди.

— Беттен зиянсыз, къияфети, умумен, бир джорукъ. Аякъларынъ мартавал экен.

Аякъдашым бираз къолайсызланды.

— Шеэрге келип тюшкени даа бир саат олмады, — деди джиддий чаре иле. — Бир чифт кондра алырмыз.

Козлюкли адам кулюмсиреди ве бираз коридоргъа чыккып турмамны эмир этти. Коридорда он беш дакъкъа бекледим. Бу беклев манъа тамам бир кунъ киби кельди. Ниает, мени ичери чагъырдылар.

— Бу козлюкли адам Умер Ипчи ола. Шимди сени театрге алып барып, бир адамнен таныш этеджек, — деди манъа безъ якъалы.

Адамлар эль тутушты ве сагълыкълашып, чыккытлар. Мен Умер Ипчи иле къалдым. О, элиндеки къара, балабан портфельни ве кумюш саплы таягъыны манъа берди.

— Буларны тутып тур, мен азбаргъа кирип-чыккыйым, — деди, озю ешилъ боялы араба къапыгъа кирип кетти.

— «Оны, гъалиба, чокъ беклемек керек оладжакъ» — деп, якъындаки сачакъ тюбуне чекильдим, лякин, беш дакъкъа кечер-кечмез чыккыты. Устюнде япынджа, башында къумрал къалпакъ бар эди. Менден портфелини ве таягъыны алды.

— Энди юрь, театрге барайыкъ!

Театрнинъ демир араба къапысы босагъасындан ичериге атладыкъ дегенде, о, аякъларыма козетти.

— Э! Токъта! Бойле олмаз! Юрь, эвеля анаву эвге кирейик, сонъра театрге келирмиз. — О, огюнден, мен артындан, сокъакъ кошесиндеки аякъкъап тюкянына кирдик, Умер агъа бир чифт къонучлы сары потик алып манъа узатты.

— Ма, кийип бакъ!

Сандычыгъымдаки юнь чорашларны чыкъарып, потиклерни кийдим, менден зияде о. къуванды.

— Хайырлы олсын. Энди артистке бенъзейсинъ.

Хызметчилер къатнагъан азбар къапыдан ичери кирген сонъ узун сакъаллы рус къарты аякъкъа туруп, Умер агъанен селямлашты. Къарт вакъыты иле дедиль, сагълам, зийрек адам олгъаны сезилип турмакъта. Умер агъа меним элимдеки сандыкъны алып, къаркъа узатты.

— Буны сахна донатыджысы Татьянагъа беринъиз, — деди онъа. — Яш артисттен театрге бахшыш денъиз, — озю де кулюмсиреп манъа бакъты, — Насыл? Разысынъмы? — деп сорады.

— Эбет! — дедим мен, башымны саллап.

Театрнинъ фойесине кирдик. Бу ерде низам-тертип олдыкъча къатий. Адамлар аякъ уджларында юрелер, фысылдап лакъырды этелер, ибадет ханелерде биле тап бу къадар сукюнет олмай. Селямлашув ялынъыз баш арекетинен. Эр ер кузгю киби йылтырай, паркет тешемелер сюртюльген. Мен янъы потиклеримнен тайгъалакъ тешеме узеринде пек сакът юрем. Не къадар сакът юрьсем де, янъы аякъаппар зияде тасырдайлар. Экинджи къаткъа котерильдик. Юксек диварлары ерден тавангъадже кузгюлю олып, чешит орьнеклернен безетильген бу зийнетли залларда лакъырды, атта арекет, ашагъы къаткъа нисбетен сербестче эди. Залнынъ тёринде дёрт адам къызгъын лакъырды этип туралар. Умер Ипчининъ пейда олувы оларнынъ лафына мани олды, аякъкъа туруп, селямлаштылар.

— Таныш олынъыз, янъы аркъадашынъыз! — деди оларгъа Ипчи.

Устюнде кок макентошы, башында фетр берет, боюнында ёлакълы йипек шарф, тюзгюн къияфетли яш киши манъа элини узатты, озюнинъ Али Теминдаров экенини бильдирди. Юзюне бакъкъанда, чёлъ якълы экенине шубэ къалмай. Экинджиси, къувурчыкъ сачлы, къызыл черели йигит, сёзлери ве арекетлери бираз сер-

Умер Девишев.

бестче, озю атикче корюне. О, элини узатты, ачыкъ эшитилир сесинен:

— Даниял Шамилев! — деп ташлады ве сусты.

— Бу йигит ленинградлы студент, — деди Ипчи, — о бизде окъумайджакъ. — Озю шай... достларыны коръмек ичюн кельди.

— Бу исе Исмаиль Абдураимов... Кезлев хоразы, — деди, Умер агъа, бизни бири-биримизнен таныштырувны девам этип, сонъра манъа чевирильди. — Сен не ернинъ къазысынъ? — деп сорады. Эпимиз кулюштик.

Бизим арамызда юз бере башлагъан шакъалы лафларгъа эмнет берип, меракънен динъленмекте олгъан Умер Ипчи, яшларны имтиан этеяткъан киби, артистлик къабилиетлерини ольчемекте эди. Мен онынъ макъсadyны бир аз амъладым, о себептен суалине:

Саре Байкина.

— Къарасув опасы! — дедим, эр кес шакъылдап кулды.

Оджа бизлернинъ, тильбаз яшларнынъ, шакъала-рындан сонъ дередже жемнун олды.

Пенджере янында узун бойлу, къалын къара къашлы, отъюр бакъышлы адам индемей, бизге бакъып тумакъта эди.

— Бу Осман агъанъыз, Турков! — деди бизге Ипчи. — Театрде режиссёр ярдымджысы, якъында Къазан шеэринде театр техникумы битирип кельди. — Ипчи онъа мени косътерип: — Бу йигитни де ятакъханеге ерлештир, — деди.

Студиянынъ ятакъханеси сабыкъ «Троицкая» мусafirханеси эди. Укумет оны театрге ве студиягъа берген.

Ятакъханеде секиз студент мевджуд эди. Биз кельген сонъ он учь кишилик айле асыл олды. Буюк одалар-

дан бирине кирдик. Танышып, субетлешип башлагъан эдим, ичери темиз авропаджа кийимли яш киши кирди.

— Хош кельдинъ, достум! Буюр! — деди онъа Осман агъа ве оны бизлерге такъдим этти. — Йигитлер! Къызлар! Бу — Усеин Бакъкъал! Якъында Алманияда олгъан халкъара фестивалинден кельди. Оны анда совет укюмети ёллады.

Усеин Бакъкъалнынъ шахсети бизни пек меракъландырды. Бизни фестиваль хаберлеринен таныштырмасыны риджа эттик.

Фестивальге чокъ мемлекетлерден йырджылар, оюнджылар, чалгъыджылар кельдилер, — деди Бакъкъал. — Бир афта девам эткен конкурс нетиджесинде оюнлар боюнджа биринджи ерни кавказ оюны иджра эткен гурджистанлы ве мен болуштик. Мен «Чобан» ве «Эшкъия» оюнларыны ойнадым. Экимизге де биринджи дереджели диплом ве къыйметли багъышлар бердилер.

Усеин Бакъкъалнынъ сёзлери бизде буюк меракъ догъурды. Яшлардан бири:

— Малюм ки, «Эшкъия» Хайри агъа иджат эткен оюн, фестивальге не ичюн о озю барып ойнамады? — деп сорады.

— Фестивальге экимиз тайин этильген эдик, — деди Бакъкъал, — лякин «Алим» кинофильми чыкъарылып биткени киби, деръал «Таш устюнде йыр» адлы фильм узеринде иш башлады. Бу янъы фильмде де эсас къараман ролюни Хайри Эмир-заде иджра эткенинден, Киев студиясы оны фестивальге йибериپ оламады. Хайрининъ иджрасына бинаен «Эшкъия»ны фестивальде мен ойнадым.

Суаллер чокълашты, субет узады.

— «Айше ве Мамут» фильминдеки комсомол Мамут ролюни ким ойнады? — деп сорады къызлардан бири. — Хайри агъанынъ озюми?

— Екъ, «Айше ве Мамут» фильминде комсомол Мамут ролюни Халид Гюрджи иджра этти.

Бакъкъал саатине бакъты, вакъыт кеч олгъаныны корип, яшлардан афу истеди, сагълыкълашып, чыкъты.

Театр труппасынынъ эркъаына янъы, яш совет актёрлары Исманль Абдураимов, Махиур Ишниязова, Зоре Биялова, Гъани Мурад, Али Теминдаров, Нурие Джелилова, Сеидали Мустафаев, Билял Парыков, Алиме Мукъаддесова, Якъуп Дигагъ, Суаде Эмирова ве башкъалар, эписи йигирми бир адам къошулды.

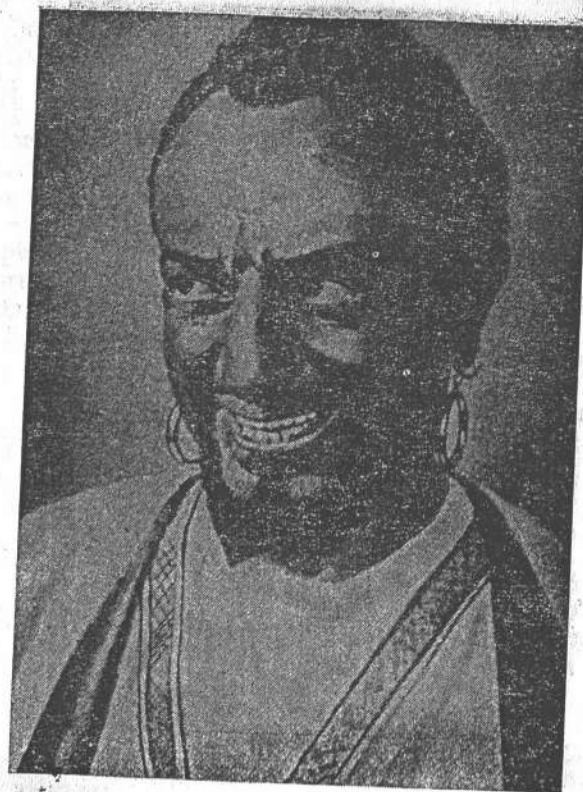
Театр, совет санъатынынъ эсасы олгъан социалист

Асан Ногъев.

реализм усулынен чалышты. Озюнинъ бутюн яратыджылыкъ фаалиетини онъа табиъ этти.

1929 сенесининъ театр мевсими дёрт меракълы вакъианен белгиленди. Биринджиси, Умер Ипчи директорлыкны быракъып, тек невбетий режиссёр вазифесинде къалды, директор вазифесине шаир Абдуреим Шейх-заде (Алтанълы) таин этильди. Экинджиси, театрининъ баш режиссёры ве студиянынъ ильмий мудири вазифелерине Къазандан Кемал адына татар академик театрининъ баш режиссёры Умер Девишев давет этильди. Учунджиси, дюньяджа мешур — халкъара театрининъ рампа ярыгынен пишкинлешкен, сана эсерлеринде фаджиалы роллер иджраджысы, СССР халкъ артисти, эрменистанлы Ваграм Папазян бизим театрге гастрольге кельди. Ве, ниает, шу театр мевсюмининъ репертуар планына буюк рус совет драматургларынынъ эсерлери кирсетильди. Константин Тренёвнинъ — «Любовь Яровая», Александр Корнейчукнинъ — «Эскадронынъ эляки», Киршоннынъ — «Рельсчер гурюльдейлер»,

Ваграм Папазян.

улу Фирдаусининъ «Шахнаме» ве Умер Ипчининъ зема-невий, истисал мевзусундаки «Мотор» эсерлери шу джумледен эди. О девирде де кърымтатар театрининъ бойле репертуары буюк мувафакъиет эди.

Бир кунъ репетиция башлагъаны ярым саат олгъан маальде кенъ кевдели, юксек бойлу, отъкюр бакъышлы адам, тынчлыкъ тертибини бозып, кениш ве къатий адымларнен театримизнинъ репетиция залына кирип кельди. Кузьгю янында роль окъуп-отургъан Эмине Фейзуллаева онъа тааджиленип, къычырып йиберди.

— Вай! Бу ким? Папазянмы, не?

— Эбет, ханым! Бен Папазяндырым! Бени нерден билиёрсынъыз?

О, Эминенинъ янына барды, онынъ элини опыти.

Эмине Фейзуллаева

Эмине бу незакеттен сыкылды, кызарып-бозарып джевап берди.

— Мен сизинъ акъкъынъызда kitap окъудым, — деди Фейзуллаева, — онда ресиминъиз де бар.

Репетиция токътады, труппанынъ дикъкъаты Папазянъга чевирилди. Онынъле субет башлады. Артистлер суаллер бердилер, Папазян джевап къайтарды.

Шу арада янъы директорымыз Шейх-заде келе къалды.

— Бу насыл меджлис? Репетицияны не ичюн токъ-таттынъыз? — деп сорады.

— Мусафирге урьмет ичюн, — деп джевап берди Девишев.

— Кимсинъиз аркъадаш? Сизге ким керек?

— Бени бурая Москвадан ёлладылар, — деди Папазян.

— Афу этинъиз, гендинъиз кимсинъиз?

— Театрнинъ директорым.

— Чокъ яхшы, менде сизинъ ичюн бир тезкере вар. — О, джебинде кягъытны кыдыргъан алда, лафыны девам эттирди. — Маариф халкъ комиссары Бубнов аркъадаштан. Буюрынъыз! — директорнынъ элине кягъытны туттырды. Директорымыз кягъытны окъуды.

«Шу тезкере саиби, СССР халкъ артисти Ваграм Камерович Папазян сизинъ театрнъизде эки ай гастрольде булунаджакъ. Онынъ истегини мукъавеле вастасы иле ерине кетирменъизни риджа этем. Итти-факъ маариф халкъ комиссары Бубнов».

Директор кягъытны окъуп битирген сонъ, бираз сус-ты, сонъра: «сиз не дейсинъиз?» деген киби артистлерге бир назар ташлады, сонъра мусафирден:

— Бизим тильде сёйленмеге билесинъизми? — деп сорады.

Папазян кулюмсиреди, башыны саллады. Баш режиссёр директорны къолтыкълап фойеден алып чыкты. Беш дакъикъадан сонъ къайтып келерек, Папазяндан:

— Къайсы эсерлерде, насыл роллер иджра этмек истейсинъиз? — деп сорады.

— Уильям Шекспирнинъ «Отелло» эсеринде Отелло ве Яго роллери. Яни бир кунъ Отелло, экинджи куню Яго. Ширванзаденинъ «Намус» эсеринде Бархудар ве Сейран роллери. Эр эки эсерни сахнагъа кендим къой дым. Бу сизге гелиширми?

— Ишинъизни бираз коръмек керек.

— Ресмий лафлары ярына быракалым! — деди мусафир. — Бугунъ исе мусааденъизле... — О, сагълыкъ-лашты, чыкты.

Эртеси куню ишке Фейзуллаева Папазян акъкъын-даки kitapны алып кельди. Топлашып оны меракъле окъудыкъ. Чокъкъа бармай «Отелло» узеринде иш башлады. Пьесанынъ татарджагъа терджимеси шаир Амди Алимге авале этильди. «Отелло» шиир иле язылгъан. Амди гедже-кунъдюз исарлы ишлеп, «Отелло»ны бир айда терджиме этип битирди. Мен эр кунъ саба «Янъы дунья» газетасынынъ редакциясына барам, бир гедже-де терджиме этильген беш-алты саифени Амдиден эр кунъки репетицияларымызгъа янъы-янъы саифелер алып, театрге кетирем, театрде роллер деръаль языла, эр кунъки репетицияларымызгъа янъы-янъы саифелер къошула. Папазян «Отелло» эсерини бутюнлей — бир къач вариантыны эзберден биле. Биз татарджа о исе тюркче, бири-биримиз иле лакъырды этемиз. Лякин бу

сонъ дѣредже замѣтили репетициялар стол башында роль тюзетювден, роль окъувдан, репетиция япувдан узакъкъа кетмеди. Репетицияларнынъ башлагъаны 29 кунъ олгъанда халкъара Совет гастроль бюросы Папазянны Москвагъа чагъырып алды, оны Иран гастроллерине ѳлладылар. О кеткен сонъ, «Отелло» спектаклини санагъа Умер Дѣвишев, «Намус» спектаклини исе режиссѳр Ибраим Халилев къойды.

ОЛАР ОФЕЛИЯ ВЕ АНА ЭДИЛЕР

Кърымтатар театр санъатынынъ метин темель ташларындан сайылгъан эки артист — Эминѳ ханым Фейзуллаева ве Айше ханым Пармакъсызова, татлы тиль, шырын сѳз, итибарларына тоз къондырмагъан шахслар, экиси де бильгили, лаф-сѳзге чебер, кемалатлы эдилер... Хусусан, Эминѳ сейяр энциклопедияны анъдыра эди... Бу очеркимизде экисини анъаджакъмыз.

Эминѳ Фейзуллаева озъ терджимейялыны анъмагъа севмеген бир къадын эди. О девирде, атта туджджар балалары биле, «мен пролетар баласым!» — деп макътангъан, шаблон терджимейялыны, Эминѳ нч бир вакъыт текрарламаз эди... О девирде театрде мевджут олгъан базы мырза ве челеби къызлары — артисткаларгъа иляве этип, Эминѳни де шулардан бири олса керек деп, юргенлер де бар эди... О, рус классик эдебиятыны о дѣредже мукеммель биле эди ки, Пушкин, Гоголь, Лермонтов, Лев Толстой, Тургенев, М. Горький, Некрасов, Чехов, Гончаров, Достоевскийнинъ догъгъан ве вефат эткен сенелери, язгъан эсас эсерлерини ве оларнынъ къарамаманларыны, эсерге аит сиясий мунтни, базы эсерлерининъ язылгъан сенесине къадар эзберден биле эди. Онынъ бу бильги ве зекаветине шашкъан киши: — «Сиз университетте окъудынъызмы, яки гимназиянен малюматны токътаттынъызмы?» — деп сораса, о, — «Меним рушдиден зияде (башлангъыч бильги) малюматым ѳкъ» — деп джевапланыр эди.

Бабасы демир ѳл ишчиси, анасы мырзалар элинде къаралты хызметкъары олгъан бу къыз, бутюн классик романларны окъугъаны киби, гъает зекки, мийинде сакълая да бильгенлерден эди. Рус крепостной театринден (1861-ден эвельки) — та Мейерхольд, Таиров, Михоэльс, Вахтангов, Станиславскийге ве оларнынъ иджадий услублерини, оларнынъ репертуарларыны...

Эминѳ Фейзуллаева А. Корнейчукнынъ «Буюк къанатлар» эсериндеки Шаховская роллюнде.

крепостной артист, мешур Щепкиннинъ толу терджимейялыны мукеммель биле эди.

Артистлер Эминѳден Авропа классиги акъкъында сорасалар о, бираз ойгъа даларакъ, суальге къанаатлендириджи джевап къайтарыр эди. Окъугъан китабыны «тююмчикке туюип» — мийине къавий ерлештирип къояр эди.

Базыда къадынлар озъара иддалашып-тартышкъанда Эминѳни кунълеп «Сенинъ тербиеленген мунтинъде мен тербиеленген олсам сенден де чокъ билир эдим!» деселер, Эминѳ оларгъа «Мен тербиеленген мунitte тербиеленген олсанъ, артист дегиль де мытлакъа трамвайда билет сатыджы олур эдинъ, деп кулер эди... Лякин не ичюндир бильмем терджимейялыны текрарламагъа сѳрмей эди. Агъыз-агъыздан юрген сѳзлерге

бакъкъанда, оны ётимлер эвинде осип, тербиеленген демек истей эдилер.

Эминне бутюн коллектив ичюн «Эмочка» эди. О коллективнинъ севгисини, незакетлилиги, япышкъа-кълыгы ве сонъ дередже йымшакъ, инсаниетли табия-тыннен къазангъан эди...

Орта бойлу, дюльбер акъ чередде ири мавы козьлер, узун кирпичлер астында сакъланмакъ ойнар киби, ачылып-япылгъанда асыл олгъан шырныкълы вариет адам-ларнынъ назар дикъкъатыны озюне джелъп эте эди. Илле ки, даима чебер низамлангъан ачыкъ кестане тюр йылтыравукъ сачлары, дюльбер чересини даа зияде яраштыра эди. Эминне янынъдан кечип кетсе, кескин-лезиз мис къокъусу этрафны къаплар эди...

Эминенинъ бутюн вариетини телкъин этювдеки макъ-садымыз, ашагъыдаки, Светлана Левитинанынъ «Укюм» эсеринден икяе этеджек эпизоднынъ дешетинен оль-чештирмек ниетинендир.

* * *

— Къою ешилъ агъыр къадифе перделер салмакъле эки тарафкъа керильди, зульмет вариети дёрт таш дивар, тепеде басыкъ тавангъа якъын, кучючик пен-джеречик билек киби къалын къара демир чабакълар иле пекитилген. Кучючик демир столчыкъ да янаша-даки таш диваргъа пекитилген, Каръёла исе цемент полгъа винтленген... Дешет эсиреси Лёля Громова стол-чыкънынъ аркъасында отургъан, яза. Комиссар Громов Лёлянынъ акъайы (Ибадулла Грабов) онынъ аркъа-сында аякъ устюнде турып яздыра... Прожекторлар Лё-лянынъ башына озъ серпинтилерини ташлагъанда, кес-тане тюр йылтыравукъ дюльбер сачлары таркъалгъан, кенъ ачылгъан — дешетли ири козьлери, къалтырамакъ-та олгъан джакъ этлери ве дудакълары — темаша за-лына мудхиш серпинти ташлай... Громов: — «Яз! — Миллионларнен ач-чыплакъ пролетар эалининъ асырла-рнен хаялланып, ниае къан тёкип, джан чекишип 1917-нинъ Октябринде къазангъан гъалебесининъ де-лили — пролетар инкъилябы Ватаныны, хариджий душмангъа, инкъилябны таптамакъ, богъмакъ истеген явуз душмангъа саткъаны ичюн — ханне Лёля Громова, энъ алий олюм джезасына укюм этильсин!.. Яздынъ-мы! — Окъу! (Громова окъуп оламайым, деген манада башыны кыбырдата). Громов тапанджасыны кынын-

Айше Пармакъсызова.

дан чыкъара, Лёлянынъ сагъ къулагъына догърулта, дешеттен Лёля сакъавлана, тили шишип танълайына сыкъыла, Громов сол эли иле стол устюнде яткъан кягъ-ытны алып окъуй, кягъытны стол устюне ташлай, Лёля-нынъ улпакълангъан сачларыны сонъки кере сыйпай, тапанджа патлай... Лёлянынъ джансыз агъыр башы — стол устюне «такъ» этип тюше... Патлав садасы «бинъ тонналыкъ бомба» этрафны зельзеле сарсынтысына чевиререк, темаша залыны дешетке къойгъанда, умумен темашаджылар «У...У...У!!» гурюльтисини чыкъаралар. Залдаки дешет аэнки — гурюльти узакъ девам эте, сол тарафтаки биринджи ложадан, тышкъы корюниши экимми, муаллимемми, орта яшлы зиялы бир къадын, бар сесинен «Элинъ кырылсын, иляйым!» — деп ба-

гъыра. Залда бир яш къыз «Аначыгъым!.. Анам!» — деп эсини джоя. Галёрка ве амфитеатрдеки студент яшлар-комсомоллар — «Яша! комиссар Громов! Хайнге олюм!» — деп багъырала... Ешилъ къадифе перделер, гъаёт салмакънен еринден кочерек, къошулып башлайлар. Громов махорка сигарыны бурып тютете.

Театр алеминде дефаларджа текрарлангъан тылсымлы сёз ве атешин арекет темаша залындан озюнинъ акс садасыны къайтара. Светлана Левитинанынъ «Укюм» эсерининъ екюни иште бойле бите — бу алий кульминация нокътасыны исе Эмине ханым ярата эди... Эминенинъ иджрасында образ къызгъын, атешин, классик комедия ве психологик драманынъ назик «микроскоп» иле сезильген инджеликлерини тапа ве ифаде эте эди... Бу ёлда, о, чокъ заметлер чеке, юкъусыз геджелерни, мешакъатлы кунълерни озгъара, тюшюнджелерини ве ойларыны инджи киби тизген сонъ исе, онынъ иджрасында енгиллик, арарет ве откюр юмор пейда ола эди.

Вильям Шекспирнинъ «Гамлет» эсеринде Офелия образыны рампа ярыгъынен нурландыракен, темаша залында битарафлыкъ, сакинлик-сувукъкъанлылыкъ, истеристемез эльчырпкъанларгъа Эмине озъ иджрасы иле о дередже тесир эте эди ки, ич кимсе иштираксиз отуралмаз эди... Темашаджыны я къайгъыгъа далдырыр, я да агълатыр эди.

Офелиянынъ бабасы Полоний, Гамлетке къаршы къулангъан къурназлыгъы ичюн, агъасы Лаэрт исе, эляк олгъан бабасынынъ интикъамыны алув огърунда, Гамлетнинъ къылычындан эляк олгъанлары нетиджесинде, Офелия къырал сарайында ялынъыз «оксюз» къалды, акъылыны ойнатты, диване олды.

Эмине трагедияда агълата, драмада къайгъырта, комедияда «ичеклеринъ узюльген» дереджеде кульдюре эди. Суный усуллы, кениш диапозонлы, уста актриса эди.

Решид Асанов «Къара къыз» комедиясыны язаркен, баш къадын ролюни махсус Эмине ичюн язгъан эди. Бу образ — тентек, улпакъ, сач, къалын дудакълы — балабан агъызындан слекийлери чыбырып тургъан «альбасты» къыз, койнинъ байы, аджынынъ эркеси; «Мен къоджа истейим, манъа къоджа тапып беринъиз!» — деген мананен, пьесанынъ башындан-сонъуна къадар тентеклердже эркеленир эди... Эмине бу рольни иджат эткенге къадар, эки айлыкъ репетиция деви-

Айше Пармакъсызова СерверДжетеренинъ «Эки къардаш» эсериндеки Мелек къартанай ролонде

ринде, о рольнинъ гъаесинен яшады, юриш-турышы, достларынен субетлешюви биле, диванелердже арекетнен девам этти.

Эминенинъ мешур унутылмаз образлары, азербайджан драматургы Джаббар Джаббарлынынъ «Севиль» эсериндеки Гулюшь, Фридрих Шиллернинъ «Хасислик ве севги» эсеринде Луиза ролю, Лопе де Веганынъ «Къой чокърагъы» эсериндеки Паскуала, Карло Гоццининъ «Шах кызы Турандот» эсериндеки Турандот образы, Фирдаусининъ «Шахнаме» эсериндеки Феруза ханум, А. Н. Островскийнинъ «Джизезиз къыз»ында Лариса образлары олып, булардан башкъа даа бир чокъ муреккеп образлар яраткъандыр...

1937 сенеси къанунсыз-къаидесиз, айдын гъасли

къадын Эмине, коллективни айретте къалдырып «халкъ душманы» илян этильди... Арадан бир сене отер-отъмез, агъыр сакъат вазияте, апсханеден азат этильди. Лякин, о энди Эминеликтен кечкен эди. Эки къолтыкъ таякъкъа ясланып, шишкен-копыкен эль-аякълары, юзюбетинен къайтып кельди. Бойлеликле театр, спектакль, роль сёзлерининъ манасы онынъ ичюн ят сёзлер олды. Иджадий аяты узюльди, харап олып, къалгъан омюрини инвалидликте кечирди. 1960 сенелерининъ орталарында Андижан шеэринде вефат этти.

АЙШЕ ПАРМАҚЪСЫЗОВА

Аятта ойле шахслар ола ки, олар адден зияде севген ишлери огърунда, эмель «дервиши» дереджесинне якъынлап, шахсий аятта, лезиз аилевий къуванчтан, истирахат шенъликлеринден вазгече... Озюни бутюнлей иджадийат дерьясына ташлай. Айшенинъ яшлыгъында кечирген омюри талиль этилирсе, юкъарыда айтылгъан адиселерининъ бутюни мевджут олгъанына эмин оламыз.

Айше ханым Пармакъсызова бильдигимиз адий актрисалардан дегиль эди, о мутехассыс — фольклорджы актриса эди. Театр репертуарында мевджут бутюн — Бита, Ана, Хала — образларынынъ эсас векили олып, бу роллерни Пармакъсызова киби усталыкънен иджра эткен актриса тапылмаз эди.

Та 1924—1925 сенелери татар клубы янындаки авескарлар драма коллективинде У. Гаджибековнынъ «Аршын малалан», «Мешеди абад» ве башкъа эсерлерде яраткъан образлары, темашаджыларнынъ назар дикъкъатыны джелъп этер эдилер, бу вазият — о девирде даа яш чагъыны кечирмекте олгъан Кърым Девлет татар театри реберлерине етип кельди, Айшени «Ненкеджан ханым», «Алим», «Багъчасарай чешмеси»нинъ о девирдеки нусхасына, «Лейля ве Меджнун», «Пичен базары» — спектакллерининъ халкъ саналарында иштирак этмек ичюн давет этер эдилер.

Ниает, студиянынъ биринджи группасы эркъянында 1930 сенеси Айше де профессиональ актриса дипломына наиль олды.

Айшенинъ энъ муреккеп «Иненен къую къазув» девир де иште бу сенелерде башланды... О С. Джетеренинъ «Эки къардаш» эсеринде Мелек хала, Шалва Дадианининъ «Сокъур кеманеджи»синде Анна, Ю. Болат ве И. Бахшышнынъ «Арзы къыз» эсеринде Арзынынъ анасы, Ильяс Тарханнынъ «Уджум» пьесасында ана,

Сервер Джетере.

Константин Тренёвнынъ «Любовь Яровая» эсеринде Дама Нюра, Александр Бегакнынъ «Насреддин оджа» эсеринде Насреддиннинъ къадыны образларыны гъаает усталыкънен яратты...

— Борджларыны талап этмек ичюн келейткъан байларны корип Насреддин оджа яландан олип, къадынына «Тез мени акъ чаршаф иле яп да, «ольди заваллы деп, окюрип агъла» — диерек, узанып ята, Айше бу эснада окюрип агъларкен: — «Оджачыгъым, къоджачыгъым, ольди кетти заваллы» деп, агълагъанда, темаша залындаки сейирджилер, далгъалангъан дентъизни анъдырып «ичеклери узюлир» дереджеде кулерек, эльчырпа эдилер.

Улу рус эдебиятшасы ве театр тенкыдчиси, демократик шекильдеки театр гъаеджисининъ эсасчыларын-дан бири XIX асырнынъ 30—40 сенелери, рус реалистик эстетикасынынъ кешфиятчысы Виссарион Григорьевич Белинский санъатта аятий акъикъат принциплерининъ тасдикъланмасы огърунда курешерек, «драматургнынъ язгъан сёзлери ве арекетлеринден чыкъалмай, оны тек-рарлагъан, авторнынъ къулу олгъан артист, актёр де-гильдир, актёр озъ иджадында драматурггъа ярдым этмек, онынъ эсерини байытмакъ ичюн, яраткъан об-разынынъ ички дюнъясыны ачмакъ, драма эсерини там къувамына етиштирмеге бильмек борджлудыр!» — де-ген эди... Иште Эмине ве Айше бойле артистлерден эдилер.

БУЮК САНЪАТКЯРЛАР

Ердеки къар бурьтюгини авагъа савургъан сувукъ февраль геджелерининъ биринде, орта аллы койлю Джемиль Джетеренинъ анлесине козъайдын къавесине тухум-урув топланды. Огъулсыз баба огъул коръди. Озьара меслеатлашып, огъланчыкнынъ ады Сервер олсун, дедилер. Алушта районынынъ Буюк Ламбат коюнде исе, бир «йигитчик» даа артты. Бу анледе бой-ле бир козъайдын чокъ сенелерден берли бекленсе де, 1906 сенеси бутюн бош кечкен сенелерни акълады. Къайгъыны къуванч, къуванчны исе къайгъы денъиш-тирип отькен куньлер, айлар ве сенелер Серверни он беш яшына етекледилер... О девирде ялы бою койле-ринде гъаёт агъыр къол эмеги — къазма, лескер, ча-панен эда этильген, ич бир тюрлю механизм олмагъан кой хозяйствосы ишлерини тырышып, буюклерден арт-та къалмай эда этерек, адден зияде ёрулгъанына бакъмадан Сервер акъшамлары, къомшу кучюк лам-батлы досту Осман Турков иле, шу эки къомшу кой яшларынен джыйын, хоран, концертлер тешкилятлан-дыра эдилер. Къышнынъ иш эксильген узун, джансы-къыджи геджелеринде, атта озьлери азырлагъан пьеса, комедиялар ве спектакллерни де косьтере эдилер... Сервер ве Осман кой мектебинде берабер окъудылар, мектепни битиргенлери киби, чокътан берли хаяллан-гъан артистлик севдалыгъы оларны Симферопольге алып кельди... Артистлик «мерафетине» окъумакъ ичюн бир окъув юрту къыдыргъанда Умер Ипчининъ «ченге-лине» илиндилер... Шу куньлерде Девлет кърымтатар

Сервер Джетере Лопе де Веганынъ «Къый чокъ-рагъы» эсериндеки Франдсса ролюнде.

театри ве Маариф халкъ комиссарлыгъы Къазан татар театри-техникумына окъумагъа ёлланаджакъ бир группа талебе яшларны топлаштыра эдилер. Бу эки йигитни де шу группагъа къоштылар, олар да Къазан татар театри-техникумына окумагъа кеттилер.

Арадан кечип кеткен учъ сенеден зиядедже бир де-вир, бир группа яш артистлер иле Сервер Джетерени де 1927 сенеси Къазандан кене Симферопольге Кърым Девлет театrine алып кельди. О, энди дипломлы про-фессиналь артист эди...

Отузынджы сенелернинъ ежовщина энди башланаят-къан заманы сийрек-сепелек кърымтатар зиялыларын-дан базылары да джоюла башлагъанда — театрден де баш режиссёр Джелял Меинов ве етекчи, буюк сана

Махинур Ишниязова (Мустафаева).

устасы Асан агъа Ногаевни де, «миллетчилер» деп, аилелеринен берабер къанунсыз, судсыз Орта Асиягъа сюрдюн эттилер... Бу ве даа бунгъа бенъзер базы меселелерден чекинерек, Кърым Девлет театрини онгъа якъын гъает чебер санъат усталары — актёрлар терк эттилер... Бойлеликле, театрде иджадий кадрлар къытлыгъы асыл олды. Къазан театр-техникумыны битирип кельген алты яш комсомол артистлер, бу кризисни бир дередже енгиллештирдилер, булар джумлесинде Сервер Джетере де бар эди. Театрге аякъ баскъан кунюнден итибарен Сервер гъает актив иджадий ишке киришти. Эвде, театрде, атта трамвайда биле, рольге кирип кеткен дакъкъалары аз олмай эди. Назарий азырлангъан роллерни, амелий тешкермек ве байытмакъ макъсадын театрде келерек, фойеде, санада, гримханеде биле азырланыр, иджат дерьясына далып кетер эди. Саатлер девамында ярым сеснен рольге кирип кеткенде исе озю де дуймадан бар сесинен къычырып, озю уйдургъан ми-

жансценаны байытув иле мешгъуль олур эди. Нетиджеде сонъ дередже болдурып, бираз раатланмакъ ичюн, рояль башына кечер, севимли ялы бою аваларыны чалып раатланыр, эгленир эди. (Сервер рояльни гъает усталыкънен чала эди)...

Тирнекли ве гъает семерели амелий иджат Серверни биринджи театр мевсимининъ сонъуна таба биринджи категориягъа котерди. Бираз вакъыт экинджи роллерге, мевсим сонъларында исе биринджи роллерге тайинлене башлады... Ниает — «севги» къараманы роллерини там манасында менимседиди. Александр Корнейчукнынъ «Эскадранынъ элягъы» эсеринде Гайдар образыны, Н. В. Гогольнинъ «Ревизор»ында Хлестаковны, Фридрих Шиллернинъ «Айдултар» пьесасындаки Крол Моорны, Александр Ширванзаденинъ «Намус»ында Рустамны, Лопе де Веганынъ «Къой чокърагъы» эсеринде Франдоса образыны, Файзининъ «Галия Бану» музыкалы драмасында Пулат образыны, Ю. Болат ве И. Бахшышнынъ «Арзы къыз» музыкалы драмасында Асан образыны, Карло Гоццининъ «Шах кызы Турандот» эсеринде Калаф образыны, А. Корнейчукнынъ «Буюк къанатлар» эсеринде учуджы Андрей Шаховский образыны, Фурмановнынъ «Чапаев» эсеринде Фурмановны (бу спектакльни Сервер озю саналаштыргъан эди), буюк усталыкънен ве буюк мувафакъиятле яратаракъ, гъает меаретле де иджра эткен эди...

Агъыр иджадий сенелер Серверни эп котерди. О, осьти, юксельди, бундан сонъки бутюн театр мевсимлеринде саналаштырылгъан спектаклдерде сонъ дередже муреккеп образлар галереясыны асыл этти.

Сервернинъ иджадында энъ меракълысы, иджрад-жылыкъ фаалиетинде оптимистик ве озъара мунасебет ойле кучлю эди ки, Сервер мевджут олгъан санада, атта пассив актёрларны де «тирильте» — джоштура, бираз сувукъча арекетлилерни озъ мунасебети иле алевлендире эди... Актёр ичюн бу вазият сонъ дередже зарурдыр.

Джетере гъает меракълы режиссёр олмакъле, сонъ дередже меракълы драматург да эди... Бойледже иджадий фаалиетининъ гъает семерели актив нетиджелери саесинде о, республикада нам къазангъан артист унванына наиль олды... Режиссёрлыкъ фаалиетини даа да юксек дереджелерге котермек, режиссёрлыкъны да актёрлыкъы киби мукеммеллештирмек макъсады иле, Москвадаки Луначарский адына театр-институтынынъ

режиссёрлык факультетини окъумагъа кирди... Бу факультетни битирген сонъ бир сыра гъает меракълы эсерлери саналаштырды. Саналаштыргъан эсерлери: Вс. Вишневскийнинъ «Оптимистик фаджиа»сы, Фурмановнынъ «Чапаев» эсери, Шалва Дадиянынъ «Сокъур чалгъыджы» ве озюнинъ «Эки къардаш», «Ким кимни», «Атеш ичинде» эсерлери олып, режиссёрлыкъ ве драматурглыкъта да буюк мувафакъиетлер эльде эткен эди.

Дженк башлангъанда С. Джетере партиянынъ чыгарувынен Севастопольдеки зенит топчылары мектебин алынган эди. Ондан да дженкке кетти. 1942 сененинъ сонъларында яраланган сонъ Махачкъала шеэрини кельди ве о ердеки кюмукъ театрини артист ве режиссёр оларакъ ишке ерлешти. Махачкъаланы озюнинъ экинджи ватаны этти. Шу театр-студиянынъ эки группасына реберлик этти... Бу театрде Вильям Шекспирнинъ «Отелло» эсериндеки Отелло ролуни, Узеир Гаджибековнынъ «Аршын мал алан» музыкалы комедиясында Султанбеш образыны, Александр Ширванзаденинъ «Намус»ында Рустам образыны сонъ дередже усталыкынен иджра этти, иште бу ишлер нетиджесинде Дагъыстан халкъ артисти унванына наиль олды... Махачкъала театринде де бир сыра муреккеп эсерлернинъ режиссёры олды, бунда да буюк алгъышларгъа ляйыкъ мувафакъиетлер эльде этти. Хетагуровнынъ «Фатима» эсерини, Бомаршенинъ «Фигаронынъ эвлююви», М. Ю. Лермонтовнынъ «Испанёллар» ве озюнинъ учъ эсери — «Апте-къардашлар», «Атеш ичинде», «Ким кимни» спектакллерини саналаштыргъан сонъ, РСФСРде нам къазанган санъат эрбабы деген юксек унвангъа малик олды.

С. Джетере 1980 сенеси Махачкъала шеэринде вефат этти.

— Бу агъыр башлар бизге ялынъыз шапке киймек ичюн дегиль де, тюшюнмек, эеджанланмакъ ичюн де омузларымыз устуне юкленген. Ярын окъув екюнленеджек, студиянынъ имтианлары бизге артистлик багъышлайджакъмы, я да серсерийликке итейджекми?!— деди достум Якъуб Дибакъ. — «Эфкъяр таркъатмакъ ичюн юр сени артист къызларгъа алып барайым», — деди де, мени Симферополь татар клубы авескъярларынынъ колхозджылар мусафирханесининъ темаша залын-

да оладжакъ Татарстан драматургы Файзининъ «Галия Бану» спектаклине давет этти. Спектакль аля башланмагъан, сентябрь башланган олса да, ава пек тынчыкъ. Авескъяр артист къызлар бираз раатланмакъ ичюн, софагъа чыкъкъанлар... Сана аркъасына киргенимиз киби, — «Студия шегиртлери кельдилер» — деп фысылдашты къызлар. Араларындан бириси — дюльбер, ал янакълы, томалакъ, киргин къызчыкъ, бизге элини узатты: *Махинур Ишниязова олам*, ярындан итибарен сизге сыныфдаш оладжакъым!» деп корюшти... Бойледже бу танышымыз студиягъа мувафакъиетле имтиан бергени киби, бундан да буюк мувафакъиет иле учъ йыл сонъ студияны битирип, буюк санагъа аякъ басты.

Студиягъа къабул этильген къызлардан энъ меаретлилери учъ къыз — Махинур, Зоре Билялова, Айше Пармакъсызова эпизодик роллерге де биринджи тайинленгенлерден эдилер...

Махинур Кърым Девлет татар театрининъ санасында озъ халкъынынъ хызметинде он бир сене семерели иджат эткен исе де, бу къыска девирде юзлернен спектакллерде муим роллерни иджра этти. Темашаджыларынынъ миннетдарлыкъ алгъышларына наиль олды ве озъ санъатдашларынынъ сайгъы-уръметини къазанды, чюнки о, урьметке ляйыкъ буюк иджаткяр олып етишти.

Иджадий семереде, драма санъаты усталары учъ категория къайдеси иле бельгиленелер. Биринджилери драма санъатынынъ фанатик амелиятчылары оларакъ, шу санъатынынъ назарнесини пек зайыф, къарар эсабы, окъумадан — эшиткен алда билелер. Экинджилери исе назариени яхшы билъселер де, атта Станиславский, Вс. Мейерхольд, Таировларнынъ системаларыны талиль этер дереджеде назарий билъгилери олса да, актёрлыкъ унери амелиятында — иджраджылыкъ аркетлеринде пек акъсайлар. Булар эр шейден зияде образнынъ тышкы корюнишине кучъ сарф этелер, даима образнынъ тышкы вариетини къыдырып, онынъ ички дюньясыны яратувда аджизлик этелер... Учюнджилери исе эм назарий, эм де амелий иджат аркетлеринде, назариюдеки бутюн къаиделерни амелиятта къуullanалар, рольнинъ назик инджеликлерини озъ «микроскоп»ларындан кечире, унутылмаз ве темашаджыларынынъ зейнинден омюрлик ер алган бедий образлар иджат этелер, иште бу учюнджилерине санъат усталары дейлер... Махинур ве Сервер бу учюнджилери сырасында озълерине ер ал-

Махинур Ишнйазова М. Горькийнинъ
«Сонъкилер» пьесасындаки Софья.

гъан эдилер. Коллективимизде бойлелери аз дегиль эдилер...

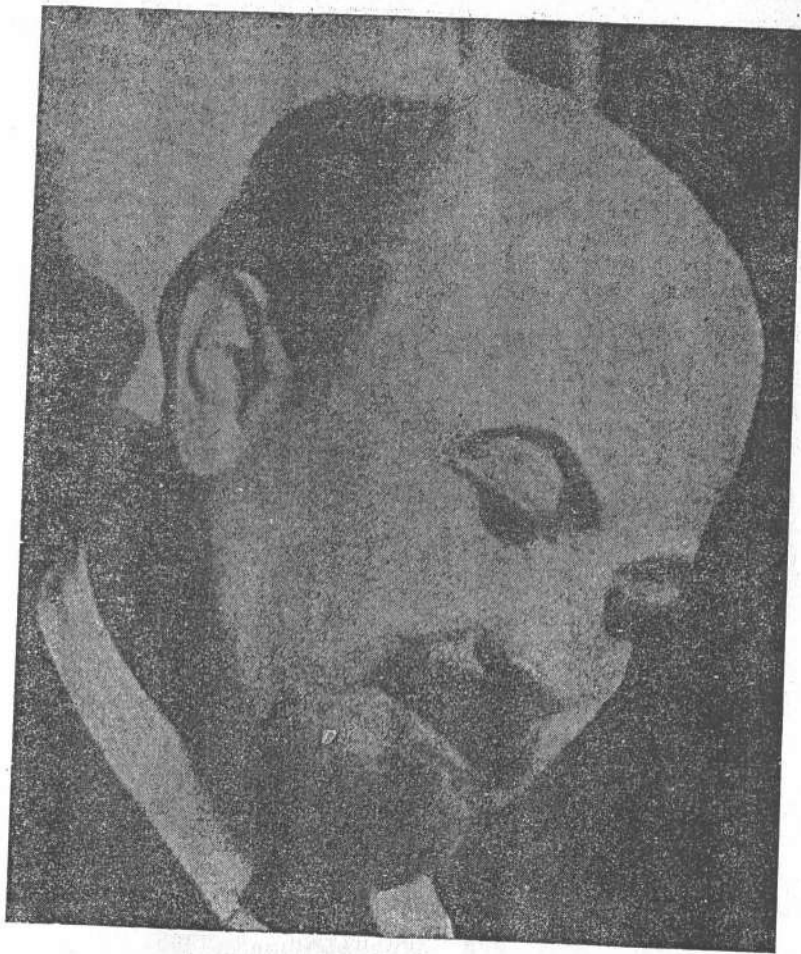
Махинур о дередже назик ве инджеликнен роль азырлай эди ки, рольнинъ эсас манетинен берабер онынъ энъ назик элементлерини иненен къую къазгъан киби къыдырып, тилини эльмаз киби джулялагъан сонъ, азырлыкъны бутюн сес аэнкинен откере эди, бунъа къадар исе яры, яни озю ве режиссёр эшитир дереджеде яваш сеснен азырланар эди...

Вс. Вишневскийнинъ «Оптимистик фаджиа» эсеринде комиссар ролюни юрегининъ энъ сезгир къысымындан кечирип, комиссарнынъ бедени ве юрегине киререк, оны мешин быджакъ ичинде джевер сакълагъан киби

Вс. Вишневскийнинъ «Оптимистик фад-
жиа» спектаклиндеки Комиссар ролле-
ринде.

алып юрди. Комиссарнынъ крейсерде биринджи пейда олгъан саатлеринде денъизджилер онынъ устюне атылып башлагъан вакъытларында ичлеринден къатий, башсыз дев киби бир денъизджи, чыплакъланаракъ «Джаным къадын арызлай! Кель, къозучыгъым, кир къучагъыма!» — деп уджюм этерек айкъыргъанда, комиссар мешин быджагъынынъ ян джебинден тапанджасыны чыкъарып, чыплакъ денъизджини бир къуршун иле ерге сергенде, уджюмге атылаяткъан денъизджилернинъ огюни кесип, комиссарны акълап чыкъкъан уйкен денъизджи Алексейнинъ бу арекети, Вожак ве сыплыларнынъ фитнесине тоскъунлыкъ этти. Махинур бу левханы о дередже там манасында акъикъий иджра этер эди ки, буны ич бир уста къалемнен тасвирлеп оламаз, буны ялынъыз коръмек, комиссар иле берабер эеджанланмакъ керек эди.

Ибраим Халилев В. И. Ленин ролюнде

Умер Ипчининъ «Душман» пьесасындаки доктор Асие ролюни иджра этеркен, докторнынъ уйкен аптеси Саадет хасталарны къабул эткен кабинетте даимий «ассистент» олды. Бир вакъианы хатырлайым. Сана ишчиси Кенджебаевнинъ баш пармагына ярчыкъ кирип ишлеген-иринлеген, Махинур буны сезип Кенджебаевни меним кабинетиме чекип кирсетерек, джебинден скальпель чыкъарып, шишикни ярды, иринни сыкъып

чыкъарды да, ёдлап, сарып багълады. Бу эснада санада айтаджакъ сёзлерини текрарлай эди.

Бомаршенинъ «Фигаронинъ эвлениви»нде — Сюзанна, В. Шекспирнинъ «Отелло» эсеринде — Эмилия, Таджи Гиззатнынъ «Беш буляк» эсеринде — Гъайнавал Беньяшнынъ «Багъчасарай чешмеси» эсеринде Ханча ханымны ляйыкъ дереджесине кетирип киббар, задекян образыны яратты. Бу рольни Зоре Билялова да гъает гузель иджра эткен эди... Мигель де Сервантеснинъ «Дон Кихот Ламанче» эсериндеки — Санчика ролюни, шартмек испан кызычыгы, ель киби савурылып, эркеленип алевленген образ оларакъ яратты. Тренёвнынъ «Любовь Яровая» эсеринде — Люба ролюни, мешур Фирдаусийнинъ «Шахнаме»синде — Феруза ханым, Лопе де Веганынъ «Къой чокърагы» эсеринде Паскуала, Карло Гоццининъ «Шах кызы Турандот» эсеринде — Адельма, Н. В. Гогольнинъ «Ревизор» пьесасында — Мария Антоновнаны ве даа бир чокъ эсас роллерни академик инджелигинде яратты. Эльде эткен гъает буюк мувафакъиетлери театр санъатынынъ назарисини Станиславский тертибининъ эсасларыны амелий — муреккеп образлар яратувда къуллаана бильгени ичюн, республикада нам къазангъан артист унванына нанль олгъан эди.

Темаша залындан санагъа назар ташлагъан бинълернен козьлерни эслеген актёр, санагъа чыкъкъаны киби, бутюн синъирлери кемане тели киби тартылып, артистни эеджангъа кетире. Бунинъ нетиджесинде артистнинъ юриви, турувы, атта отурувы биле кергинлеше. Нетиджеде, адам дегиль де, ясама механик къокълагъа чевириле. Бу вазият панджасындан къуртулгъандже исе спектакль де бите...

Махинур синъир сербестлигини даима озюнде гизлеген актёрлардан бири эди. Санада даима сербест олувы нетиджесинде, яраткъан мукеммель, ички дюньясы даима айдын-ачыкъ ве аятий ола эди.

Махинур 1973 сенеси Ташкентте вефат этти, Ферганада дефн олунды.

* * *

Кечмишни анъмагъаннынъ истикъбали пек гъарип ола, дейлер... бир чокъ мерхум санъаткярларымызнынъ анълмасы гъает зарур.

Фашизм гестапосынынъ къурбанлары — Решит Аса-

нов, республикада нам къазангъан артист Али Темин-дар, композитор Абибулла Къаври, Юра Леви, шахскъа табынув девирининъ кърбанлары — Умер Ипчи, Хайри Эмир-заде, Джелял Меинов, Асан Ногъаев, Абибулла Бакъкъал, Абдулла Лятиф-заде, Орта Асиягъа кельген сонъ вефат эткенлер. Ташкентте Эдем Ниметулла, Яя Шерфединов, Анифе Ниметулла, Сабрие Эреджепова, Эдие Топчы, Аблямит Умеров, Ленинабадда — Халил Гюрджи, Усеин Бакъкъал, Мемет Абселямов, Фергъанада Махинур Ишниязова, Маргъыланда — Якъуб Дибакъ, Андижанда — Эмине Фейзуллаева, Джелял Байкин, Гомар Исмаилов, Самаркъандда — Ибадулла Грабов, Арзамаста — Омар Галимович Девишев, Янъыёлда — Ибраим Халилов, Астраханда — Сара Набиуллевна Байкина, Сухумиде — Ибраим Ибраимов, Румыниянынъ Констанция шеэринде — Сеит-Али Мустафаев, Махачкъалада — Сервер Джетере, Крымск шеэринде Али Сулейманов, Симферопольде — дженктен эвель ве дженк девиринде — Эмир-Амет Парыков, Эмине Челебиева, Айше ханым Тайганская, Ава ханым Кълычева, Решит Челебиев, Билял Парыков ве дигерлерининъ рухларына баш эгемиз, яс тутамыз...

Бугунъде сагъ-селямет олгъан (базылары исе агъыр хасталар) Ташкентте — Нурие Джетере, Фатма Аметова, Меръем Ибраимова, Чырчыкъта — Эдие Мамбетова, Бекабадда Нафе Абдураимов, Симферопольде — Аким Джемилев, Меджит Асанов, Айше Диттанова, Ленинабадда — Зоре Билялова, Мурад Исмаилов, Таджикистан ССР халкъ артисти — Ремзие Бакъкъал, Хатидже Арифова, Айше Менаметова, Абдураман Джелилов, Сеит-халиль Осман, Самаркъандда Айше Пармакъсызова, Андижанда — Рейхан Арифова, Ибраим Асанов (Сумахчи), Наманганда — Умер Темиров, Бакуда — Сание Нилбандова, Къокъандда Алиме Мукъаддесова, Ангренде Якъуп Биже ве бизге малюм олмагъан башкъа санъаткярларымызгъа узун омюрлер, бахт-сеадет, селяметликлер, иджадий мувафакъиятлер, хасталаргъа енгиллик, сагълыкъ-раатлыкъ тилеймиз.

О САНА ИЧЮН ДОГЪГЪАН

Кърымда Совет акимieti темеллешкен 20 сенелери, озъ халкъынынъ медений севиесини юксельтмек ниети ве совет акиметининъ Кърымда къавий тамыр атмасы

огърунда, кърымтатар зиялылары озъ иджадий фаалиетлерини сонъ дередже кенишлеттилер. Бу сенелер джаилликни ёкъ этюв, медений ярыкъландырув саасында халкъны активлештирюв, клублар, къызыл кошелер тешкилятландырув, о клубларда эдебий акъшамлар, джыйын-сейранлар, концерт ве авескярлыкъ спектакллери косътерюв киби амелиятлар джерьянында, Симферопольдеки рушдие мектебининъ муаллимлеринен берабер Ибраим Халилев 18 яшында олгъанына бакъмадан, хайрие джемиетини тешкиль этерек, концертлер-спектакллер тешкилятландырып, олардан топлангъан акъча келирине фукъаре балаларына урба, аякъкъап, китап-къалем, базыда исе, гъает мухтадж ана-бабаларгъа маддий ярдым этюв ве даа башкъа джиддий ишлерге баш къоша эди... Онынъ артист олмагъа авеслиги де бу сенелерде башлангъан.

Кърымтатар театрини мейдангъа кетирювнинъ энъ биринджи тешеббюсчиси Айше ханым Тайганская шеэр, койлерден артист къыдырып, меселя, Ялта дживарындаки Айвасыл ве Дерекойден Хайри Эмирзаде, Халид Гюрджилерни тапкъан эди. Айше ханым артист аратырып юрген девиринде якъындан танышкъан саатчи йигит Усеин Бакъкъалнынъ тевсиеси иле, Симферопольдеки авескярлар драма тегерегининъ коллективи саналаштыргъан татар драматургы Шариф Камалинынъ «Аджы эфенди эвленеята» комедиясыны темаша этерек, гъает мемнюн олды, тойгъандже кулип, шеньленмекнен берабер бу коллективден учъ артист тапып, оларгъа озъ тешеббюсининъ къызгъын гъаесини ашларакъ, оларны профессиональ театрге чагъырды. Ибраим Халилев, Ибраим Бешевли, Анафий Барамыковларны озъ гъаесининъ акъымына ёлландырды... Тайганскаянынъ незаретинден отъкен Симферополь авескярларынынъ «Аджы эфенди эвленеята» спектаклинде Ибраим Халилев баш роль — Аджы эфенди образыны олдукъча меарет иле профессиональ дереджеде яраткъан эди.

Кърым Девлет татар театрининъ башлангъычы олгъан 1923 сенеси профессиональ басаматгъына ильк адымыны аткъан бу театр, даа укюмет бюджетинде къабул олунмагъан исе де, Октябрь революциясынынъ мейвасы олгъан кърымтатар театр санъатыны башлагъан екяне иджадий медений темаша муэссисеси «Тайганская театри»дир... Театр тарихымыз иле меракълангъан базы бир яш театршнасларымыз «театр тарихымызны янълыш косътересиз» деген алларгъа расткеле-

Ибраим Халилев

миз, олар театр тарихымызнын чокъ сенелер эвель башлангъаныны тасдикъламагъа тырышалар ве чешит авескярларны мана этип, оларны театр тарихы демек истейлер. Бу вакъиалар театр тарихына алып кельген ёл ве васталардыр, акъикъий театр тарихы исе, онынъ иджадий кадрлары иле, профессиональ репертуар, профессиональ режиссёр, гъаевий системагъа малик олып, укюмет эсабына кечерек акъикъий театр намыны къазана...

Шимдики Галинаскар Камал адындаки Ленин орденли къазантатар академик драма театри 1922 сенеси тешкиль этильген эди. Кърым Девлет татар театри бундан бир сене сонъ, 1923 сенеси мейдангъа кельди. Лякин о озь инкишафында пек артта къалды. Бунынъ

И. Халилев Ю. Болатнынъ «Арзы кыыз» пьесасында Бектемир ролюнде.

эки себеби бар эди... Олардан биринджиси иджадий кадрлар теминаты эди. Камал театри тешкиль олгъанындан сонъ чокъ кечмеден озюни профессиональ иджадий кадрларнен темин этиюв макъсады иле, озь театр техникумны мейдангъа кетирди. Кърымтатар театри исе, иджадий кадрлар ачлыгъыны даима авескярларнен тойдура эди... Къазантатар театр техникумы 1923-24 сенелерде тешкиль этильсе, кърымтатар театр студиясы 1929 сенеси тешкиль этильди.

Экинджи меселе исе, Камал адындаки театр драматурглар иле пек бай эди. Фатхий Бурнаш, Таджи Гиззат, Тинчурин, Хади Тахташ, Шариф Камал ве башкъалар, кърымтатар театрининъ бир драматургы биле ёкъ эди. Умер Ипчи, Осман Акъчокъракълы, Абдулла

Лятиф-заделер ве даа башкъалар театрде драматург оларакъ догъдылар. Бу вазиятке эмиет берип, Кърым халкъ маариф болюги, кърымтатар театри ичюн профессиональ иджадий кадрлар етиштирмек макъсадын, Къазан халкъ маариф комиссарлыгына мураджаат этерек, Кърымдан бир къач талебе къабул этмелерини риджа этти. Кеткен талебелерден биринджиси Ибраим Халилев эди.

1924 сенеси кърымтатар театри укюмет бюджетине кечирильди. Театрге баш режиссёр оларакъ, о девирде адвокатлыкъ эткен, лякин театр назарисини мукемелъ билъген, бутюн шаркъ мемлекетлеринде мевджут театрлерни, улу рус артисти Щепкин ве онынъ профессиональ театрини эдебият вастасынен мукеммель огренген муневвер Джелял Меинов тайинленди. Бу девирден башлап, театр коллективи джиддий классик эсерлер устюнде иджадий иш алып бара башлады: Нязамийнинъ «Лейля ве Меджнун», Фридрих Шиллернинъ «Хасислик ве севги», А. Н. Островскийнинъ «Джизиз къыз» ве даа башкъа бир сыра буюк эсерлери саналаштырылды. 1925 сенеси Айше ханым вефат этти...

Бу кескин ирадели, къатты эъллу театр эрбабынынъ вефаты, коллективнинъ маневий рухуна баягъы тесир этсе де, Джелял Меинов коллективнинъ ирадесини сакълады.

1926-27 сенеси Къазан театр-техникумыны битирип, Ибраим Халилев да Симферопольге къайтып кельди. Къазантатар тилини сонъ дередже яхшы менимсеген Халилевге Камал адынъдаки театрде артист оларакъ къалмакъны теклиф эттилер, лякин Ибраимни озъ тувгъан театри беклемекте эди.

1926-27 сенелерининъ театр мевсими башламагъа сайылы кунълер къалгъанда, Джелял Меинов халкъ душманы илян этильди, аилесинен Орта Асиягъа сюрдюню этильди. Театр режиссёрсыз къалды. Бу эснада Айше ханымнынъ ёкълугъы пек сезильген эди... Директор ве баш режиссёр вазифеси Умер Ипчиге авале этильди, о, театрни бир дередже олса да, режиссёр ачлыгъындан къуртармакъ макъсадын Халилевнинъ режиссёрлыкъ амелиятыны сынап, оны режиссёр вазифесине тайин этмек ниетинен, онъа Азербайджан драматургы Джафер Джеббарлынынъ «Севиль» эсерини саналаштырмакъны авале этти. Ибраим режиссёрлыкъ ишинде меарет косьтерди. «Севиль» спектаклини темашаджылар алгъышлады. Бу спектакль театрининъ

Али Теминчдар.

эсас репертуарындан ляйкъ ер алды... Бойлеликнен Ибраим режиссёрлыкъны да мукеммель менимседи. О бундан сонъ да бир сыра эсерлерни саналаштырды, озю саналаштыргъан Джеббарлынынъ «Севиль», Ширванзаденинъ «Намус», Гогольнинъ «Эвленюв», Юсуф Болатнынъ «Сонъки гедже», Решит Асановнынъ «Къара къыз» эсерлерининъ эксерисинде баш роллерден бирини озю иджра этти.

Бойлеликнен Ибраим Халилев театрининъ иджадий ёлуны аль этиджи муневвер мутехассыслар сырасына кечти. К. С. Станиславскийнинъ «Озюнтъизни санъатта дегиль де, санъатны озюнтъизде севинъиз!» деген сёзлери Ибраим ичюн къанун олды.

Ибраим актёр оларакъ эр янъы иджадиятында образнынъ ички дюньясыны олдукъча акъикъый ачмагъа тырыша, лякин ич бир вакъыт социалистик реализмни,

тар натурализмнен денъиштирмез, ич бир вакъыт бу эки усулнынъ сынъырыны бозмаз эди. Месея, бойле образлардан: Сейран (А. Ширванзаде, «Намус»), бай огълу Бектемир (Ю. Болат ве И. Бахшыш, «Арзы къыз»), Подколёсин (Н. В. Гоголь, «Эвленюв»), Добчинский («Ревизор»), Елисатов (К. Тренёв, «Любовь Яровая»), профессор (Ф. Вольф, «Профессор Мамлок»), Полоний (Шекспир, «Гамлет»), виолончельджи (Шкваркин, «Ятнынъ баласы»), ревком реиси Сеитбекир (И. Тархан, «Уджюм»).

Сеитбекир образынынъ прототипи И. Тарханнынъ бабасы эди. Бу адам кениш сейирджилер кутлесине белли олгъаны ичюн, образны яратмакъ гъает муреккеп эди. Ибраим бу рольни де буюк актёрлыкъ усталыгъынен иджра этерек, аяткъа-тадбикъ этти, весикъалы бир образ яратты.

Владимир Ильич Ленин образы, бутюн Совет театр санъатында сиясий — типик, энъ муреккеп образ олгъанындан себеп, бу образ устюнде иджадий иш алып баргъан актёрдан театр санъатынынъ энъ алий нокътасыны менимсеген, унер-бильги, истидат талап этиле. Советлер Бирлигинде мевджут бутюн миллий республикалар арасында биринджи оларакъ 1937 сенеси Кърым Девлет татар театри Шалва Дидианининъ «Учкъундан алев» эсерини саналаштырды. Бунъа о девир татар театринде бутюн мемлекетке белли олгъан РСФСРде нам къазангъан режиссёр Зинаида Михайловна Славянова эсас себепчи олды. Бу пьесадаки Ленин ролюне бир къач актёр сынавандан кечти, нетиджеде энъ мунасиби Ибраим Халилев олды...

Ленин образыны яратувдаки кене бир муреккеп меселе шунда ки, В. И. Ленин образы мевджут олгъан спектакль ве кинолар, мытлакъа Москвадаки укюмет комиссиясынынъ незаретинден кечерек, шу комиссия тарафындан темашаджыларгъа такъдим этюв рухсети берилир эди, бу исе актёрнынъ месюлиетине месюлиет къошкъан бир делиль эди. Ибраим Халилев энъ алий талапкъа джевап берер дереджеде, Ленин образыны усталыкънен яратты. Спектакльни Девлет комиссиясы гъает дикъкъатнен, талапчанлыкънен бакъты, макътады.

Ибраим Халилев омюрининъ сонъки сенелерини Узбекстаннынъ Янъыёл шеэринде Усман Юсупов адын-даки Ташкент область музыкалы драма театринде адий техник вазифесинде кечирди. Эр бир акъикый актёргъа аит олгъаны киби, театр санасында вефат этти.

ПАРЛАКЪ АЯТ

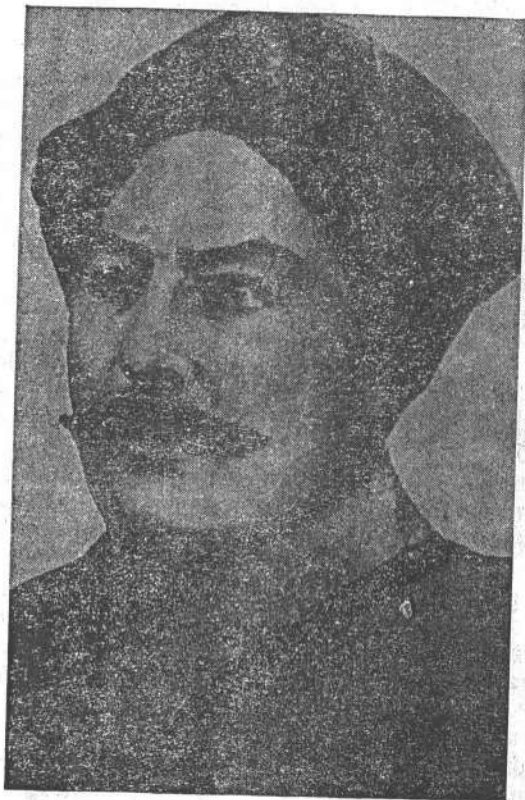
Бир дакъкъа... Бир сание... Бир нефес — адамнынъ юрегини узе, о вефат этти, дейлер. Мерум озь аятында дегерли, пек метинли ишлернен халкъкъа хызмет этип из къалдыргъан олса, тарих саифелерине мукеммель суретте ерлеше. Базылары иджадий фаалиетлерининъ парлакълыгъынен достлары, меслекдешлери, замандашларынынъ хатиринде къала, оларнынъ хатире дефтерлерине языла, ады анъылып тура.

Керчь шеэрининъ кунъбаты дживарында топракъ диварлы, басыкъ, къаранлыкъ эвлерден ве культобелерден ибарет олгъан татар маллесинде, бербер айле-синде 1908 сенеси дюньягъа кельген огъланчыкънынъ адыны Али къойдылар. Шу малленинъ бир чокъ балалары киби о да хорлукъ, ёкъсузлыкъ, джаиллик муитинде осьти. Бербер озю адыны язмагъа зорнен огренген бир татар адамы олса да, онынъ бербер тюкянына Керчьнинъ о девирдеки демократ гъаели кърымтатар оджалары, китап тюкянынынъ приказчиклери, газета мухлисleri—эснаф яшлар топланып газета окъур, Русие-нинъ буюк шеэрлеринде олып кечкен «Къанлы базар», стачка ве иш ташлавлар акъкъында субетлешир, мандалина чалып йырлар, эгленир эдилер. Лякин бу джыйынлар ве дост-эшлер муити гонъюлю охшап рух беререк, малюм умютлер догъурса да, агъыр хасталыгъы ве айле турмушынынъ кунъ-кунъден осалланувындан себеп, бербер ич бир тюрлю теселля тапалмаз эди.

Кунълернинъ биринде бербер орталыкътан гъайып олып кетти. Оны тапалмадылар. Базы адамлар «О озюни денъизге ташлады» дедилер, базылары исе чешит эмиш-демишлер уйдурдылар. Такъан-тукъан олса да, отъмек, атта, базада ягъ, эт биле алып кельген бабадан, айле оксюз къалды.

Алты-еди яшларына кирер-кирмез, Али Керчь якъынларындаки татар койлеринде байларгъа бостан къаравуллыгъы этти ве шу яшлардаки баланынъ элинден келе бильген хызметлерде ыргъатлыкъ эте башлады.

Кърымда Совет акимиети мейдангъа кельген ильк йылларда Керчьте ачылгъан едийыллыкъ татар мектебине кирди. О вакъытларда Али энди 12—13 яшларын-да эди. Али дёрдинджи сыныфкъадже окъуды, анасы исе чалышты. Лякин йыллар кечти, о 16—17 яшларына киргенде, анасынынъ бойнуна тюшкен къоранта бакъув-нынъ бир къысым агъырлыгъыны озь иссесине алмакъ

Али Теминдар С. Джетеренинъ «Эки кърдаш»
эсериндеки партизан Кемал ролюнде.

макъсадынен, куньдюзлери окъуды, геджелери исе учюнджи сменагъа къатнап Керчь тютюн фабрикасында аммалджылыкъ япты. Ниает, 1927 сенеси едийыллыкъ татар мектебинни битирди.

Али Теминдар артистлик фаалиетини Керчь кърым-татар клубы янындаки драма тегерегинден башлады. О вакъыт Керчь район иджра комитетинде чалышкъан Якъуб Муратов ве едийыллыкъ мектепнинъ оджасы Къуртумер Небиев шу драма тегерегине буюк авес ве истекнен ёлбашчылыкъ эте эдилер. Олар Узейр Аджибековнынъ «Аршин мал алан», «О олмаса, бу олсун», У. Джавуднынъ «Йылдырым», Дж. Джеббарлынынъ «Севиль», Умер Ипчининъ «Фаише», И. Грабовнынъ «Байрам геджеси», Низамийнинъ «Лейля ве Меджнун»

Али Теминдар А. Лятиф-задеинъ «Омюр баари»
эсериндеки Кулак ролюнде.

эсерлерини саналаштыргъанда Али даима баш роллерни иджра эте эди.

1928 сенеси июль айында «Янъы дюнъя» газетасына басылгъан бир илянда, Кърым Девлет татар театри янында театр-студиясы ачыладжагъыны анылап, Али озъ талийини омюрлик театрнен багъламагъа къарар берди, чюнки о «Театр меджнун»ы эди.

Имтианлар тайин олунгъан сентябрь айында Керчь маариф шубесининъ ёлланмасы иле Акъмесджидке кельди, имтианлардан яхшы кечип, омюрлик хаялыны акъикъаткъа айландырды. Студиягъа студент, театрге артист оларакъ къабул этильди.

Орта бойдан бираз къалкъынджа, кенъ джавурунлы, аджайип юзлю Али Теминдар пек тырышчан ве эмек-

сөвәр бир йигит эди. О девирде (1928-1929) театрден докъуз артист кетти ве театр кадрсыз къалды. Языджыларымыз Умер Ипчи ве Абдулла Ляtif-заденинъ тешеббюси иле бутюн районлардан студиягъа топлангъан ве сайланып алынгъан бу яшлар (21 киши) эм окъумагъа эм де артистлик этмеге меджбур эдилер. Шу театр мевсимининъ биринджи спектакли С. Левитан-нынъ «Укюм» пьесасынен ачылды ве биринджи беш эпизод роллерде А. Теминдар, З. Билялова, М. Ишниязова, А. Мукъаддесова ве бу сатырларнынъ авторы мувафакъиетле иштирак эттилер. Бу биринджи эпизодик ролюнде А. Теминдар айырылып чыкты, шу пьеса акъкъында «Янъы дюнъя» газетасына басылгъан рецензияда айрыджа къайд этильди.

Али Теминдар, санадаки арекетлерининъ оригиналлыгъы, хусусан истидатынынъ парлакълыгъы ичюн олса керек ки, эр янъы спектакльде илериледи, биринджи роллерге котерильди. О. В. Шекспирнинъ «Гамлет» инде — Кърал Клавдий, Ф. Шиллернинъ «Айдулар» ында — Максимилян фон Моор, К. Треневнинъ «Любовь Яровая»сында — Швандя, А. Ляtif-заденинъ «Омюр баари»нде — кулак, С. Джетеренинъ «Эки къардаш»ында — партизан Кемал, Г. Мдиванининъ «Альхиссар» — (Альказар) эсеринде республикаджи испан командири Педро Корильо, Ю. Болатнынъ «Денъиз далгъасыз олмаз» пьесасында Борис ве даа онларджа буларгъа бенъзеген баш роллерни буюк мувафакъиетнен иджра этти.

Мувафакъиетке алып баргъан ёл пек энъишли-ёкъушлы ола, о къолайлыкънен кельмей, тирнекли эмек, бир чокъ юкъусыз геджелер, базада исе, терен къайгъы, атта козь яшлары биле талап эте. Бойле аллар Алиде де аз олмады.

1933—1934 сенелери эки йыл Москвадаки Луначарский адына театр институтынынъ режиссёрлар факультетинде тасиль алып кельген сонъ исе, пек буюк авесликнен, режиссёрлыкъ фаалиетини башлады. О Р. Тынчеровнынъ «Алтайскийлер», Юсуф Болатнынъ «Арзы къыз», «Той девам эте», «Ишлеген тишлер», У. Аджибековнынъ «О олмаса, бу олсун» эсерлерини мувафакъиетнен саналаштырды ве озюнинъ режиссёрлыкъта да икътидары олгъаныны тасдыкълады. Театр техникумы талемелерининъ диплом спектакли — италян классик драматургы Карло Гольдонининъ «Алямет адисе» эсерини де А. Теминдар саналаштыргъан эди.

Бияля Парыков

Онынъ иш методы, актёргъа сербестлик берюв ве онынъ вастасынен эсернинъ бутюн инджеликлерини ачып, образларнынъ рухий вазиятлерини талиль этмектен ибарет эди.

Актёрлар, кимерде, режиссёрлар тарафындан озьлерининъ иджадий тешеббюслерининъ богъулып, режиссёрларнынъ фантазиясына къурбан этильгенлери акъкъында шикъятленелер. Али озю де актёр олгъанындан себеп, амелиятта бу алны озь башындан кечиргени ичюн, иджадий коллективнен тильбирлик, фикирбирликте олур эди. Актёрларнынъ иджадий тешеббюсини теракъкий эттирмелерини ве бу саада умумен режиссёргъа ярдым бермелерини якълар, бу ёл иле актёрларнынъ осювинен бир сырада режиссёрнынъ да осюви ве илерилевине ёл ачар эди.

Баргъан сайын режиссёрлыкъ ве муаллимлик фаалиетини кенишлетип, ниает театр техникумында актёрлыкъ унеринден лекциялар окъуп башлады. Якъбан бутюн бу семерели ишлерини халкъ, укюмет такъдиледи — онъа нам къазангъан артист деген фахрий унван берильди.

Али Теминдарнынъ озъ халкъынынъ театр санъаты саасында якъбан буюк ишлери, къыскъа олса да, парлакъ аяты, эр бир яш санъатчы ичюн сукъланыладжакъ бир нумюнедир.

Ватанпервер санъаткяр театр алеминде он дёрт йыллыкъ гъает къыскъа бир девирни акс этти, лякин онынъ эр бир кунюни тувгъан медениетине, санъатнынъ энъ алий алгъышчысы ве иджаткяры олгъан халкъкъа багъышлады. Яш мутехассыс театр санъатынынъ терен инджеликлери ве назик сырларынынъ дерьясына энди далгъан, онынъ узакъ уфукъларына эль узата башлагъанда — отуз беш яшында олгъанда, баскъынджы фашист айдутларынынъ йигирминджи асыр джеллятларынынъ къанлы панджаларындан гестапо бастыргъында эляк олды. О сонъ нефесине къадар тувгъан Ватангъа, халкъ ве партиягъа садыкъ эди, коммунизм гъаелери ашкъына ватанперверлик боюн-борджыны эда этив эснасында фашист баскъынджыларына къаршы куреш ёлунда эляк олды.

ОЛАР АРТИСТ ЭДИЛЕР

Али Теминдарнынъ театр санасындаки фаалиети гъает яш чагъында башланды... О, даа он беш, он алты яшларында экенде озюнинъ севимли оджасы Къуртумер Небиев иле багъланды, илеридеки оладжакъ театр санъатындаки талийини онъа ишанды... Бу себепле гъает къыскадан олса да, бу оджа акъкъында бираз изаат лязимдир.

Къуртумер Небиев 1916 сенеси Къарасувбазарда гимназияны битирген сонъ, озюнинъ яш — зиялы кучюне хызмет тапалмай ёлларгъа реван олды, ниает Керчь шеэринде дуракъ тапаракъ, онынъ тозлу джадделерининъ тозуны чангъытты. Баягъы хорлукъ-заметлер юргини сыкъкъан сонъ, тесадуфий таныш олгъан зат, Мурадасыл Шерфединовнынъ ярдымынен (Мурадасыл — мерхум композиторымыз Яя Шерфединовнынъ догъмуш агъасы эди) — Керчь тютюн фабрикасынынъ шорбаджысы, о девирде мешур миллионер, Месаксуди-

Биял Париков «Арзы кыз» спектаклинде Арифчик ролюнде.

ге шахсий серкятипликке къабул олгъан эди... Бу ёлнен Небиев даимий керчьли олып къалды. Агъыр сенелер, айлар девамында Керчь татар зиялыларынынъ фаалиетиндеки сюслик, озъ халкъыны медений-ярыкъландырувдан четлешип талдада яткъан зиялыларнынъ вазитинден сыкълетлене, утана эди... Ниает Кърым ырымадасында Советлер темель тикип, арадан бир къач сенелер кечер-кечмез, амелий ишке тедарикленди.

1924 сенеси Керчь район иджадий комитетине реис оларакъ тайинленген эски досту, о да къарасувлы — Керчь мемуриетининъ башында пейда олувы, шеэр зиялыларыны арекетке кетирди, чюнки медениет саасына тюшкен серпинтини ис эттилер. Куньлернинъ бирин-

дѣ, Небиев реиснен корюшип, Керчте татар клубы тешкиль этюв ве онынъ базасында татар театр коллективини де мейдангъа кетирювнинъ тешеббюсчи группасыны даа да зияде меракъландырув макъсадынен, олардан бирини реиснинъ субетине алып бара эди... Иште бу тешеббюсчилерден бири Небиевнинъ гъает севимли талѣбеси истидатлы Али Теминдар да озюнинъ 15—16 яшлар чагъында олувына бакъмай, зиялыларгъа къошулып, о субетлерге бара, актив тешеббюс къостере эди... Небиев амелий арекетини озюнинъ еди сенеден зияде хызмет эткен тютюн фабрикасы ишчилери коллективининъ активлеринен башлады. О, бу ердеки ишчи яшларнынъ чокъусыны биле, оларнен шахсен таныш эди. Бу коллективнинъ арасындаки Али деген аммал йигитни цех ишчилери «артист» — деп шакъалаша эдилер. Чюнки о акъыкъатен де гъает истидатлы, халкътан чыкъкъан догъма артист эди. Бинъ тюрюю «шейтанлыкъларнынъ» устасы эди. Небиев озюнинъ талѣбеси — севимли шегиртининъ, театр севдасы экенини яхшы билгенинен амелий ишлерине ярдымджи этти.

К. С. Станиславский: «Театр тешкиль этмек ичюн, эвеля пек актив тешеббюсчилер группасыны вуджуткъа кетирмек керек, чюнки бусыз театр мейдангъа келалмаз», — деген эди. Али Теминдар тешеббюсчилер группасында Небиевден сонъ экинджи шахыс олды. Керчь татар авескъярлар театрининъ темель ташыны къойгъанлардан бири эди.

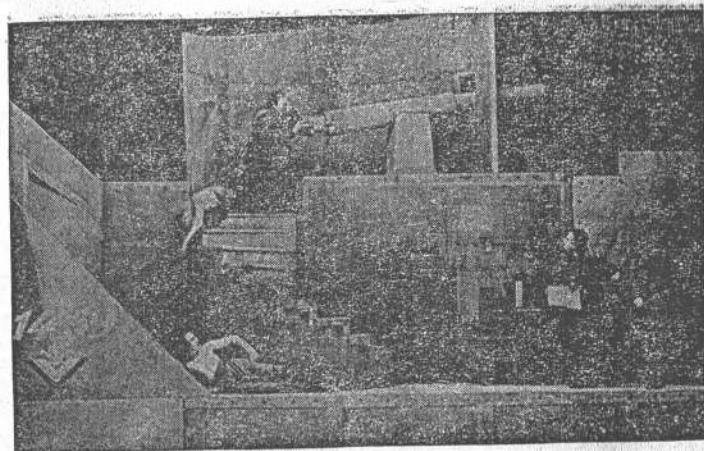
1928 сенеси театр студия тешкилятландырувнынъ серпентисинден, газетада илян этильген бильдирувден Али де къозгъалды.

Студиянынъ ятакъханесинде кучюк бир одачыкъкъа Алинен мени ерлештирдилер, бойледже, дост-аркъадаш олдыкъ. Бири-биримизге озъ аятымыз ве шахсий меракъларымыз, къайсы муитте тербиеленип буюгенимиз акъкъында икѣе эте эдик... Алининъ къыскъаджа ве агъыр омюри бойле эди:

Алты-еди яшларына кирер-кирмез, бербер бабасы Теминдардан оксюз къалгъан Али бир тилим отъмек тапмакъ ичюн курешти. Бир кунъ анасы:

— Огълум, сен энди балабан йигит олдынъ, баарь кельсе едиге киреджексинъ, шеэрден якъын бир койде бабанънынъ акърабалары — байлар бар, сени оларгъа алып барайым, бельки бир къысметинъ чыкъар, — деди.

Эртеси куню ана-бала ёлгъа чыкътылар, ялынаякъ-

Вс. Ивановнынъ «14-69 ыхырлы поезд» пьесасынынъ 3-пердесинден бир корюшш. Роллерде: Д... етере, Мустафаев, Ниметулла.

ларынен ёлнынъ тозуны чангъгытып, арадеттен дудакълары чатлагъан алда, бай акърабанынъ эвине кельгенде кунъ къавушып, къаш къарара башлагъан эди. Бираздан сонъ ятмакъ тедариги башлана, бай акъраба ыргъатыны чагъырып азбарда, аяткъапынынъ къаршысында тургъан маджаргъа бир-эки къучакъ тобан ташламасыны эмир эте.

— Мусафирлерге бир панава бер, сефанен къокъулы тазе тобан устюнде орьтюнип юкъласынлар, лакъырдыны исе сонъ бакъармыз, саба ола — хайыр ола! — дей.

Ана-бала ятып, панаваны устьлерине чекелер. Байнынъ ыргъаты оларнынъ башы уджуна бир къучакъ тазе пичен ташлап, эки атны пиченге багълай... Ёл ёргъунлыгъындан сонъки татлы юкъу Аличикни озъ къучагъына сыкъа. О, хурулдап башлай. Арадан бир саат кечер-кечмез, ири тамчылы — сийрек яз ягъмурчыгъы сепелеп башлай. Ана панаваны огълунен озюнинъ башына чеке, ягъмур тамчыларынынъ «тикиртикир» этип панавагъа тюшкенлери, атларнынъ «гъырчгъырч» этип пичен чайнагъанлары ве тазе пиченинъ кескин къокъусы анада назик ислер уянта, хаялларгъа далып бираз агълап да ала, чокъ кечмеден ана да юкъугъа кете...

Аличик энди чалыша, о байгъа ыргъат юререк, бо-

Кърым Девлет татар театрининъ бир группа артистлери Багъчасарай районында гастрольде булунгъан вакъты.

стан къаравулы ола, бузав бакъа, арман вакъытында арманташкъа екильген атларны минип айдай, богъаз токълугъына чалыша. Керчъте Совет акимieti тикленген ильк сенелерде тютюн фабрикасында ишчи оларакъ чалышкъан ана, ишинден учъ кунъ мулет алып, койге кете. Аличикни шеэрге алып келе. Оны да озю чалыш-

къан фабрикагъа ишке ерлештире... Али еди йыллыкъ татар мектебине окъумагъа да кире. О вакъыт Али он эки-он учъ яшларында эди. Эм чалышып, эм де окъу-макъ гъает агъыр, лякин Али тырышты, окъувыны де-вам этти. Буны сезген фабрика мемурieti пек яш олгъа-ны ичюн оны иштен бошатты, окъувына ярдым эттилер, дёртюнджи сыныфкъа къадар окъувнен мешгъуль олды. Лякин сенелер кечип, Али он беш-он алты яшларына киргенде анасынынъ бойнуна тюшкен агъырлыкънынъ ярысыны озъ узерине алмакъ макъсадынен кунъдюзлери окъуды, геджелери учюнджи сменагъа ишке къатнады. Тютюн фабрикасында аммалыкъ этти. Бу сенелер Али-нинъ аят ве дюньягъа бакъышыны бутюнлей денъиш-тирди; окъув, иш, эвге берильген вазифелерден боша-гъан саатлеринде аркъадашларынен шеэр зиялы авескъярлары саналаштыргъан спектакллернинъ энъ ак-тив иштиракчиси олды...

Ниает театр студиясы ве Москвадаки Луначарский адына театр институтынынъ режиссёрлыкъ факульте-тиндеки талембелик ве театрынъ буюк санасындаки ар-тистлик, оны иджадий тирнек деръясына гъаркъ этти. Студентлик ве сана амелияты онынъ аятий ве иджа-дияттаки ишлерини ашкъар этти, сенелер бою теренде гизленип яткъан парлакъ истидатыны юзьге чыкъарды. Фридрих Шиллернинъ «Айдулар» спектаклинде Мак-симильян Фон Моор образыны о дередже кучлю ярат-ты ки, огълу Франц Фон Моор (арт. Халид Гюрджи) онынъ аятына къаст этеяткъаныны о дередже активкий ачып ташлады ки, темаша залындаки сейирджилер Али-нинъ титреген, гуръ ай-зарыны ве арекетлериндеки фаджиалы олюмининъ тесирине даяналмайып козьаш-ларыны акъыза эдилер. Кене Фридрих Шиллернинъ «Хасислик ве севги» эсериндеки президент, В. Шек-спирнинъ «Гамлет» эсериндеки Къырал Клавдий, «Отел-ло» эсериндеки Брабанцио, У. Ипчининъ «Шайн Гирей-хан» эсеринде граф Панин, С. Джетеренинъ «Эки къардаш»ында Кемал, А. Ширванзаденинъ «Намус» эсеринде Сумбат ве даа бир чокъ муреккеп образларны яратты...

Али Теминдар режиссёрлыкъта да буюк меарет косьтерди. Ю. Болат ве И. Бахшышнынъ «Арзы къыз» эсерини, Раим Тынчеровнынъ «Алтайскийлер» пьесасы-ны, Узеир Гаджибековнынъ «О олмаса бу олсун» ко-медиясыны, Мирза Фатали Ахундовнынъ «Аджы Къа-ра» сатирик комедиясыны, кене Ю. Болатнынъ «Той

девам эте» (Кърым варианты) эсерини буюк мувафакъиетле саналаштырды...

Мувафакъиетке алып кельген ёл пек энишли-ёктушлы ола, мувафакъиет къолайлыкъле асыл олмай, тирнекли эмек, бир чокъ юкбусыз геджелер, базада нсе къайгы-къасевет, атта козьяшлары биле талап эте. Онынъ семерели фаалиети мунасиб танылды. Онъа республикада нам къазанган артист унваны берильди. Яш иджаткяр, театр санъатынынъ инджеликлери ве назик сырларынынъ дерьясына энди далганда, узакъ уфукъларгъа эль узата башлагъанда, баскынджы айдутлар, йигирминджи асыр башкесер джеллятларынынъ къанлы панджаларындан гестапо бастыргында джанаварларджа эзиеденерек — душман элинден эляк олды. О, сонъки нефесине къадар тувган топрагына ве халкъына садыкъ эди. Ойле де къалды... Ватанперверлик борджуны эда этерек, баскынджыларгъа къаршы куреште озь ана топрагында эляк олды... Бизим достумыз — семетдешимиз Али — ким олгъаныны, озь тувган Ватанына, халкъына мунасебетини ашкяране беян этип кетти.

* * *

— Достчийим, яз, Сеит-Биял Сеит-Халиль огълу... Бир кошечийине «Сеит-Биял Уста», деп тюртип къой!

— Ярамаз!.. Весикъаларынъны столгъа ташла! Бой-постунъны сонъ косьтерирсинъ.

— Не дединъ? Насыл вейискъа?!

— Вейискъа дегиль «весикъа», яни «документ» — бильгинъе даир шеадетнаме, догъган еринъден, сени бу ерге окъумагъа ёллагъан акъайлардан ёлланма бир де метрика — олгъаны-оладжагъы шу.

— Бир араба кягъыт!.. Чокъ языкъ ки, бир кягъытым биле ёкъ. Учъ яшымдан эзберлеп алган эки-учъ сёзюм бар: Адым — Сеит-Биял, бабамнынъ ады — Сеит-Халиль, догъган коюм — Теберти, малюматым — кой мектебининъ дёртюнджи сыныфы. Оледжек еримни Акъмесджит этмек фикирим бар...

— Лафазан экенсинъ, «достчийим!»

— Оладжакъ акъикъий лафазанлыкъ, кадачийим, илериде. Бу ялынъыз авансы.

— Къыскъасы, мен айткъан «документлерни» та-къыштырмасанъ, табанларынынъ ялтырат!..

Бу сёзлерге Сеит-Биял о дередже къызды ки, атта багъырып башлады.

— Кадачийим, къувалаяткъан йигитинъ, бутюн Багъчасарай эснафлары арасында — «уста Сеит-Биял», деп нам чыкъарган озь халкъынынъ илериде оладжакъ «мешур» артисти — уста Сеит-Биял — буны эзберлеп ал!

Бу дава, къомшу залда биллиард ойнамакъта олган мешур артист Эмир-Амет Парыковнынъ къулагъына чалынды. Гъает таныш сес ким экен, деп, бу одагъа киргенде догъмуш къардашы Сеит-Биялны эследи де:

— А... а... хораз! Хош кельдинъ, кекирегинъ къызарган, биревлер берчинъе бастымы?

— Оля... а...н! ... Агъачийим, ал анаву козь ильдириклеринъи, озюне бенъземейсинъ, зорнен таныдым.

— Къана, анълатчы, нени давалашасынъ? Неге хоразландынъ?!

— Мешур артист Эмир Парыковнынъ догъмуш къардашы уста Сеит-Биялгъа «табанынынъ ялтырат» дедилер, бир араба кягъыт талап этелер.

— Анълашылды, къарнынъ ачтыр.

— Ёкъ, дюн акъшам беш чиберекини буклеп тойгандже ашагъан эдим.

— Бу да анълашылды... Айды, кий плащынъны да, ашханеге барайыкъ.

— Мен плащ севмейим, бойле енгиль-епелек яхшы ола, энъ муими, биревлер плащымны хырсызламасын деген къасевет акъылынъа биле кельмей...

Эмир-Амет шакъылдап кульди де:

— Ана бу даа яхшы анълашылды! — деди.

Сеит-Биялнынъ театр санъатындаки фаалиети бойле къыскъа бир кулюнчли алнен башланган эди.

Парык Сеит-Халиль агъанынъ огъулары акъкъында язгъанымызда «Учъ йигит баба къазанындан къашы-къларыны узип озь отъмеклерининъ къайда олгъаныны къыдырмагъа атландылар», — деген эдик, иште олардан экинджи си мына бу, «Сеит-Биял уста» эди.

Не ичюн «Сеит-Биял уста», койден чыкъкъан уста-мы? — дерсиз. Ёкъ, агъасынынъ артындан кетип, Сеит-Биял да Багъчасарайгъа барды. О, озюне бир дуракъ темеллештиргендже ашчылар, булгъача-янтыкчылар, чиберекилерге шегирт олды... Ниает, темелли бир зе-наатнынъ башыны тешмек ичюн, хамутчы, сандыкчы, налбанд, чыгырыкчы, къалайджы, бешикчи, эгерджи,

атта кьалпакчы эснафларгъа шегиртлик этти, лякин ич биринде эки-учь айдан зияде темель тикмеди. Багъчасарай эснафлары шакъа лагъабынен адыны «уста Сеит-Биял» кьойдылар. Бойлеликле, арадан эки-учь сене кечип кетти... Агъасы Эмир-Аметнинъ Акъмесджите мешур артист олгъаныны адамлардан эшитип, 1928-де:

— Мен не вакъыткъа къадар Багъчасарай янтыкъ базарынынъ «артисти» олып юреджегим, Акъмесджитке барып озюм де «мешур» артист олайымчы, — деди.

* * *

Къабул комиссиясынынъ къапысыны аралыкъ этип, ири къара козлюкли бир таз баш, къабулханедеки гурюльтили эалиге бир назар ташлады да:

— Сеит-Халилов! — деп багъырды.

Къабул комиссиясына Сеит-Биялны чагъырдылар... Киргенинен чыкъкъаны он беш дакъкъа олды. О, студиягъа студент, театрге статист къабул олунды.

— Студияда дерслер башланаджакъ куню, муаллимнинъ аудиториягъа кирмесине он дакъкъа къалгъанда, сыныф башы ёкълама япты, джедвельнинъ башындаки биринджи фамилияны:

— Парыков Биял! — деп багъырды. Кимсе джевап бермеди. О, Сеит-Биялгъа назар ташлап: — Не индейсинъ? — дегенде, Сеит-Биял тааджипленип:

— Бу меним фамилияммы, зевкълы я?! — деп эпимизни кульдирди. Ниает дерслер башланды. Профессор Осман Акъчокъракълынынъ «Хариджи яшайыш тарихи» лекциясы, академик Никон Николаевич Болдыревнинъ «Къадимий Рим ве Къадимий Юнан» тарихы дерслеринде Биял мытлакъа юкълап къала эди. Осман оджа шакъанен Биялгъа:

— Саба шерифлер хайыр олсун, къафа таста бир шейлер ерлештирип олдынъмы? — суалине, Биял да шакъанен бизлерни косътерип:

— Булар бир шейлер анълагъандырлар умидиндем мангъа да анълатырлар — деп, бутюн аудиторияны кульдюре эди.

Лякин бутюн режиссёрлар, хусусан режиссёр Омар Галимович Девишев Биялнынъ истидатыны пек метинлей, оны кыйметли джеваир киби сакълай ве озюнинъ эр янъы спектакллеринде Биялны мытлакъа эпизод — комедия ролуне тайинлей эди.

Студиянынъ ильмий мудири Омар Девишев Биялны Махинур Ишниязованынъ шефлигине берди. Бойледже айлар кечти, кунъ-кунъден лекциялар агъырлашты, чюнки окъув программамыз Москвадаки театр институтынынъ окъув праграммасына келиштирилген эди, Махинур комсомол борджуны — бу шефликни намуснен эда этти. Озю айткъаны киби, бу кийик кертме кутюгини эренделеди, сындырды, ахыр-сонъу джюлялады. Биял биринджи семестр имтианыны «къанаатлендириджи» ишаретнен теслим этти.

1920-30 сенелери театр мевсиминде эпизод роллерге тайинленген беш студентнинъ бири Биял эди... Светлана Левитинанынъ «Укум» эсеринде эки анъкъав солдат роллерини агъа-къардаш эки комик Парыковларгъа бердилер, бу солдатлар Петроградны терк этип, къачкъан безз гвардия аскерлеринден, Петроград сокъакъларындан адашып къалгъан ким «къызыл», ким «акълардан» олгъаныны анъламагъан койлю адамлары. Спектакльнинъ бир корюнишинде 12 дакъкъалыкъ эпизодны меаретнен алып бара эдилер. Бу эпизод девамьнда темаша залындаки адамларнынъ кулькюси далгъалангъан денъизни анъдыра эди... Хусусан Кулик адлы солдат (кучюк Парыков) комиссарнынъ къадыны — Лёляны шпионлыкъта шекленерек, онъа нисбетен шубесини экинджи солдаткъа бильдиргенде, темаша залы еринден тепренген киби ола эди.

Студиянынъ та учюнджи курсына къадар, кучюк эпизодик комедия роллери Биялнынъ «къысмети» олды. Ниает 1931—1932 театр мевсиминде Омар Девишев, италия классик комедиографы Карло Гольдонининъ «Эки эфендининъ хызметчиси» комедиясыны саналаштырув тедариги корюлгенде, баш роль — Труффальдино образыны ким иджра этеджек суали ортагъа ташланды. Коллективнинъ мешур комиги Эмир Парыковнынъ бою — эки метр он сантиметр, эки эфендини иджра этеджек Сервер Джетере ве Ибраим Халилевлер, орта бойлу, демек бу ал сана колоритини боза. Бойлеликле, режиссёрнынъ теклифинен Биял Парыковнынъ биринджи буюк ролю оларакъ Труффальдинода оны сынап коръмек къарарлаштырылды... Стол этрафында отурып роллерни тешкерюв репетицияларында репетициянынъ биринджи фазасында: «Труффальдино ролюни Гольдонн Биял ичюн язгъан экен!» деген фикирлер таркъалып кетти. Премьеранынъ учюнджи куню газеталардан биринде басылгъан рецензияда автор Биялны сыналгъан

профессионаллар атта мешурлар сырасына кышып язды.

Билял «Арзы кызы» эсеринде Арифчик ролю, «Эки эфендининъ хызметчиси»нде — Труффальдино, Джон Флетчернинъ «Испаньёл папазы»нда Дон Диего, Шекспирнинъ «Гамлет»инде — Озрик, Шиллернинъ «Айдулар»ында — Патер ролю ве даа чокътан-чокъ буюк ролер иджра этти.

Татарстан драматургларындан бирининъ эсеринде (афу сорайым — пьесанынъ ады ве онынъ авторы акъылмдан чыккъан) Билялнынъ иджадий характерине келишкен йырлары бар эди — олар:

«О якъкъа да джувурдым,
Бу якъкъа да джувурдым,
Эки тавукъ кетирдим,
Бирини басып ольдюрдим».
Кене бир йыры:
Тирати, тирати,
Бир киевге бер аты,
Бир киевге бермесенъ,
Бир кызы алда бер аты!» — эди.

Бу йырдан сонъ, театр техникумынынъ кызылары, Билялнынъ адыны «Тирати» кыйдылар... Бойлеликле о, акъикъатен де «уста Билял» олып чыккыты...

Омюрде Билял тамам Насреддин оджа эди. Онынъ «сергузештлиери» пек чокъ ола эди.

Темирчи коюнден кельген бир студентимиз, пек яхшы кемане чала эди, кеманесини даима кырмызы явлукъкъа сарып юре, кеманесине футляр алмакъ истегеи олгъаныны, лякин парасы олмагъаныны айтып — шикъетлене бере эди. Бир кунъ Билял онъа:

— Эй, уста, сызлай бергендже, сат кеманенъни де, ал футляр, — деген эди...

Тувакъ коюнде гастрольде олгъанымызда яш бир кой муаллими Билялгъа япышып алгъан, артындан къалмай юре. Билял гримлене яткъанда:

— Агъа, къокъулы мислеринъден бирини бер, мен де сачларыма силейим! — деп аскъылай бере, Билял сакъал-мыйыкъ япыштыргъан канифоль клейининъ **шишечиги**ни косьтерип:

— Менде бундан башкъасы ёкъ, буны исе сачкъа якъмакъ олмай, — десе де, о йигитчик авучына клей толдуруп сачларына якъа, ярым саат кечер-кечмез,

Мерьем Ибраимова К. Гальдонининъ «Къалабалыкъ» пьесасында Белиза ролюнде.

йигитнинъ сачлары башынынъ тепесине топланаракъ, кийиз къалпакъ киби къатып къала, эвине барып сачларыны сабунлап ювса да, вазиеи денъишмеген экен. Келип Билялгъа: — «Агъа, буны горъ, не япайым?» — деген экен, Билял гримджи устадан кескин макъас алып, йигитнинъ сачларыны кый кырккъан киби, мердивенлеп кырккып ала...

Кене гастроль вакъыты эди, Акъярдан Ялтагъа кочеткъанда — Байдар къапысы ресторанынынъ огюнде машинаны токътатып, уйлелик емекке кирдик, Билялнынъ парасы биткен экен, къарны сонъ дередже ач, кимседен борджгъа пара истемей, ялынъыз сана ишчилеринден бир кыйыш тотлу мых истеп ала. Ресторангъа кирип бир адамнен къавиль ойнай. Билял онъа:

— Достум, бир отургъанда къач чиберек ашар-сынъ? — деп сорай. О адам:

— Он чиберек ашарым, — деген экен.

— Бала экенсинъ, мен къыркъ чиберек ашайым, — дей.

— Обур экенсинъ, инанмайым! Ашап олмазсынъ.

— Ашап косътерир эдим, парам ёкъ, атта устюне эки стакан пиво да ичерим, инанмасанъ ал да сейир бакъ! — дей.

— Алырым, лякин ашасанъ парасыны беририм, ашап оламасанъ, къалгъан чибереклер меним, парасыны исе сен тёлерсинъ, — дей. Билял тырышып-зорланып он беш чиберек ашагъан сонъ нефеси богъазыны сыкъа, бир стакан пиво да ичкен сонъ яры эсини джойгъан вазиетте, яваш джебиндеки тотлу мыхны чыкъарып, чибереклерден, бирининъ ичине тыкъа ве чиберекнинъ мых олгъан еринден тишлеп:

— Вай, бу ерде мени ольдюреджек олалар, — деп, агъызындаки мыхны чыкъарып адамларгъа косътере, ашчыны къабаатлап, чиберек сымарлагъан адамнынъ адресини алып:

— Мен бу рестораннынъ адамларынъен судлашмакъ истейим, сен шаатым олурсынъ, — деп ресторандан чыкъаракъ машинагъа мине. Ялтагъа келип тюшкенимиз киби, о ерде бизни беклеген театр кассири пара берди. Билял тез почтагъа чапып, байдарлы адамнынъ чиберек ве пиво акъчасыны ёллады.

Билялнынъ пиво «чизгиси» даа бар эди. О озю акъкъында:

«Бодененинъ эви ёкъ, къайда барса сыйы ёкъ» деп, айта эди... О, даима темелли дурагъы олмагъан «кочебе» эди. Студиянынъ ятакъханесинде темелли кровати олса да, о кровать даима бош тура эди. Бираз вакъыт Кантарная сокъагъында квартирада яшаса, бир я да эки ай кечер-кечмез о ерден Караимская сокъагъына коче, о ерде де кыскъа бир девир яшап, ондан да коче, кыскъасы, «профессионал кочебе» эди.

Кунълернинъ биринде «Билял нишанлангъан — дюльбер, акъыллы, окъумушлы Садие деген кызынынъ разылыгъыны алгъан» — деген лаф таркъады... Арадан бир сене кечер-кечмез, биринджи огълу дюньягъа кельди. Адыны Ульвий кыйды. Экинджи сене бир огъул даа коръди — онынъ ады Хозе олды...

Достлар муитини гъает севген Билял, бу джыйындарны да сезилирли дереджеде кыскъартты. Бойле

олса да, отуз яшларына аякъ баскъан бу йигитнинъ табиаты мешур артистлик девири башлагъанына бакъмай, мытлакъа он беш яшындаки генчлерге ошай эди... О, экинджи къатнынъ басамакъларындан, башкъа адамлар киби, юрип дегиль де, басамакъларнынъ къоркъулыгъына отуруп — йылышып-тайып тюше эди...

1933 сенесининъ сонъларында, кене бойле кунълернинъ биринде, басамакъларнынъ къоркъулыгъына отуруп тайып тюшюв эснасында, экинджи къаттан ашагъы йыккылып, цемент полгъа башы устюне тюшти, къафа тасынынъ тёлесини парчалап къафа кемиги мийине кирип яраланды... Достлары деръал хастаханеге алып барсалар да, чареси олмады, хастаханеде вефат этти...

ХАЛКЪ ИЧЮН

Ягъмур эки кунъ сакинден сепелеп ягъды, учюнджи куню танъда челекледи, атта йылдырым ойнады, кок гудюрдеди. Уйледен сонъ аванынъ чырайы бираз кулюмсиреди, лякин сокъакълар бою акъкъан номай сув, ишке ашыккъан адамларнынъ арекетине мани олды. Трамвай ёллары сув тюбюнде къалгъан, вагонлар сакътлыкънен, пек акътырын юрелер... Театрге етип кельгендже, янты потюклерим сувгъа шишти, чарыкъ киби олдылар. Вестибюльге киргеним киби, о якъкъа-бу якъкъа ееджанлы юрьген Умер Ипчиге козюм тюшти. Устюндеки кок япынджасынынъ омузлары сылакъ, кольмегининъ якъасы чезик, галстук такъмагъан, чызмалары сылакъ. Селямлашып, эль тутушкъанда, Умер агъанынъ эли къалтырагъаныны сездим.

— Хайыр ола, Умер агъа?!

— Хайырсыз хаберлер бар, къардашым. Достунъ Исмаиль Абдураимовны аджеле ярдым машинасы алып кетти. Мийини сувукъландыргъан, гедже козьлери сокъурлангъан. Сагълыкъ-сакълав халкъ комиссары Ребия Бекировагъа телефон эттим. Дигер бир беля даа... гедже Анафи Барамыковнынъ дамы акъкъан, таваны оюлып кеткен. Танъда чапып кельди.

Бу сёзлернинъ менде насыл теэссурад догъургъаныны анъламакъ макъсадынен о, козьлериме тикилип бакъты, не дейджемимни бильмедим.

— Анафининъ таваныны тюзетмек мумкюн, лякин Исмаильнинъ козьлерини... бильмейим. Бу, артист ичюн, эльбетте, буюк фаджиа.

— Тек артист ичюн дегиль. Ребия Бекирова оны профессор незаретине алдыраджакъ олды, лякин экимлер мени пек уютсизлендирдилер.

О терен кокюс кечирди, кююн джебинден кягытчык чыкырып, манъа берди.

— Бу кягытчыкъта адлары язылы адамларны гедже саат он бир бучукъта меним кабинетиме чагыр, — деди о. — Гедже саат он экиде обкомгъа бармакъ керекмиз.

— Бу не? Шакъамы? Керчекми? Саба барылса, омаймы?

— Телефон этип Чагъарнынъ ярдымджысындан сорадым, Алушта районы койлеринде кулаklar къашанаяткъан экенлер. Билял Чагъар Алуштадан телефон этип: «Гедже саат он бирге этип барырым, театр ёлбашчыларыны гедже саат он экиге чагыр» деген. Озю исе аджеле Ускутке кеткен.

1930 сенеси июнь айында театр студиясында имтианлар башлады. Студия ачылгъанда къабул этилген 35—40 студенттен, битириув имтианларыны мувафакъиетнен берип, диплом алгъан 21 студент олды. Олар профессиональ артистлер намыны алдылар. Бу иш партия ве укюмет тарихий къарарларынынъ омюрге кечирлюви саесинде олды.

Тюневин партия область комитетинде булунгъан театр реберлери бугунъ саба бутюн иш планларыны денъиштирип, иджадий коллективни экиге больди, эки одада бирден репетициялар башланылды. Артистлер группасынынъ бириси февкзульаде гастрольге азырлыкъ иши гъает муреккеп олгъанына бакъмадан, азырлыкъ ичюн беш кунъ муддет берильди. Алушта ве Судакъ районларында сынфий душман пек алджырайгъан, о районларнынъ койлеринде тешвикъат ишлерини олдыкъча кучълештирмек керек.

Акъикъатен, Айсerez, Ускут, Арпат, Ворон, Шелен, Къапысхор ве башкъа койлернинъ кулаklары фукъаре ве орта аллы койлюлерни, алдав ве къоркъутув ёлунен, колхоз тешкилине къаршы аракетке котергенлер. Пек джанлы суретте башлангъан колхоз кюруджылыкъ сонъ вакъытларда явашлагъан. Бу койлерге обком векиллери оларакъ язджылар, муаллимлер, месуль хадимлер ёлланылгъан, энди невбет санъат адамларына кельген. Бу койлернинъ ич биринде махсус клуб ичюн япылгъан биналар ёкъ эди. Шай олса да, эр кунъ спек

такълер косьтерильмек керек. «Бу сынфий куреш девиринде, мевсюмнинъ, шараитнынъ яхшылыкъы ве яманлыкъы соралмай... иш япылмакъ керек» дедилер манъа.

Койлердеки гастроль репертуарына Джафер Джебарлынынъ эки эсери кирсетильди. Бири — «Яшар» ве дигери — «Севиль». «Яшар» эсеринде колхоз кюруджылыкъы ве кулаklаргъа къаршы куреш тасвир этиле, «Севиль»де шаркъ къадыны ве къызларынынъ азатлыкъы, оларны джемаат ишлерине, истисалгъа, кой ходжалыгъына, илим ве фен сааларына джелъп меселеси котериле. Учюнджи эсер исе Абдулла Лятифзаде-нинъ «Омюр баари» деген эсери олып, онда Керчь районы койлерининъ биринде колхоз тешкили ве бунъа кулаklарнынъ къаршылыкъы, оларнынъ душманджа аракетлери косьтериле.

Театрде азырлыкъ битти. Гастрольге чыкмакъ ичюн машиналар келип янаштылар. Темашалар биринджида Ускут коюнде косьтерильмек кереклиги айтылды.

Эки саат ёл юрьген машиналар, Къарасувны кечкен сонъ, бир койнинъ янында токътады, айдавджынынъ янында отургъан артистка, ёл четиндеки адамларгъа мураджаат этип:

— Эмджелер, бу насыл кой? — деп сорады.

— Янсала... — дедилер эки койлю бир агъыздан. — Сизлер артистлерсинъизми?

— Эбет.

— Хош сефагъа кельдинъиз! Риджа этемиз, тюшюнъиз! Сана азыр. Бу гедже бизим мусафиримиз оладжакъсынъыз.

Бизлернен берабер баргъан обком векили олардан:

— Кимлерсинъиз? — деп сорады.

— Къарасув райкомынынъ векиллеримиз, — деп джевап берди бириси. — Бу Исмаиль Зекки, мен Идрис Исмаиловым. «Артистлер бугунъ Янсалада къалып, джемааткъа спектакль косьтерсинлер!» деген косьтериш бар.

— Ёкъ, достлар, — деди обком векили, — биз джиддий вазифе иле Ускутке кетемиз. Бу койде къалмагъа вакъытымыз ёкъ.

Учъ векиль давалашып тургъан арада яваш-яваш топлана берген кой джемааты машиналарны сарып алды.

— Риджа этемиз, бизим джемаатнынъ хатирини къыйманъыз, — дедилер.

Эппи лакъырдылардан сөнъ, мёсёлә алы олды, къалмагъа разылыкъ берилди. Кой комсомоллары къарын-джалар киби япырылып, машиналарны бошатып, эшьяларны санагъа ташыдылар. Райком векиллеринден бири бизге сананы косътерди. Буюктен-буюк тютюн аранынынъ бир четине брезент чекилип, сана къурулгъан. «Залда отургъычлар ёкъ, ерге буюк брезентлер тёшегенлер, темашаджылар ерде отурадjakълар. Койге къаранлыкъ тюше башлагъанда, темашаджылар кийинип-къушанып, топ-топ олып, дервизагъа кельген киби, огъ сыралардан ер алмагъа ашыкъалар. Тезден къапылар ачылды, он беш дакъикъада буюк аран рыкъма-рыкъ толды. Артистлер, ерде отурып, гримлендилер. Ярым саат кечер-кечмез араннынъ ичи ойле къызды ки, амам киби олды. Нефес алманынъ чареси ёкъ. Аркъаларымыздан тер чыбыра, устюмиздеки урбалар шырсув олдылар. «Севиль» пьесасы ойнала, Абдул-Али бей ролюни иджра эткен Эмирамет Парыковнынъ эр айткъан сёзю кулыкю ве эль чырпмалары иле кече, Баба-киши ролюни ойнагъан Халид Гюрджи, Ата киши ролюндеки Ибраим Халилев къызыштылар, озь роллерини халкъ арасында иджра эте башладылар. Адамларнен шакъалашып, оларны кульдирелер.

Темаша биткенде амамдан чыкъкъан киби къызарып, терге пиштик. Гедже маалинде ёлгъа чыкъмагъа сакъындыкъ, биревлер сувукълансалар, илеридеки ишиниз зарар кореджек. Артистлерни койлюлер эвлерине мусафирликке давет эттилер, обком векили рухсет этмедди, кулаklar ве оларнынъ унсурлары раат отурмайлар, эр тесадуфтен айдаланып, озь къара ишлерини япалар. Векиль: «Хавфлы тюш корьгенджек, уяныкъ яткъанымыз яхшы. Мектепке барып, ралелер устюнде бир чырым алырмыз» — деди.

Елда ишиткен сёзлеримиз эпимизде менфий тесир къалдыргъанындан, Ускутке якъынладыкъча, асабийлене, ара-сыра этрафкъа бакъына, недендир чекинемиз. Уйле авгъанда кокни къуршун тюр булутлар къаплады, лякин сувукъ ёкъ. Ускутке якъынлагъан сайын ава къызгъан киби кельди, сагъ тарафкъа бурулып, эки тарафы юзюмлик, энъишли-ёкъушлы ёл бою койге кирдик, колхоз идареси огюнде токътадыкъ. Обкомнынъ эки векили: шаирлер Абдурем Алтанълы ве Ыргъат Къадыр бизлерни къаршылап алдылар. Экисининъ де

аякътарында чызмалар, сакъаллары осюк, аркъаларында памукълы-сырлы ыркъа, экиси бирден эеджанле:

— Къайда къалдынъыз, дюнь саат учьлерде бунда олмакъ керек эдинъиз! Не олды?! — дедилер.

— Янсалада геджеледик, джемааткъа спектакль косътердик.

— Тюшюнъиз, бираз раатланынъыз!

Ыргъат Къадыр кой комсомол ячейкасы азаларыны топлады, эр бир комсомолгъа бир артист къошып, бизлерни кой ичине таркъатты. Комсомол йигит ве биз, эв-эвден юрюп, колхоз къурумы акъкъындаки kitapчыкъны окъуй, койлюлерге анълатамыз, кимер ерлерде пьесалардан монолог, яхут меракълы шиирлер окъуймыз, йырламагъа билгенлер йырлайлар. Куннинъ ярысынадже колхоз акъкъында тешвикъат яптыкъ. Мектепке къайтып кельгенде учь векильнинъ давасыны эшиттик. Иш шойле ки, комсомоллар кой джамисини клуб эткенлер, кой авескярлары анда концерт япып, джемаатны чагъыргъанда, клубкъа чевирилген джамиге кирмеймиз дей экенлер. Концертке ялынъыз бала-чала топланып, зий-чув ола экенлер.

— Спектакльни джамиден япылгъан клубда косътермейджекмиз, Девлет драма театри бу ерге балачагъаны эглендирмек ичюн кельмедди, — деди обкомнынъ бир векили. — Колхоз къурумы огърунда тешвикъат ичюн кельди.

— Темашаны ачыкъ авада отькермек керек... — деди обкомнынъ экинджи векили.

— Сентябрыннъ акъырында азбарда спектакль ойналырмы?! Темашаджылар сувукъта эки саат насыл отурырлар?

— Сентябрь дей берменъиз! — деди учюнджи векиль. Ускутнинъ джографий шараити гузель, къыбла икълими, кой денъиз четинде. Мында сентябрь сувукълыкъ этмей. Сананы азбаргъа къурмакъ керек...

Ниает, сана тышарыда къурулды, этрафына он эки фенер асылды, куньдюз эвлерине барып, тешвикъат эткен джемаатымыз — шимди темашаджыларымыз, спектакльге меракънен топланды, сананынъ къаршысында отлар устюне отурдылар. Бала-чагъа этрафтаки тереклернинъ тёпелеринде къарылгъачлар киби тизильдилер, бир чокълары эвлеринден курсюлер кетирип, устлерине отурдылар. Джемаат ерлешкенинен «Яшар» темашасы башлады. Санадаки иштиракчилер, — колхозджылар ве

кулаклар олып, экиге болюндилер, бу эки кысым адам-лар арасында «кескин сынфий куреш» кете. Санадаки вакъна деръал темашаджыларгъа тесир этти, темашаджылар да эки группагъа болюндилер. Эксерият санадаки «колхозджы» артистлерни такъдирлей, азлыкъ, кулак баллары ве кулакларгъа меиль берген унсурлар, санадаки «кулак» артистлерни кърчалай, эр эки тарафта — санада ве темашаджыларда — фааль курешни темсиль этиджи гъаевий чатышма кете. Темаша экин-джи перденинъ ярысына къадар эль чырпмалар ве алгъышларнен кечти. Бир маальде темашаджылар арасындан кимдир: «Урр! Уррр!» — деп кычырды. Озен беттен санагъа ягъгъан юмрукъ киби ташлар бир да-къкъада он эки фенерни чиль-парча эттилер. Бир таш Эмир-Амет Парыковнынъ аркъасына тюшти.

Колхоз реиси комсомолларгъа аджеле суретте эв-лериндеки лампаларны джыйып кетирмекни эмир этти. Комсомоллар лампаларны джыйып кетирип якътылар. Ондан сонъ эки адам ав тюфеклеринен сананынъ эки якъында, темашаджылар бетке бакъып, турдылар, ди-герлер таш аткъанларны кетип кыдырдылар.

Театр бу койде учъ-кунъ булунды. Кунъдюзлери эв-лерде юрип, колхоз ичюн тешвикъат япамыз, акъшам-лары спектакллер косътеремиз. Экинджи ве уцюнджи кунълер, биринджи кунъге нисбетен, гузелдже кечти-лер, биз атта бир чокъ кишилернен достлаштыкъ, шу учъ кунъде юзге якъын орта аллы койлю колхозгъа кирмек ичюн ариза бердилер. Ниает, сагълыкълашув вакъыты кельди, койнинъ яшлары-кызылары топланып, бизни озгъармагъа кельдилер. Бу саатлар оюн, кулькю, шенълик ичинде бир байрам киби кечтилер. Адамлар Ускут тюркюси «Шинанай»-ны йырлады ве ойнадылар, биз де оларгъа кюшулдықъ.

Коюмизе театр гельди,
Шинанай, балам, шинанай!
Чокъ гульдюрди, эглендирди,
Шинанай, балам, шинанай!
Ахдени, балам, вахдени, балам,
Шинанай, балам, шинанай!

Сагълыкълаштыкъ, кызыларымыз колхоз кызылары-нен кыучакълашты, опюшти, шакълалашып кулюштилер. Колхоз идаресн бизлерни учъ огюз араба устюне (бизни

кетирген машиналар кери къайтып кеткен эдилер) оту-ртып, Арпат коюне алып кетти.

Койге кирген вакъытымызда этрафымызны бала-чагъа сарып алды, дамлар тѣлесинде къадын-кызылар толдылар. Сувы буз киби салкъын, шырылдап акъкъан кой чешмесининъ янында токътадықъ. Этрафы юксек дагълар ве къаяларнен сарылы буюк дере, эвлер къа-рылгъач ювалары киби, кырларда, бири — дигерининъ устюне къруулгъан. Алининъ дамы, Велининъ азбары олгъан. Этраф манзараны меракънен сейир эттик. Чеш-менинъ буллюр сувына юзлеримизни ювдықъ, тезден бизни клубкъа чагъырдылар. Арпат коюнде обком ве-кили Билял Чешмеджи эди. О, кеч къалгъанымызгъа раатсызланып отура экен, бизимнен корюшти, койдеки вазиятни анълатты. Бираз вакъыт даа кечти, энъ юксек дамларнынъ бири устюнде кой деллялы пейда олды. О, омузына асылы давулны бир талай къатты-къатты чокъ-марлагъан сонъ, кычыра башлады.

— Эй! Джумаят! Ахмеджидтен артистлер джилъди, тиятир оладжах! Ишиттим-ишитмедим димениз! Иши-денлер ишитмейенлере дениз! Араларында пельванлар вармыш, хама ютип, атеш чыкъарырлармыш! Дишле-риле ат налыны сындырымыш! Эй, джумаят, хлуба гелиниз!

Бизим иле кельген векиль деллялыннъ бу сѣзлерине ачувланды, биз исе хошланып кулюштик.

— Артистлерни чар-чапик тешвикъат ишлерине такъсим этмек керек, — деди векиль.

Колхоз реиси бу фикирге итираз этти.

— Бу койде, Ускуттеки вакъиалар олмады, кулак-лар ачыкъ курешке кечмедилер, лякин олар ве кулак унсурлары индемежден озъ хасисликлерини япмакъта-лар. Шу себептен, артистлерни геджелемек ичюн кой-люлернинъ эвлерине таркъатайыкъ, мусафирлер сыфа-тында оларнен достлашыр, керек тешвикъатны япар-лар, — деди реис.

Эали иштен саат докъузда бошады, темаша саат онда башлады. Бу койде, Ускуттеки вазиятнинъ акиси сезильди, джами бинасындаки клубкъа бала-чагъаны кюймадылар, ялынъыз буюклер кирди, залны деръал толдырдылар, ине ташламагъа ер къалмады. Обком-нынъ эки векили сананынъ огюне чыккып, колхознынъ адий эmekдар койлю ичюн насыл файдалы экени акъ-кында ярымшар саат нуткъ сѣйледилер.

Мында Абдулла Лятифзаденинъ «Омюр баари» пье-

сасы косьтерильди. Биринджи корюнишни темашаджылар гъает сакин, сабырлы къабул эттилер, экинджи корюниште «кулакларнынъ мезарлыкътаки топлашувы» корюнгени киби, залда: «Урр! У-у-у!» садалары къопты. Керчек, фенерлер парланылмады, санагъа таш ягъмады, амма дёрт артистни къурбан этеяздыкъ. Дёрт-беш къырджыман койлю ювурып санагъа чыкътылар, козьлери парылдай, эллери къалтырай... эллериндеки къалын таякъларынен, кулак роллериндеки артистлерге уджюм эттилер, артистлер санадан къачып кеттилер, обкомнынъ эки векили ве колхоз реиси санагъа чыкып койлюлерни санадан ерге тюшюрдилер. Койлюлер санагъа кулакларны котеклемек ичюн чыкъкъанлар.

Адамлар тынчлангъан сонъ темаша девам этти.

ДЖОШҚЪУН ОБРАЗЛАР

1928—1929 сенелери Симферопольдеки театр мевсимине Къазандан Алиаскар Камал адындаки татар академик театрининъ баш режиссёры Умер Галимович Девишев давет этильди. О, кельген кунюнде бизим театр студиясыны техникумгъа чевирюв гъаесини котерди ве бу гъаенинъ эдасы ичюн дёрт сене гъайрет этти, лякин макъсадына ирип оламады. Онынъ тешеббюсини якълагъан олмады. Студия 1930-31 сенелери театр мевсимине къадар яшамады. Студиянынъ директоры вазифесине тиль ве эдебият муаллими Эннан Мустафаев тайин этильген сонъ, ишлерде акъикъий денъишмелер юзь берди. Буны сезген Умер Девишев, Эннангъа муим ярдымлар косьтерди. Мустафаевнинъ тешеббюси ве гъайрети реаль нетиджелер берди.

1933 сенеси, яни студиянынъ учюнджи группасындан башлап, студия техникумгъа чевирильди. Бу вазиятни бирден денъиштирди. Шу сене откерильген къабул имтианлары гъает джиддий олды. Техникумгъа кирмек ичюн кельген къыркътан зияде яшлар арасында ялынъыз алты къыз бар эди: Айше Диттанова, Меръем Ибраимова, Фатма Аметова, Риан Арифова, Земине Къуртсеитова, Эдие Мамбетова. Эркеклерден: Абдураман Джелилев, Ибраим Ибраимов, Меджит Асанов, Абдураман Османов, Усеин Ибраимов, Эмин Эюпов, Усеин Бекиров, Мензаде ве башкъалар. Эннан Мустафаев директор, У. Девишев окъув ишлери мудири вазифелеринде тешкилятий ве окъув ишлери тедбирлерини къа-

Фатма Аметова.

вийлештирген сонъ муаллимлер эркъаны да текмилленди. Осман Окъчокътракълы — этнография, Асан Рефатов — музыка билими, Умер Аджи-Асан — кърымтатар эдебияты, У. Девишев — актёрлыкъ унери, Екатерина Бабкова — балет, Эннан Мустафаев — эстетика, Пётр Александрович Полевой — актёр этикасы, Пётр Евграфович Соколов грим усталыгъы, шаир Осман Амит — бедий окъув, Зиядин Джавтобели ичтимаият дерслери берювге джелъп этильдилер. Техникум актёрлыкъ, музыка ве балет киби учъ болюктен ибарет эди. Янъы къабул этильген студентлер де, биринджи группа киби, эм окъуды, эм де театрде актёрлыкъ амелияты кечтилер. Энъ агъыр фааль иджадий хызмет къызларгъа юкленильди, чюнки о девирде театрде къадын-къызлардан актрисалар гъает аз эди. Бу яш къызлар о вакъытларда намлы актрисаларымызнен ян-янаша, мусавий укъукъ иле меркезий роллерни иджра эттилер. Тез вакъыт ичинде эр бир яш актрисанынъ озъ темашаджылары

пейда олды, бу ал яш актрисаларнынъ яратыджылыкъ итибарыле чабик осьмелерине ярдым этти. Бойлеликле, олар та 1936 сенесине къадар фааль яратыджылыкъле мешгъуль оларакъ, ниаат, 1936 сенеси техникумны битирип, дипломлы профессиональ артистлер сафына кечтилер.

Мерьем Ибраимова 1936 сенеси итальян комедиографы Карло Гоццининъ «Шах къызы Турандот» эсеринде Адельма образыны яратты. Бу роль онынъ диплом иши олды. Театрнинъ эсас репертуарындаки Георгий Мдиванинъ «Альказар» эсеринде Хозе, Константин Тренёвнынъ «Любовь Яровая» пьесасында Панова, Беняшнынъ «Багъчасарай чешмеси»нде Мария, Карло Гольдонининъ «Къалабалыкъ» эсеринде Белиза ве дигер спектаклдерде бир сыра муим роллерни буюк меаретле иджра этти. Мерьем озюнинъ яраткъан эр бир янъы образында вира осьти, юксельди. Онъа «Любовь Яровая» спектаклинде Панова ролю берильди. Зенгин къорантада тербиеленген, задекян сыныфына менсюп, гимназияны битирип, бал-маскарадларда, оюн салонларында яш офицерлер муитинде эркеленген Панова образы яш актриса ичюн о дередже агъыр, муреккеп эди ки, эсли санъат усталары роль такъсими вакъытында шубелендилер, «образны яратып олурмы экен?» — деп тюшюнджеге далдылар, лякин биринджи генераль репетициядан сонъ, эр кесте фикир денъишти, Мерьем бу рольни мувафакъиетли ойнайджакъына эмин олдылар. Премьерадан сонъ: «Аферин, Мерьем! Акъикый Панованы яратты!» деген сёзлер бутюн театр хадимлерининъ фикри олды.

Фатма Аметова. О, 1936 сенеси Симферопольде театр техникумны битирген сонъ, драма театрндеки иджадий хызметинде озюни юксеъ къабилетли санъаткар оларакъ тасдикълады. Энъ меракълысы шунда ки, адий аятта юваш, тербиели, тертипли, индемез, чокъ лакъырды этмеген бу къыз, сахнагъа чыкъкъан вакъытта яратыджылыкъ джеэтинден бутюнлей денъише, озне ич де бенъземеген, спектакльде иджра этеяткъан образына кирип кеткен, тамамиле башкъа шахскъа дёне эди. Бу актриса ичюн эр шейден муим истидаттыр. «Арзы къыз» спектаклини сахнагъа къойгъан Али Теминдаров иле олгъан бир субетимизни хатырлайым. Мен о вакъытта труппа башлыгъы вазифесинде эдим. Режиссёрлар эксернетле, озьлерининъ сахнагъа къояджакъ эсерлерининъ роллерини такъсим вакъытында менимнен фи-

Фатма Аметова «Арзы къыз» пьесасында Айшечик ролюнде.

кирлеше тургъанлар. Бир дефа Теминдаровнен арамызда шойле субет олгъан эди.

— Фатма Аметова назик къыз. Драматургнынъ пьесада тасвир эткен Айшечигининъ озю. Лякин къоркъам, Айшенинъ образыны сахнада яратып олурмы экен?! — деди Теминдаров.

— Яратып олур, образгъа да кирер, — дедим мен, — о зийрек, сахнада арекетчен, тили темиз, теляффузы айдын... Фикиримдже, Айше ролуне мунасиб!

— Айше ролуне учъ ракъип бар. Учю де кучьлю артисткалар, — деди Теминдаров. О, азачыкъ кулюм-сиреди, сонъра юмукъча кельген тар аралыкъ козьлерини насылдыр, юксек бир нокътагъа догърултып, чокъ тюшюнип турды.

— Чекинме! Бир сынап бакъ! Бу роль онъа пек мунасиб. Санъа акъикый Айшечик керек олса, бу рольни мытлакъа Фатмагъа бер! — дедим.

Айше Диттанова

— Фатма даа насыл образлар яратты? — деп сорады Теминдаров менден, гуя Аметованы бильмеген адам эди.

— «Турандот»та — Скерина, «Намус»та Сусаннанын яшлыгы, Г. Мдиванинин «Альказар»ында — Марианнаны, Узеир Хаджибековнын «Аршин мал алан» эсеринде — Телли ве Асие роллерини мувафакьнетле иджра этти.

Фатмадан беклегенимиз мусбет нетиджелер там манасы иле тасдиklandы. Ялы бою койлеринин биринде, тойларда — джыйындарда Арифчикке козь атыд, озюни онъа мытлакъа бегендиртмек ниетинен, он алтыон еди яшларындаки кызынын акъикый образыны яратты. Фатма булардан башкъа бир сыра роллерде ве эпизодларда озюнинъ санъаткъа истидадыны исбат этти.

Риан Арифованынъ энъ буюк иджадий мувафакьнети «Арзы кызы» спектаклинде Арзы образыны яратувда корюнди. Бу юксек музыкаль истидат талап эткен, джиддий образ эди. Сонъра Узеир Хаджибековнынъ «О олмаса, бу олсун» эсериндеки Гульназы ве башкъа спектаклдерде бир сыра муим роллерни юксек бедий усталыкъ иле иджра этти. Умумен Риан гъает истидатлы кызы олып чыкты. О, музыкада пек малюматлы, лакъырдысы ширин аэнкли, дюльбер сопрано сесли актриса санамызыны яраштыра эди.

Адамнынъ театр санъатына келювинде бир себеп, бир ёл ола. Айше Диттанова ана-бабадан оксюз къалгъанда даа акъыл-балигъ дегиль, гъает яш эди. Аптеси Зера онъа оксюзлигини сездирмеди, аналыкъ япты. Буюк аптеси Айшени фармацевтика техникумына ерлештирсе де, о, техникумнынъ дерслеринден къачып, Севастополь сокъагындаки алтынды эвге, театр студиясы талбелерининъ репетицияларына келе, оларны саатларнен сейир эте, динълей. Озю де санъат адамы олмагъа къарар бере. Айшенинъ артистликке олгъан селикъасы аптелерини асабилендире, лякин Зера аптеси оны о вакъыттаки театр директоры Абдуреим Алтанлынынъ узурьна алып бара, кызынынъ театр студиясына къабул олунмасыны риджа эте.

Айше пек атик, козю ачыкъ, зийрек эди. Техникум студентлери арасында озюни пек тез танытты. Оннынъ диплом иши — «Шах кызы Турандот» эсериндеки баш роль Турандот образыны санада яратув олды. Айше бу рольни спектакльде мувафакьнетле иджра этти. Сонъра Диттанова буюк санагъа адымлады. Онъа Ширванзаденинъ «Намус» пьесасындаки баш къараманлардан бирининъ яшлыгы (эпизодик) ролюни бердилер. Бу кучюк рольни Айше муим усталыкънен иджра этти. Ондан сонъра Айше бир сыра месюлиетли роллер ойнады. Карло Гольдонининъ «Меракълъы адисе» спектаклинде Михаенко ролюни иджра этти.

Техникум битирип, театрге кельген яш актёрларны иджадий ишле меракъландырмакъ ниети иле, оларны эсли, теджрибели артистлерге дублёр тайин этюв усулы къулланылды. Айше Диттанова «Мудхиш муакеме» спектаклинде Зинаида Николаевна ве «Беш буляк»та Зебиханум ролюни иджра ичюн юксек теджрибели актриса Нурие Джетереге, Шалва Дадиянининъ «Сокъур чалгъыджы» пьесасында Надя образыны яратувда Саре Байкинагъа дублёр тайин этильди. Айше яратыджы-

Абдураман Джелилов. У. «Гаджибековнынъ «Мешедиабад» пьесасында Аскер ролюнде.

лыкъ мешгъулиетинде эсди мутехассыс усталардан ярдым истей, озюнинъ актёрлыкъ къабилиетини тез юксельтмеге тырыша эди. Буюк актёрлар Халид Гюрджи, Махинур Ишниязова, рус актрисалары — Корнелия Николаевна Рутковская, Александра Федоровна Переговец — Айшенинъ даимий медеткярлары эдилер.

Ниает, ойле олды ки, «Багъчасарай чешмеси» спектаклининъ энъ муим къадын ролю Заремагъа, Нурие Джетере иле дублёр тайин олунды. Айше бу рольни там манасы иле профессиональ дереджеде яратты, бутюн иджадий коллективнинъ ве темашаджыларнынъ алгъышыны къазанды. «Багъчасарай чешмеси» балети эвельде де бар эди, лякин ойле драматик пьеса мемле-

кетимизнинъ ич бир театринде сахнагъа къоюлмагъан эди. О сенед Москвада олгъан театр яшлары конференциясынынъ бедий къысымы репертуарына бу эсер де кирсетилгени ичюн, Москвадан махсус комиссия келип, спектакльни корьди, таълиль этти, Зарема ролюндеки Айшеге айрыджа дикъкъат этти, чюнки театрининъ бутюн яшлары адындан о Зарема ролюни Москванынъ талапкяр темашаджыларына косътереджек эди. Комиссия бу спектакльни Москванынъ энъ мутебер театрлерининъ спектакллеринен тенъештирген сонъ, бир сёзсиз къабул этип, конференциянынъ бедий къысымы репертуарыны тасдикълады.

Театрлер генчлиги конференциясы Москвада бутюниттифакъ театр джемиети бинасынынъ темаша залында олды. Конференциянынъ бедий къысымында «Багъчасарай чешмеси» спектаклининъ дёртюнджи левхасы косътерильди. Диттанованынъ мувафакъиети бутюн уютлерни ашты. Эльчырпмалардан темаша залы инъледди. Мешур рус режиссёры Заводский ве метинли балерина Лепешинская сана аркъасына кирип, Айшени хайырладылар, онъа чечеклер такъдим эттилер.

Айше Диттанова 1945—1951 сенелеринде Ленинабаддаки рус драма театринде чалышты, бу театрде Фридрих Шиллернинъ «Хасислик ве севги» эсериндеки Леди Мильфорд, А. Сафроновнынъ «Москвалыларнынъ табияты» темашасында баш роль Гранева, «Сонъки асабалыкъ» спектаклинде Мэри, А. Островскийнинъ «Пардош ичюн эр шей байрам дегиль» спектаклинде Анфиса образларыны яратты. Бу роллерни иджра саесинде озюни Ленинабад темашаджыларына тез вакъыт ичинде танытты.

Юкъарыда адлары анъылгъан къызлар иле берабер театр техникумынынъ мезкюр курсыны битирген эркек яш актёрлар эркъаны он учь кишиден ибарет олса да, тезден бу мыкъдар секизге тюшти, лякин буларнынъ арасында исселерине тюшкен роллерни профессиональ юксекликте иджра эте бильгенлер ялынъыз учь киши олды. Олар Ибраим Ибраимов, Абдураман Джелилев, Меджит Асанов эдилер. Къалгъан беш эркек тек эпизодик роллерде ве кутьлевий сахналарда иштирак эттилер. Бу вазияет ичюн, эльбетте, оларны къабаатламакъ истемеймиз, чюнки сахна талап эткен истидат оларда да ёкъ дегиль эди. Лякин санъат ойле шей ки, иджадий хадимлернинъ иссесине, онынъ табиятына, истегине келишик роль тюшмегендже, о озь истидадыны

текмилъ косьтерип оламай. Иште, бу артистлернинъ талийи де ойле олды. Базылары озъ вазиятлерини анълап, техникумны ве буюк сахнаны терк эттилер. Олар Абдураман Османов ве Мензаде эдилер. Озьлерининъ азчокъ санъат истидатларыны косьтерип, театрде эппиш нетиджеси косьтерген яш эркек артистлер акъкъында кыска изаат берювни мунасиб корем.

Ибраим Ибраимов Ширванзаденинъ «Намус» пьесасында эсас къараман Сейраннынъ яшлыгыны чеберликнен иджра этти. Карло Гольдонининъ «Яланджы» эсерининъ баш къараманы Леллио образыны юксек усталыкънен яратты ки, онынъле бир темашада ойнагъан Розаура — Нурие Джетере, Беатриче — Айше Дитанова озъ меслекдашы Ибраимден гъает мемнюн къалдылар. Чюнки партнёрыннъ усталыгъы, сенинъ иджра этеткъан ролюннинъ даа яхшы олып чыкъмасына ярдым эте.

Леллио ролю Ибраимни бахтлы этти. Бугунъки киби хатиримде, артистлер ве языджылардан Халид Шеитов, Амди Алим, Раим Тынчеров, Мамут Дигагъ ве эки рессам мевджут бир достане меджлисте Билял Парыков (театрининъ мешъур комиги эди) режиссёр Умер Девишев иле давалашты. «Мени иджадий усталыкъ джеэтинден юксек дереджеге котерген, озюмдеки комедия истидадыдыр. Режиссёрларнынъ бу иште асыл да ролю олмады!» — деди Билял. Девишев исе: «Сенинъ комедиядаки истидадыннынъ сезгенлер режиссёрлардыр», — деди ве бу фикирни тасдикъламакъ ичюн Билялгъа Леллио ролюни берди. Пьеса иле таныш олгъан Билял:

— Бу комедия ролю дегиль, сиз буну мени мувафакъиетсизликке огъратмакъ ичюн бересинъиз! — деди, рольден ред этти.

Бу вазияттен файдалангъан Девишев, озъ фикирини исбат ичюн Леллио ролюни, даа техникумны битирмеген Ибраимовгъа берди... «Акъайлар котегинде къардашлар сачлары юлкыла!» дегенлери киби, бу ал Ибраимовны агъыр вазиятте къалдырды, чюнки роль онъа буюк дава нетиджесинде тийди. Ибраимов геджелери юкъламады, тюшюнди, къасветленди, роль узеринде буюк себатле ишледи, сонъра рольни ойле яхшы иджра этти ки, театрде эр кесни айретте къалдырды. Ойле этип Ибраим метинли иджраджылар сафына кечти.

Абдураман Джелилев орта мектепте окъугъанда, талелелер театри тешкиль этювде баш тешеббюсчи олып, умумен, театр севдасы экен. Лякин бир акъшам Кефеде

гастрольде булунгъан театримизнинъ «Уджюм» спектаклини корьгенде, тенефюс вакъытында сахна аркъасына кирип, артистлерден Симферопольде театр техникумы барлыгъыны сорап-билип, Кефеде банк хадимлери мектебинде окъувны быракъты ве 1933 сенис техникум талелеси олды.

Абдураман Джелилев узун бойлу, кенъ омузлы, ачыкъ черели йигит эди. Онынъ тышкъы корюниши деръал режиссёр Девишевиннъ назар дикъкъатыны джелъп этти. Техникумнынъ биринджи курс талелеси Абдураман Джелилевке бир къач этаплы спектаклдерден баш роллер берильди. Н. Погодиннинъ «Аристократлар»ында — аювджы чингене, Г. Мдиванининъ «Альказар»ында — Сантьяго, Мольернинъ «Зораки табиб»инде — Леандр, У. Хаджибековнынъ «Мешедиабад»ында — Аскер, Шалва Дадиянининъ «Учкъундан...» эсеринде Чхейдзе киби бир чокъ роллери мувафакъиетле иджра этти. «Янъы дюнья» ве «Яш къувет» газеталарында басылгъан рецензияларда Абдураман акъкъында эйи фикирлер язылгъан эди. «Учкъундан...» спектаклини къабул эткен Москва комиссиясы эрканындаки мешъур рус тенкъидчиси Михаил Таль, комиссиянынъ назар дикъкъатыны айрыджа Чхейдзе образына джелъп этерек, Абдураманнынъ иджрасыны макътады.

Меджит Асанов докъуз йыллыкъ татар мектебинде окъугъанда татар эдебияты, татар театр санъаты хусусында чокъ тюшюне. О девирде истидатлы яш шаирлер Решид Мурад, Меннан Джаманакълы ве дигерлернен дост олмакъле оларны севе, оларнынъ мувафакъиетлерининъ садыкъ дуаджысы эди. Иште, бу девирде докъуз йыллыкъ мектебининъ драма авескярлары коллективине реберлик эткен артист Эмирамет Парыков, Меджиттеки театр авеслигини ве онынъ истидадынны сезип, онъа театр студиясына кирмекни теклиф эте, керек ярдымларны косьтере. Меджит 1936 сенеси дипломлы артист олды. Онынъ диплом иши Карло Гоццининъ «Шах къызы Турандот» спектаклиндеки Тарталья ролю эди. Бу роль оны кениш санъат зияларына чыкъарды. Буюк санадаки биринджи иджадий мувафакъиети Джон Флетчернинъ «Испаньёл папазы» (Амди Алимнинъ терджимеси) спектаклиндеки Хаким ролюнен исбат этильди. Ондан сонъра эр отъкен айда ве йылда Меджит котериле берди. Котерилиш ёлу пек энъишли, ёкъушлы олды. Онынъ аятында юкъусыз отъкен геджелер, гъайрет талап эткен къыйын кунълер, хаяллы юксеклик-

Нурие Джетере.

лер ве алчакълыкълар — эписи олды. К. Тренёвнынъ «Любовь Яровая» эсеринде комиссар Кошкиннынъ ярдымджысы, комиссар Мазухин, Н. Погодиннынъ «Аристократлар» эсеринде лагерь коменданты, Бенъяшнынъ «Багъчасарай чешмеси»нде Полон эльчиси, М. Горькийнынъ «Сонъкилер»инде Пётр... Меджит бу образларны яратты, санада ойнады. Меджит «Сынъырда» спектаклинде меним дублёрым олды, биз онынъле сынъыр кечиджи джасус образыны невбетнен иджра эттик. В. Шекспирнинъ «Он экинджи гедже» спектаклинде Нурие Джетере иле Меджит «эгизлер» роллерини иджра эттилер.

Мен театримизнинъ техникумыны битирип, театр санасында ишлеп, буюк бедий теджрибе эльде эткен ве эмекдар халкъ темашаджыларына буюк хызмет

косьтёрген совет дёвири артистлерининъ уёунджи несили хусусында икье эттим.

Театрнинъ бедий ребери вахтанговджы Умер Галимович Девишев 1937 сенеси театрден кеткен сонъ баш режиссёр вазифесине муваккъат оларакъ, гъает истидатлы артист, драматург Сервер Джетере тайин олунды. Актёрларнынъ ве театр реберлерининъ макъсады Джетерени даимий баш режиссёр вазифесине тасдикъ этюв эди, лякин 1937 сенесининъ учъ айы кечер-кечмез Сервер Джетере баш режиссёрлыкъ вазифесинден ред этти, чюнки бу иш онынъ севимли актёрлыкъ фаалиетине кедер кетире эди. О себептен баш режиссёрлыкъ вазифесине Москвадан Евгений Александрович Бегак давет этильди. Бегак бизим театрде бир йыл чалышты. Г. Мдиванининъ «Альказар» эсерини сахнагъа кёйды. Бу эсер о девирде Испанияда юзь берген Франко фашизми иле Испания республикаджылары ве оларгъа ярдымгъа баргъан дигер мемлекетлер интернационалистлери арасындаки дженкни тасвир этмекте эди. Эсер, гъает актуаль олгъанындан темашаджыларда буюк меракъ догъурды. Бу спектакльде театрдеки истидатлы генч актёрлар Испания республикаджы аскерлер ве интернационалистлер образларыны сонъ дередже усталыкънен яраттылар.

О сенеси театрге медений, зиялы эки къадын давет этильди: Эсире Шемъи-заде ве Гульсюм Сейдаметова. Эр экисине де суфлёрлыкъ вазифеси берильди. Олар классика ве земаневий язиджыларнынъ эсерлеринен таныш кишилер. Хусусан, Эсире Шемъи-заде, суфлёрлыкъ вазифесинден башкъа, эдебият ишлери хадими вазифесини де эда эте, артистлерининъ тиль ве эдебияттаки базы хаталарыны тюзетмеге ярдым да эте эди. Эсире зийрек, эдебиятта кемалатлы, аятта исе тербие-тертип нумюнеси эди. Шуннынъ ичюн коллективде итибарлы эди.

1938 сенесининъ майыс айында Къазандаки Алиаскар Камал адындаки татар академик театри режиссёрларынынъ бириси Гумар Гимранович Исмагилов бизге режиссёрлыкъ вазифесине давет этильди. Гумар Исмагилов кельгенинен театрде меракълы яратыджылыкъ девир башланды, иджадий коллектив огюнде итибар къазанмакъ, онынъ ишанчыны эльде этмек макъсадынен, сонъ дередже тырышып ишледи, режиссёрлыкъта ве бедий реберликте юксек усталыгъынен иш коръди. Къазандан озю иле кетирген татар тилиндеки пьесаны санагъа кёйды. Олар Таджи Гизатнынъ «Ташкъын-

лар» ве «Беш буляк» эсёрлери эди. Бу эсёрлер санагъа къоюлмакъ ичюн азырлангъанда, Исмагилов бизим театрде къулланылмагъан репетицияларны «этиюд» усулынен алып барды. Генч актёрларымызгъа роль устюнде профессиональ усулнен чалышувны огретти. Репертуаргъа Максим Горькийнинъ «Сонъкилер» эсерини кирсетти, оны санагъа озю буюк мувафакъиетле къойды. Меръем Ибраимова меркез образлардан бири Варяны ойнады. Исмагилов санагъа Шалва Дадианининъ «Учкъундан...» эсерини де къойды. Бизим театризмизнинъ, умумен, мемлекетимизнинъ бутюн миллий театрлерининъ тарихында, биринджи оларакъ, улу Лениннинъ образы яратылып косътерильди. Буюк теджрибе ве истидат саиби Ибраим Халилев Ленин образыны санада юксек истидат иле косътерди.

Биз театрининъ учюнджи, сонъки несили хусусында сёз юрюттик. «Булар сонъкилер дегиль эдилер, олардан сонъ техникумгъа бир курслыкъ яшлар даа къабул этильген эди» дегенлер тапыладжакъына эминим. Чюнки акъикъатта, ойле олгъан эди. Сеитхалиль Османов, Джумази Трупчы, Сание Налбандова, Рефат Аблаев, Ремзие Бакъгъал, Айше Менаметова, Хатидже Арифоза ве башкъалар бу эсаптан эдилер. Лякин олар, театр техникумыны диплом иле битирип, театр труппасы эркъянында ерлешмедилер. Театр техникумы бутюн реберлери ве студентлери эркъянынен опера театри студиясына кечтилер. Учюнджи, тазе генчлер несили исе театрде теджрибели актёрлар иле берабер яратыджылыкъ ишлерини девам этти.

ИСТИДАТ ВЕ ОМЮР

Нурие Джелилованы—Джетерени РСФСРде нам къазангъан санъат эрбабы Сервер Джетеренинъ акъикъый шегирти десем там манада акълы олурмыз, беллейим. Чюнки Джелилованы Джетере Нурие оларакъ алемге таныткъан Сервер Джетере олды. Сервер озъ такъдирини Нурие иле багълагъан сонъ, онъа ялынъыз омюр аркъадашы дегиль де, иджадий ёлдашы оларакъ бакъты. Бу муим иште о Нуриеге буюк ярдымда булунды.

Асылында Нурие театрге шойле кельген эди. 1929 сени бир группа студия талелелери Севастополь сокъагъындаки ятакъханеде субетлешип отургъанда, кимдир

келип, студиямызгъа дюльберлернинъ-дюльбери эки къыз кельгени акъкъында эеджаннен айтты. Мен бу эки дюльбернен бир кунъ эвельси Карл Маркс сокъагъында яшагъан Эмирсаленинъ (Нуриенинъ эништеси) эвинде таныш олдым. Бири Суваде Эмирова, экинджи Нурие Джелилова экенини деръал анъладым. Акъикъатен де экиси де гъает дюльбер къызлар эдилер.

Исмаил Абдураманов бирден: — «Дюльбер юзюден сув ичильмез, истидат, юрек дуйгъулары насыл экен?» — деп бизни кульдирди...

Ниает, арадан бир-эки кунъ кечкен сонъ къызларнен эпимиз корюштик, таныш олдыкъ. Суваде сонъ дередже киргин, лафазан, дюльбер, вокал сесли, ири къара козьлю къыз эди. Экинджиси Нурие Джелилова исе онынъ акси, агъырмакъ табиятлы, аз лаф эте эди. Айлар бири-бирини озып кечеркен бу эки къызнынъ талийи аль олунды. Суваде Эмирова студияны терк этти, бир учуджыгъа акъайгъа чыкты, Ленинградкъа кетти. Нурие исе озъ агъырмакълыгъы ве утанчакълыгъынен индемей юре берди. Ниает, бизим окъуйджыларымыз, теджрибели артистлеримизнен ян-янаша роллер иджра этип башлады. Нурие де базы бир левхаларда чыкышларда булунды.

Арадан сенелер кечти. Ниает, Нурие де профессиональ сыфатында — театр санъатында озъ ерини алды. Иште бу девирде олар Сервер Джетере иле къоранта тизген эдилер. Тамам бу вакъытларда театрде Ширванзаденинъ «Намус» эсерини саналаштырмакъ иши режиссёр Ибраим Халилевгъа авале олунды. Артистлерге роллер тайинленди. Азырлыкъ ишлери башланды. Сусанбер ролюни иджра этеджек метинли артист Эмине Фейзуллаева учъ репетициягъа кельмеди. Онынъ алындан хабер алмакъ ичюн эвине адам йиберильди. О бир сёзнен, мен хастам, деген. Асылында исе белли режиссёрларнен чалышып, оларнынъ къолунда сонъ дередже муреккеп роллер яраткъан бу артист — яш режиссёр Ибраим Халилев иле чалышып, образ яратмагъа истемеген. Чокъ тюшюнип-ташынулардан ве бири-биримизнен акъыл танышувлардан сонъра «Намус» эсериндеки Сусанбер ролюни ойнамакъ Нуриеге авале олунды. Режиссёрлар коллегиясы бу ишке ойле чокъ буюк умютнен бакъмадылар. Бунъа акс оларакъ Нурие бекленильмеген мусбет нетиджени эльде этти. Газеталарда бу акъта баягъы меракълы материаллар басылды.

Нурие Джетере Карло Гальдонининъ «Яланджы»
эсеринде яраткъан Разаура образы

Бу имкян театримизде бир дегерли истидат даа догъ-
гъаныны косътерди.

1912 сенеси Багъчасарайнынъ Табана мааллесинде
фукъаре къорантасында дюньягъа кельген кърымтатар
къызы театр санасына къавий адымларнен кирип кель-
ди. Бу вакъиагъаджа театрнинъ баш режиссёры Омар
Галимович Девишев Нуриени гъает утанчакъ, «тильсиз
талебе», сая эди. Нуриенинъ бу къазанчы Девишеви
де рухландырды. Шундан сонъ Нуриеге озю саналаш-
тырмакъта олгъан — Лопе де Веганынъ — «Къой чокъ-
рагъы» эсеринден роль берди. Бизлер исе онъа шакъа
этип — «Омар агъа Нурие бу ишни башарып олур экен-

Эдем Ниметулла

ми?» — дедик. О макътанып — «Меним ишанчымны
къазангъан адам ич бир вакъыт шашмаламаз», — деди.

Нурие Хасинта ролюни буюк мувафакъиет иле идж-
ра этти. Идждадий коллектив ве режиссёрлар оннынъ
яхшы образ яратув къабилиетине саип экенине эмин
олдылар. Нурие Джетере илерилер сырасында озюне
лайыкълы ер забт этти. Нетиджеде о бир чокъ классик

ве дигер драматургларнын эсерлеринде биринджи ве гъает муреккеп, месюлиетли роллерни ойнады. Олар А. Ширванзаденин «Намус» пьесасында — Сусанбер, испан классиги Лопе де Веганын «Къой чокърагъы»нда Хасинта, Дж. Джаббарлынын «Севиль» пьесасында Идиллия ханым, М. Горькийнин «Сонъкилер»нде Надежда, кене Лопе де Веганын «Пичен устюндеки копек» эсеринде Диана, В. Шекспирнин «Гамлет»нде — Офелия, «Он экинджи гедже»де — Виола, Ильяс Тарханнын — «Уджюм» пьесасында Зейнеп образларыны мувафакъиетнен яратты. Бу ерде шуны айрыджа айтып кечмек керек ки, Зейнеп образы иле Джетере 1934 сенеси Ташкентте олгъан сеферимизде гъает буюк мувафакъиет эльде этти. О вакъытта «Уджюм» спектаклини сейир эткен белли озбек классик шаири Гъафур Гъулам «Къызыл Узбекистан» газетасында (1934 сенеси июль 8-де) гъает меракълы макъале язып, Нурие Джетеренен экимизнин санадаки ишимизге гъает мусбет къыймет кескен эди.

Ниает, Нурие санада Бенъяшнын «Багъчасарай чешмеси» эсериндеки Зарема образыны яратты. Бу образ ичюн, РСФСРде нам къазангъан санъат эрбабы, режиссёр Славянова Зинаида Михайловна — Нуриеге «Классик сана устасы» деген эди. О девирде газеталардан биринде Я. Мустафаев ве А. Бутоминнин — «Багъчасарай чешмеси» адлы макъалеси басылды. Анда шойле сатырлар бар эди:

«Иджраджылардан Н. Джетерени айрыджа къайд этмек истеймиз. Пушкин Зарема образыны буюк севгинен яратты. Бу образ поэмада лирик образдыр. Артист Нурие Джетере тек озюнин иджраджылыкъ меаретинен дегиль де, далфидан боюнен, дюльберлигинен де рольни мукеммеллештирди. Там манасында оны занымджа Пушкин истегени киби яратты...»

Артист Нурие Джетере 1929 сенеси Кърым Девлет кърымтатар театринде чыракъ ярыгъында башлагъан иджадыны Улу Ватан дженкинедже девам этти. 1944 сенесинден сонъра исе онынънен эбедий сагълыкълашты.

ЭДЕМ УСТА

Догъма истидатлы адам артистликке окъуса, мытлакъа, ич давасыз артист, сана устасы олып етише. Лякин истидатсыз олып да окъуп артистлик даваасыны

котерген «артистен» яхшы сана устасы олмай, десек де янъылмамыз. Бу улу рус крепостной артисти Щепкиннинъ фикиридир.

Кърым Девлет татар театрининъ артисти Эдем Щепкин айткъан артистлерден эди. О, кърымнынъ Куйбышев районындаки Кучюк Сюрен коюнде 1904 сенеси догъды. Бутюн омюрини багъ-багъчаларда, тютюн тарлаларында, геджени куньдюз этип чалышаракъ, еди джандан ибарет аиленинъ къарыныны тойдырмакъ ичюн тырышкъан Ниметулла акъай, озь аилесинден сана устасы, медениет ве санъат устасы чыкъаджагъыны тюшюнде коръсе биле «юкълагъанда усьтюм ачыкъ къалгъан гъалиба, яман тюшь коръдим!» — деп кечи-рер эди.

1911 сенеси омюри зорлукъларнен кечкен Ниметулла акъай вефат эткенде, Эдемнинъ учь аптеси ве эки кучюк огълан къардашлары бар эди. Еди яшындаки Эдем буюк къорантагъа ярдын этмек ичюн, бабасынын омюри комюр олгъан шу багъ-багъчаларгъа, тютюн тарлаларына куньделик ишлерде бель багълап чалышты. Даа бала олса да, дюльбер сесинен койдеки джыйын ве тойларны, тепреч, байрамларны яраштыргъан Эдемге, артист, дей эдилер. Сенелер отъкен сайын яшынен берабер Эдемнинъ сеси де инкишаф этти, гурьделенди, кет-кете Кучюк Сюрендеки йыр ве чалгъы авескярларына къошулып башлады. Бу авеслик онъа кемане чалмакъны да огретти. Кърым ярымадасында дешетли панджасынен инсанларнынъ къыртлагъына япышкъан ачылыкъ башлагъан сенедэ Кучюк Сюренде тешкиятландырылгъан кой кооперативи, энди 17 яшларына аякъ баскъан Эдемни де озь къучагъына алды. Кооперативнинъ адыны «учкъун» къойдылар. Эдем де буюклер сырасында озюне ляйыкълы ерни алды. Койде еяне йырджы ве кеманеджи Эдемге арада-торада «Эдем уста» дедилер. Эдемден сонъки эки огълан къардашлары 13—15 яшларына кирип, олар да аилеге бир шейлер кетирип башладылар. Эдем койнинъ актив комсомолы оларакъ, джемаат ишлерине баш къошып башлады... Актив йигит-къызларны озь этрафына топлап, байрам ве сейранларда концертлер бере ве яшлар джыйынлары тешкиятландыра эди.

Эдем ичюн гъает къуванчлы куньлерининъ биринде 1928 сенесинде «Янъы дюнья» газетасында Кърым Девлет татар театри янында театр-студиясы тешкиль этилеткъаны акъкъында илян басылды. Койде догъгъан

«Мстор» пьесасындаки фабрика къаравулы Асан
эмдже ролонде артист Эдем Ниметулла.

кооператив ве кой генчлиги арасында актив джемаат ишлерини сонъ дередже бегенип, джан-гонъюльден бу ишлерге сарылгъан Эдем «Янъы дюнъя» газетасындаки илянны окъугъаны киби анда кетмек истеди.

1929 сенеси имтианлардан мувафакъиетнен отъкен Эдем, мешур санъат, эдебиат, тарих ве музыка мутехас-сылары намлы муаллимлер Акъчокъракълы, Умер Ад-жиасан, Умер Ипчи, Усейн Боданинский, Асан Рефатов киби алимлернинъ лекцияларыны динъледи, сана уста-лары, о девирнинъ нам къазангъан артистлерининъ ре-петицияларына къатнады. 1931 сенеси элине имтиазлы дипломны алды.

1933 сенеси театримиз труппасы эркъанына Акъмес-джит авескъяларындан чыкъкъан, гъает истидатлы эки

Анифе Чолакъова

артист — Юра Леви ве Анифе Чолакъова да къабул этильдилер. Эдем Ниметулла эпизодик роллернинъ уста-сы Анифе Рафаиловна Чолакъованы бегенди, экиси аиле къурдылар.

Эпизодик рольни — яни он беш сатырлыкъ текстни эзберлемек не къадар къолай олса, о образны яратмакъ о къадар зор, муреккептир. Темашаджылар тарафындан севилип анъылгъан эпизод усталары театрде пек сийрек

олалар. Бойле артистлёр рѣжиссёрнынъ энъ севген артистлеринден эсапланалар. Чюнки о артист халкъ саналарында озь эпизодик образы иле кутълевий саналарыны яраштыралар. Иште, Анифе Чолакъова бойле уста иджаткяр эди.

Бойлеликнен, Эдем озюнинъ фаалиети девамында 50-ге якъын образны яратты. О, Ильяс Тарханнынъ «Уджум» ве «Москва айта» эсерлериндеки эсас роллерни, Ж. Б. Молернинъ «Мещаннынъ дворянлыгъы» эсеринде фельсефе муаллими ролюни, Карло Гоццининъ «Шах кызы Турандот» эсеринде Бригелла образыны, Юсуф Болат ве Ильяс Бахшышларнынъ «Арзы кыыз» эсеринде эки ролъ — Чобан Умер ве Ашыкъ роллерини, «Гамлет» те Эмир Парыковнен дублёрлыкъта Палоний ролюни ве даа онларджа меркез образларны яратты.

Фашист оккупантлары Ватанымызны озь чызмалары алтында таптагъан сенелерде, Эдем гъает муреккеп ве хавфлы аят кечирди. Акъмесджитте арекет эткен Абдулла Дагъджынынъ гизли тешкилятында актив иштирак этти. Театрдеки гардеробчы къадынларнен тиль тапып, спектакль бакъмакъ ичюн театрге кельген немсе фашист аскерлерининъ шинеллерининъ къоюн джеллерине совет листовкаларыны къоя ве башкъа разведка ишлеринде иштирак эте эди.

* * *

Оккупациядан сонъ Эдемнинъ оккупация девиринде якъан джесюрликлери назар итибаргъа алынды. Багъчасарай район партия комитети ве Багъчасарай шеэр иджра комитети, Эдемге Багъчасарайда шеэр театри тешкиль этмекни авале этти.

Мерхумнынъ архив весикъалары сакълангъан чантасындан 1944 сенеси апрель 22 куню 15 номерли весикъа иле «Багъчасарай шеэр иджра комитети Эдем Ниметулла аркъадашны Акъмесджит санъат ишлери комитетине — Багъчасарайда шеэр театри тешкилятландырув мунасибетиле ёллай» — деп язылгъан весикъа тапылды.

Эдем бу весикъа иле Акъмесджитке барып, мезкур театрни тизюв ишлерини текмиллеерек, санъат ишлери комитети тарафындан шу театрге директор ве баш режиссёр таинленгенине аит экинджи бир весикъаны алып Багъчасарайгъа къайта... 1944 сенеси апрель 25-лерде Багъчасарайда шеэр театри Эдемнинъ реберлигинде

Анифе Чолакъова Лопе де Веганынъ «Къой чокъ-рагъы» эсериндеки Крестьянка ролюнде.

чалышып башлай. Бир сыра концертлер бере. Лякин 1944 сенесининъ майыс 18-инде о да озь тувгъан топрагъындан сюрдюн олунды.

Эдем Ниметулла сюрдюнликте бу саада чалышмады. Лякин даима бу арзу ве истекнен яшады. О, яхшы кечманеджи ве гузель сесли йырджы эди. Башта Ташкент токъумаджылыкъ комбинатында электромеханик ярдымджысы оларакъ чалышты, сонъра исе еди адамдан ибарет музыкаджылар группасыны мейдангъа кетирди, кърымтатар тойларыны чалып башлады. Чокъ кечмеден Эдем устанынъ чалгъыджылар группасы бутюн

Аблямит Умеров

Озбекстанда яшагъан къримтатарлар арасында нам къазанды. Атта бу чалгъыджылар группасы Къазакъстанда, Таджикстанда, Къыргъызстанда яшагъан къримтатарларнынъ тойларына да давет этиле башлады. Бу мувафакъиетнинъ сыры, Эдем адий чалгъыджы дегиль де, акъикъий чалгъыджы экенинден делеялет бере эди. Онынъ тойлардаки программасы сонъ дередже меракълы эди. 1953 сенеси Сырдарья районундаки бир союмызнынъ тоюна баргъан эдим. Бу тойны Эдем устанынъ чалгъыджылар группасы чала эди. Шу вакъыт мен озюмни адий татар тоюнда дегиль де зенгин программалы фольклор ансамблининъ концертинде киби ис эттим.

Дженк йыллары къарасувбазар партизанлары бирлешмесининъ комиссары, истифадаки майор Сендали Ибраимов да бар эди. О мени стол аркъасына — озъянына отурткъаны киби Эдем мени коръди де, «Къарасув меним озъ базарым» йырыны йырлады. Амди Герай байнынъ «иджрет» поэмасыны инсаннынъ юрегини эзиджи музыканынъ зиль тутувунда окъугъанда, мусafirлер оны нефес алмагъа къоркъкъан киби меракънен динъледилер. Эдем поэманынъ ярысына кельгенде къадынлар агълап башладылар. Бойлеликле Эдем ширни йыр, йырны шиирнен денъиштирип, той чалув дегиль де, пек меракълы концерт берди.

Аблямит Умеров театр санъаты саасындаки инджеликлерни ве бедийетликни эсасен Орта Асия сюргинлигинде экенде профессионаллыкъ дереджесинде эльде этти. О, Қырымда олгъанда, башта авескярлыкъ, сонъра исе алты сене девамында, буюк профессиональ театримизнинъ саңасында булунды.

1935 сенеси март айынынъ орталарында Аблямит Умеров театримизге халкъ саналары статисти оларакъ ишке къабул этильген эди. 1937 сенеси исе Николай Погдиннинъ «Аристократлар» эсеринде «Душечка» — бир эпизодик рольни иджра этип, козьге корюнди. О, бир сыра джиддий эпизодларда иштирак этти. 1941 сенеси июль 30-да улу Ватан дженкине кетти. Бойлеликле, Қырым девлет татар театринде алты сене чалышты...

Дженктен сонъки сенелерде онынъ артистликке олгъан талабы гъает джиддийлешти. Пек къызгъын «куреш»ни анъдыргъан, театр санъатында озь шахсиетини пекитмек, тешкиль этиледжек кърымтатар оюн-йыр ансамблининъ эркъянындан бир метинли ер забт этмек ичюн тырышкъан яшларнен субетлешмек де гъает меракълы эди.

Озбекстандаки кърымтатар языджылары бирлигининъ тешкилий меджлисинде — янъы тешкиль олунаджакъ кърымтатар оюн ве йыр ансамблининъ меселеси де котерильди, «Ансамбльге ребер ким оладжакъ?» — деген суаль эр кесни тюшюнджеге далдырды. Алтанълынен Эшреф Шемъи-заде меңи теклиф эттилер. Ансамбльнинъ проектини язув вазифеси де манъа авале олунды. Шу кунъден башлап бутюн имкъаниетлеримизни ольчеп-бичмек керек олды. Эсас меселе кадрларнынъ джедвелинен багълы олды. Оюнджылар, йырджылар, чалгъыджылардан сонъ театр санъатынен таныш олгъан бир администратор да керек эди. Аблямитни администраторлыккъа ляйыкъ таныдыкъ. Арадан эки-учь кунъ кечер-кечмез, оладжакъ ансамбль ичюн проект азырлаяткъанымны эшитип, учь оюнджы — Аким Дже-

милев, Рефат Асанов, Шевкет Мамутов меним эвиме келип, бир саат къадар субетлешкен сонъ, мен тизген проектке итираз бильдирдилер ве Языджылар бирлигининъ реберлерине шикъетке кеттилер, чюнки проектте эстрада ансамблинден зияде театр жанрына эмиет берильген эди. Бу оюнджыларны къанаатлендирмеди. Оюнджыларнен анълашып оламадыкъ. Арадан эки кунъ кечкен сонъра Аблямит кельди... Оюнджы йигитлер тизилген джедвельни онъа да етиштиргенлер.

Бойле джефалы башлагъан ишимиз арадан эки-учь сене кечер-кечмез бутюнлей башкъа якъкъа бурулды. Достлукъ, иджадий меслекдешликни активлештирювге чевирильди. Мен Хамза адындаки озбек девлет академик драма театринде режиссёрлар идаресининъ ребери вазифесинде чалыштым. Ахунбабаев адындаки республика медениет сарайынынъ халкъ театринде, Азербайджан драматургы Маджит Шамхаловнынъ «Қъайнана» намлы сатирик комедиясыны саналаштырдым... «Қъайтарма» ансамблининъ о девирдеки бедий ребери Ильяс Бахшыш, бир группа артистлеринен «Қъайнана» спектаклини сейир этти ве бу эсерни «Қъайтарма» ансамблинде саналаштырмамны риджа этти. Разылыкъ бердим. Амма роллерни иджра этеджек артистлер меселесине кельгенде кене къыйналдыкъ. Қъайнана ве онынъ огълу Аяз роллери иджадий джеэттен гъает муреккеп олып, иджадиятта буюк профессионаллыкъ талап этелер. Дженнет хала ролуне гъает кучлю, профессиональ артистка Зоре Билялованы давет эттик. Аяз ролюни иджра этмекни бир сыра аркъадашлар Аблямитни теклиф эттилер. Мен исе Ленинабадда яшагъан Республикамызда нам къазангъан артист Халид Гюрджини чагъырмаларыны риджа эттим. Спектакльни азырламакъ ичюн гъает къыска вакъыт берильгенинден гедже-кунъдюз деген киби, гъает чокъ ве муреккеп репетициялар откердик. Дёртюнджи куню Халид Гюрджи хасталанды, аджеле ярдым чагъырылды. Қыскасы, ишимиз бутюнлей токътап къалды. Бу агъыр — иджадий джеэттен гъает муреккеп рольни Аблямитке бермеге меджбур олдыкъ. Бекленильмеген мусбет нетидже эпимизни къувандырды. Кет-кете Аблямит бу рольни юксельтти, там манасында профессионаллыкъ дереджесине котерильди. Ниает, спектакльдеки къайнана образындан сонъ — Аяз энъ парлакъ образлардан бирине чевирильди. Мен Аблямитнинъ элини сыкъып тебриклемеге меджбур олдым... «Эвалла» айттым.

Чюнки Орта Асиядаки девиримизде профессиональ артистлерге сонъ дередже мухтаджлы олгъанда, Аблямит профессионал оларакъ танылды.

«Къайнана» спектакли темашаджылар тарафындан буюк мувафакъиетле къаршыланып алынды. Спектакль ярым сене къадар — эр кунъ ойналса да, санадан тюшмеди. Репертуардан алынган сонъ биле, темашаджылар спектакльнинъ косътерильмесини талап эттилер. Бу ансамбльнинъ коллективи гъает рухландырды, башкъа бир спектакльнинъ саналаштырылмасына бельсендирди. Коллектив Юсуф Болатнен, Ибраим Бахшышнынъ «Арзы кыз» эсери акъкъында тюшюнип башлады. Пьесанынъ ялынъыз музыка ве йырлы саналарыны топлап, радио монтажгъа бенъзер бир эсер яраттыкъ. Табиий ки, эсердеки роллерни иджра этмек ичюн бутюн йырджылар джелъ олундылар. Аблямит Умеровнынъ «Къайнана»даки буюк мувафакъиетлерини эсапкъа алып, коллектив оны мытлакъа меркез роллерден бирине таин этмекни теклиф эттилер.

Бектемир ролюни бираз даа кенишлетип Аблямитни рольнен темин эттик. Бу рольде де о профессиональкы косътерди.

1960 сенесинден башлап эки бучукъ-учъ сене девамьнда «Къайтарма» ансамблининъ коллективи бир сыра янғы эсерлер иджра эттилер. Илья Финкнинъ «Яланджыгъа бир илядж», Загребельнининъ «Ухажёр» я да «Севда Муса», «Эки къайнана», Ю. Болатнынъ «Зораки келин» ве дигерлери. Бу эсерлернинъ энъ муреккеп ве энъ меркез роллерини Аблямит иджра этти. О бу эсерлерде гъает меракълы образлар галлереясыны яратты. Бойлеликле, ансамбльнинъ профессиональ итибарыны юксекке бир басамакъ котерди... Илья Финкнинъ «Яланджыгъа бир илядж» сиясий понфлетиндеки генерал образы Аблямитнинъ унутылмаз иджадий фаалиетининъ «пишкин мейвасы» олып къалды. Бу эсер сталинизм девиринде язылып, эсас сиясет — «олар ярамазлар, биз яхшымыз» штампынен суварылып, капитализм эр джеэттен зарарлы, адамлары да ахмакъ, бизим джемиетте эр шей кузьгю киби темиз косътерильди. Генерал ролюни иджра эткен Аблямит бу кересинде де буюк мувафакъиет къазанды.

Аблямитнинъ драма, комедия спектакллеринде эльде эткен мувафакъиетлеринен бир сырада, «Къайтарма» ансамблинде конференсье вазифедеки иджадий осюви акъкъында да айтмамакъ мумкюн дегильдир.

1959 сенелерине келип, Озбек филармониясы ве эстрадасындаки мевджют конференсье ве сёз усталарындан артта къалмады. Атта бир чокъларыны озып кечти.

Джемиеттеки проблемалар, айры адамларнынъ ахлякъсызлыгъы, базы институт имтианларында олган акъсызлыкълар, яш аилелернинъ къоранта яшайышы ве умумен аятаки терс арекетлер, къайнана—келин проблемалары ве даа бир чокъ менфий шейлерни къаралайджы левхаларны иджра этти. Кърымтатар шарирлерининъ сатирик шиирлерини усталыкънен окъуп башлады. Онынъ озю язган ве озю иджра эткен «Барбарис» — репризи темашаджыларны гъает хошнут къалдырды. Къыскасы, бу жанрда да о ансамбльни терк эткен кунълерине къадар гъает буюк аджайип иджадий кунълернен яшады.

1974 сенеси Озбекстаннынъ 50 йыллыгъына багъышланган конкурста о илериликни къазанды, конкурснынъ дипломыны алмагъа мувафыкъ олды.

«Къайтарма» ансамблининъ Къазакъстан гастроллери вакътында Къарагъанда шеэринде яшаган темашаджы-ватандашларымыз Аблямитке такъдим эткен тешеккурнамеде шойле сёзлер язылган эди:

«Урьметли Аблямит Умеров!

Сиз фольклорымыз, кърымтатар театр санъатымызнынъ бекчиси олдынъыз. Сизинъ санада чыкъышларыныъыз бизим ичюн буюк къуванчтыр.

Сизге ве коллективиниъизге иджадий фаалиетлериниъизде буюк мувафакъиетлер тилеймиз.

Къарагъанда шеэрининъ темашаджыларындан».

ТЕАТРСИЗ ДРАМАТУРГИЯ...

Кърымтатар театр санъаты озюнинъ Советлер девир тарихынынъ ильк кунълеринден (1923 сенеси октябрьден) башлап, та инкъразына къадар (1942 сенеси сентябрь) там манасында кърымтатар миллий аяты, медениети, тарихы мевзусындаки мааллий драматургия эсери ачлыгъындан къуртуламады.

«Кечмишини бильмегеннинъ ве оны анъмагъаннынъ истикъбали ёкъ» — дейлер. Шу нокътаий-назардан, Советлер девиринде тешкиль этильген кърымтатар девлет драма театримизнинъ коллективи иш башлагъанынынъ биринджи куню Айше Тайганская:

— Ана, йигитлер, ханымлар топландыкъ, энди не япаджакъмыз?! Режиссёр ёкъ, энъ муими пьеса ёкъ, бом-бош театр бинасына келип кирдик, (кулюмсиреп) пара да ёкъ! Кимде насыл фикирлер бар? — деген экен. Шу топлашувда тесадуфен иштирак эткен Осман оджа Акъчокъракълы:

— Къасеветленменъиз, эр шей мевджут. Иджадий ишни тездже еринден къыбырдатып, малие ве бедий джеэтини пекитинъиз, бу шарт... Догъру, «чобансыз къой сюрюси озюни джардан атар» — дегенлер. Режиссёрсыз театр де айны шунынъ озю... Лякин аранъызда гъаает теджрибелери режиссёр бар! — дегенде, коллектив:

— Ким о, ким? Ким режиссёр? — дегенлер.

— Джелал агъа Меинов! Мына бу киши 1901 сенеси Багъчасарайда шеэр идареси бинасында, Исмаил Гаспринскийнинъ «Терджиман» газетасында пек метинленген спектаклини саналаштырды, ондан сонъ да бир къач дефа башкъа эсерлерни де саналаштыргъан эди. О энди теджрибелери режиссёр! — деген.

— Я пьесаны къайдан алайыкъ? — деген фикир догъгъанда, Тайганская эки мектеплилер дефтерини чанта-сында чыкъарып, стол устуне ташлаяракъ:

— Мына, мен «Татар тойы» адлы эки пердели бир шей къараладым, окъуп бакъ да, къалеми чебер биринъиз тахрирленъиз, бельки пьеса ачлыгъымызны бир тамчы олса да, къанаатлендирир! — деген. (Артист Ава Кълычеванынъ хатырлавындан).

Бу левханы аңгъанымизнынъ манасы, театрде биринджи шахс актёр олса, театрнинъ темели драматургия, «мимары» исе режиссёрдыр.

Театр санъатымызда бойле муреккеп, заметли пьеса ачлыгъы, айтып кечкенимиз киби, та 1923 сенеси башлангъан эди...

Сенелер бири-бирини озып театрнинъ яшына яш къошса да акъикъый земане драматургы даа догъмагъаны, бунынъ киби драматургия да даа яратылмагъанына о девирде къалеми къуветлидже олгъан, театрнинъ биринджи директоры Умер Бекир (Ипчи) чокъ къайгъыра эди. Театр рус, азербайджан, татар тиллеринден терджиме этильген пьесаларны бири-бири артын-дан саналаштырув эснасында, биринджи оларакъ Умер Ипчи озъ къалемини драматургия жанрында сынамакъ макъсадынен татар классик шаири Абдулла Токъайнынъ «Пичен базары» эсери эсасында авторлыкъ укъу-

къына «Пичен базары» инсценировкасыны яратты. Сонъ исе Осман Акъчокъракълынынъ «Ненкеджан ханым» повести эсасында шу намдаки инсценировканы да мейдангъа кетирди. Бойлеликле пьеса язувда теджрибе арттырды. Темашаджылар тарафындан къызгъын къаршыланып алынгъан шу эки инсценировка Умер Ипчининъ оригиналь, озъ пьесасыны язмагъа рухландырды. Ниает, буюк колемли ве гъаает актуаль «Файше» эсерини яратты. Бунъа къадар да, Ипчи кучюк колемли, нисбетен заифче пьесачыкълар язгъан эди. Лякин «Файше» драматургъа акъикъый шурет кетирди. Темашаджылар пьесаны пек бегендилер... Бунъа бакъмадан, кърымтатар миллий драматургиясы ачлыкъ чекювни девам этти. Эр янъы театр мевсиминде саналаштырылгъан 5—6 эсернинъ ялынъыз бир данеси, арадан бир-эки сене кечкен сонъ исе экиси гъаает зайыф, конфликтсиз кърымтатар оригиналь эсерлери олса, 4—5 пьеса кене де мытлакъа терджиме эсерлери ола эди...

Бу терджиме эсерлери озъ языджыларымыз ве драматургларымыз Умер Ипчи, Амди Алим, Раим Тынчеровларнынъ къалеми тиймезден эльбет де дюнья юзю корьмей эдилер. Олар классик ве земане рус муэллифлерининъ пьесаларыны ве Гъарбий Авропа классиклери улу Шекспир, Шиллер, Шеридан, Мольер, Карло Гольдони, Карло Гоцци, Бомаршенинъ эсерлерини терджиме этселер де, олар бизим кърымтатар миллий аятымызнынъ кузгыюси оламай эдилер...

Ниает 1930-31 сенелеринден башлап драматургиямыз уфугъында Ильяс Тархан, Раим Тынчеров, Юсуф Болат, Сервер Джетере, Решид Асанов киби драматурглар пейда олдылар. Бу девирде Умер Ипчи 6—7 пьеса язгъан эди. Онынъ эсерлери энди бедий ве ичтимай джеэттен салмакълы эдилер. 1934 сенесине келип У. Ипчининъ пьеса язувдаки фаалиети явашлады атта, сененинъ орталарына джувукълап бутюнлей токъталды... 1934 сенеси сонъки «Душман» пьесасыны язып, озю саналаштырувнен пьеса язувдан вазгечти. Р. Тынчеров да эки пьеса язгъан сонъ «арабаны кенаргъа чекти». И. Тархан да «Уджюм» ве «Москва айта» пьесаларыны театрге бергени бир сене кечер-кечмез, къанунсыз-эсасыз бастырыкъкъа ташланды. Ю. Болат да дженктен эвель сонъки пьесасы «Сонъки гедже» эсеринен драматургиядаки фаалиетине екюн чекти. Бутюн бу токъталувларнынъ эсас себеби сталинизм девирининъ дешетли «ат ойната башлагъан» фаджиалы вакъияларынен багъ-

лы эди. Драматургларымыз язган эсерлерининъ лито ве НКВД незаретинде мувафакъиет къазанмасы ичюн озь эсерлеринде уйдурма «ватан хайни», «халкъ душманы», «кулак унсуры» мевзуларыны сечмелери ве ойле де образлар яратмалары шарт эди. Бойле мевзу я да образлар олмаган эсерлер экинджи джыныс эсапланыр, атта азыр спектакль литога теслим этильгенде биле эр тюрю себеплернен къабул этильмей эдилер... Темашаджылар ве атта эдиплернинъ озьлери де бойле уйдурма мевзу ве образларга рухсызлыкънен бакъсалар да, озь фикирлерини айтмага къоркъаракъ, эйиси эдиплер язувдан, темашаджылар исе сейир этювден вазгече эдилер... Темашаджы эр озь къадынына — «бугунъ театрге барайыкъ» — десе, къадыны: «театрге барып ясама «халкъ душманы»нынъ зиянкярлыкъыны сейир эткендже сокъакъкъа чыкъ да этрафкъа козь ташла, шимди джумле алем «халкъ душманы» — дер эди...

Бойле олса, да, о вакъытта йигирмиден зияде драма ве комедия эсерлери дюнья юзю корьген эдилер. Бугунъки кунъ талабынен назар ташланса, бу эсерлерининъ эксерieti гъает зайыф ве бедийликтен узакълар... Шу себептен бутюн бу эсерлер янъы тахрирге мухтаджлар. Бельки бойле ёлнен мезкюр эсерлер гъайрыдан филисленип, кене озь мейваларыны бере билрлер...

Умер Ипчининъ сонъки язган «Душман» эсерининъ мундериждеси озь серлевасындан да анълашыла, эсерде гизли душманнынъ зиянкярлыкъ арекети ве колхозджыларнынъ «козъачыкълыкъы» телькъин этиле. Абдулла Лятиф-заде эдебияттаки бутюн иджадий фаалиетинде «Омюр баари» адлы екяне драма эсери яратты. Онда да, Кезлев районнынъ койлеринден биринде тешкиль этильген колхозга къаршы учъ-дёрт пара къомшу койлернинъ кулаклары, кой мезарлыкъында гизлиден йыгъылып колхозны «якъмакъ, йыкъмакъ» акъкъында анълашып озь планларыны къуралар...

Раим Тынчеровнынъ «Алтайскийлер» эсери бир ат завод-фермасында олып кече. Бу эсерде де шимдики девир рухуна келишкен левхалар ёкъ дегиль, лякин эсерде эсасен атларга зиян кетирмек, «яблочка»-ларны (ат бакъыджи Костянынъ атларга нисбетен къууланган сёзю) зарарландырмакъ ичюн буюк зиянкярлыкъ япаяткан шахслар акъкъында лаф кете.

Ибраим Бахшышнен Юсуф Болат бирликте язган

«Арзы кызы» пьесасы шимди пек мутеберленген бир эсердир. Оны талиль эткенде де о девирнинъ умумий руху сталинизм девирининъ тесири сезиле. О заманлар Сталин озь нуткъларында мытлакъа тюрклерни санча ве оларга нисбетен зыддиетли сёзлер къуулана эди.

Биз «Арзы кызы» эсери зарарлы, оны ишлетмек мумкюн дегиль, деген фикирде дегильмиз, аксиндже юкъарыда мисаль кетирильген бутюн пьесалар шу джумледен «Арзы кызы»ны да мытлакъа саналаштырмакъ керек, лякин бутюн бу эсерлерни саналаштыраджакъ режиссёр, яхут театрининъ эдебият ишлери хадими оларны тахиррлемеси, оны девирге уйгун мундеридже иле зенгинлештирмеси шарт.

* * *

Сюргюнликте булунгъанымызнынъ экинджи ярысндан башлап (1957 с.) шаирлер Эшреф Шемъи-заде, Шамиль Алядин, Решид Мурад ве драматург Юсуф Болатнынъ тешеббюслеринен, эдебиятымызны котермек, оны илерилетмек макъсадынен баягъы иш алынып барылды... Ниае бутюн языджи ве шаирлеримиз билъсендилер ве бу тешеббюске къолтуттылар — ярдымлаштылар, актив иштираклери нетиджесинде чокъ кечмеден бир сыра янъы китаплар, атта хрестоматия ве мектеплилер ичюн окъув китаплары да дердж этильди... Лякин «хасталыкъ ястыгъына баш къойгъан» драматургиямызнынъ дудакъларына бир къашыкъ сув тамызган джесаретли шахскъа асрет олдыкъ... Арадан мешакъатлы 16 сене кечкен сонъ 1973 сенеси меним «Къырылган къаде» адынен еди пьесада ибарет («Дубара», «Къырылган къаде», «Тикенлер», «Сюнгю чувалга сыгъмаз», «Доктор Алимов», «Кунылемек кереким», «Яры олгъанга яр деме») китабым басылып чыкты...

«Къайтарма» ансамблининъ сымарышынен Решид Мурад ве Амет Мефаев янъы топракъларны менимсеген къараман адамлар акъкъында янъы пьеса яздылар. Атта Яя Шерфединов онынъ музыкасыны да язып башлады. Пьесада котерильген проблемалар, эсер къараманларынынъ новаторлыкъ арекетлери, ниае драматургия жанрындаки янъы меракълы шекили гъает джелъп этиджи бир эсер эди. Теэссюф ки, бюрократия къурбаны оларакъ эсер дюнья юзю коръмеди.

Юсуф Болатнынъ «Зораки келин», «Дубаралы той» киби бир сыра эсерлери басылса да олар драматургиямызга насылдыр бир янъылыкъ алып кельмедилер.

1988 сенеси Нузет Умеров «Чал хораз» адлы музыкалы комедия яратты, композитор Эдем Налбандов онъа музыка да язгъан, лякин эсернинъ аяты «Йылдыз» журналында басылмакънен екюнленди... Театр санъатынынъ мешур алими, улу режиссёр К. С. Станиславский: «драматургиясыз театр олмаз, олса да чокъ яшайлмагъаны киби, театрсиз де драматургия олмаз» — деген эди. Иште, драматургиямыздаки токъталувгъа себеп театримизнинъ ёкълугъындан эди...

Ниает куню келир, озь Ватанымызда девлетчилигимиз темель тикер — буюк ишлер, кениш иджадиятларнынъ ёлу ачылыр, ана о вакъытта шимди Акъмесджитте тешкиль этильген кърымтатар театрининъ темели узеринде, онынъ базасында, акъикъий миллий театримиз де баш котерир, лякин оны догъгъан кунюнден джиддий ишке джелъп этмек, макъсадында, онынъ темели оладжакъ драматургияны шимдиден догъурып башламакъ керек. Эсли-башлы языджыларымыздан базылары бу жанрда озь къалемлерининъ кучюни сынамакъ, театр санъатымызны джанландырмакъ ичюн темель азырламакъ кереклер беллейим. Бу саада кърымтатар языджылар Совети тешеббюс косьтерип, драматургия жанрымызны уянтмакъ, шимдилик «Йылдыз» журналы вастасынен олса да, язылгъан пьесалар олса мытлакъа басып чыкъармакъ керек, бу саада Акъмесджиттеки кърымтатар театримиз де, озюне репертуар сечмек ичюн, область медениет ишлери идаресинен бирликте, кърымтатар языджыларына яхшы драма ве комедия эсерлери ичюн конкурс илян этселер, бу да семерели нетидже бере билир эди... Шимди Акъмесджитте мейдангъа келеяткъан театримиз ве базы районларда арекет этмекте олгъан авескярлар театрлери де бунъа гъает мухтаджлар.

ЧЕШИТ СЕНЕЛЕРДЕ КЪРЫМТАТАР ТЕАТРИ ИДЖАДИЙ КОЛЛЕКТИВИНИНЪ ЭРКЯНЫНА КЪОШУЛГЪАН ИДЖАДИЙ ХАДИМЛЕР

1923 сенеси

Тайганская Айше ханум, Муединов Джелал — режиссёр, Ногаев Асан, Баданинский Усеин — рессам, Хатипзаде Ибрахим — суфлёр, Челебиева Эмине, Кълычева Ава ханум, Хайри Эмирзаде, Гурджи Халид, Фейзуллаева Эмине, Баkkal Усеин, Халилов Ибраим, Грабов Ибадулла, Керимов Якъуп, Бешевли Ибраим, Барамыков Анафий, Ипчи — Умер Бекир.

1924 сенеси

Байкина Сара ханум, Байкин Джелал, Валиев Сульва, Милушева Эмине, Парыков Эмир Амет, Чубарова Фатима, Ибраимов Абдураман, Челебиев Решид, Дерменджи Селиме.

1926 сенеси

Сервер Джетере, Осман Турков, Решит Асанов, Чамаева Акиме, Бекубеев Зант.

1929 сенеси

Чалбаш Лутфие, Мукъаддесова Алиме, Билялова Зоре, Абдураимов Исмаил, Ишниязова Махинур, Теминдар Али, Муратов Гъани, Джелилова Нурие, Мустафаев Сеидали, Парыков Билял, Дибагъ Якъуп, Эмирова Суаде, Чалбаш Усеин, Къасымов Якъуп, Гралова Айше, Дуван Ольга.

1930 сенеси

Девিশев Омар, Ниметулла Эдем, Сулейманов Али, Пармакъсызова Айше, Къуртаметов, Темиров Умер, Сулейманов Сеит Халиль, Умерова Шефикъа, Бекиров Юсуф, Биже Якъуп, Чолакъова Аня, Измайлов Мурад, Леви Юда, Валит Фира.

1933 сенеси

Эсире Шеми-заде, Ибраимова Мерьем, Диттанова Айше, Аметова Фатма, Джелилов Абдураман, Къуртсеитова Земине, Ибраимов Ибраим, Арифова Рейхан, Асанов Меджит, Мамбетова Эдне, Абдураимов Нафе.

1934 сенеси

Менаметова Айше, Арифова Хатидже, Асанова Хатидже, Налбандова Сание, Акимова Алиме, Трупчы Джумазие, Абдуллаев Рефат, Айшаева Хатидже, Османов Сеитхалиль, Мустафаев Аджи Умер, Эюпов Эмин, Мензаде, Усеинов Амет, Ибраимов Асан.

1937 сенеси

Бегак Евгений Александрович, Сейдаметова Гульсюм.

1938 сенеси

Исмаилов Гомар Гимранович

1939 сенеси

Славянова Зинаида Михайловна, Умеров Аблямит.

МУНДЕРИДЖЕ

Автор акъкъында бир къач сёз	5
Кърымтатар совет театрининъ догъувы	18
Драматургиямыз акъкъында	28
Умер Ипчи — театр эрбабы	31
Мешурлик — эмек ве истидаттыр	45
Сана усталары	52
Олар Офелия ве ана эдилер	66
Буюк санъаткярлар	74
О сана ичюн догъгъан	84
Парлакъ аят	91
Олар артист эдилер	96
Халкъ ичюн	109
Джошкъун образлар	116
Истидат ве омюр	128
Эдем уста	132
Иджадиет даваджысы	140
Театрсиз драматургия	143
Чешит сенелерде кърымтатар девлет театри иджадий коллективининъ эркъанына къошулгъан иджадий хадимлер	149

Литературно-художественное издание

МУРАД ГАНИ

ПОЛВЕКА В ИСКУССТВЕ

Художник Лисс В.

Ташкент, издательство литературы и искусства им. Гафура Гуляма

На крымскотатарском языке

Эдебий-бедий нешир

ГЪАНИ МУРАД

ТЕАТР САНЪАТЫМЫЗНЫНЪ

САИФЕЛЕРИНДЕН

Редактор И. Чегертма

Ресимлер редакторы В. Немировский

Технический редактор Э. Саидов

Корректор Г. Межмединаова

ИБ 4381

Басмаханега берильди 11.04.90. Басмагъа рухсет этильди 12.10.90. Форматы 84x108/32. Басмахане кягъыты № 1. Эдебий гарнитура. Юкъары басма Шартлы басма т 7,98. Шартлы боя оттиск 8,2. Нешир т. 7,95. Тиражы 2000. Сымарыш № 1363/1875. Фияты 85 кап. Шартнаме 101—89.

Гъафур Гъулам адына эдебият ве санъат нешрияты. Ташкент, 700129, Навоий сакъагъы, 30.

УзССР Матбуат Девлет Комитети, Ташкент «Матбуат» полиграф истисал бирле-шмесининъ Баш идаресинде джыйылып, 3-басмаханеде басылды. Ташкент, 700194, Мурадов сокъагъы, 1.